

Часть 894.



Г. Г. ЕВЕРС

# ІНДІЯ і Я

ПЕРЕКЛАД ..

В. МУРСЬКОГО

ВІНЄТКУ РИСУВАВ В. СІЧИНСЬКИЙ



ЛЬВІВ — 1923

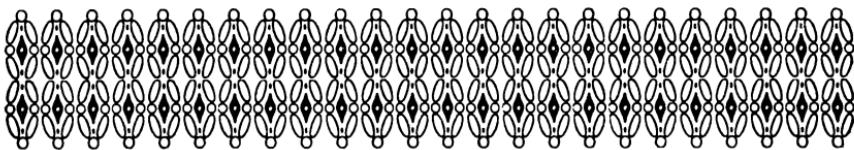
Накладом Видавничої Спілки.



## З МІСТ:

	Стор.
Замість переднього слова	1
Баядера	5
Ноуч	11
На індійських залізницях	17
Індійські жінки	21
Індійські боги	26
Святий острів	30
Страдник Садгу Праванатг як нікуди негідна річ	36
Англійці, володарі Індії	42
Про факірів, йогів, самніясібів, госаїнів та інших святих	48
Серце Індії	56
Поклонники і заклиначі вужів	64
Пакульван — спортова школа над Гангою	69
Веселій музика	72
Європа в Індії	77
Країна свідоцтв	81
Місто царя Акбара	87
Рагатмо Умфаль — жива збірка візитних карт	97
Гваліор	103
Жиди сходу	108
Лісовики Цейльону	115
„Pig-Sticking“	120
Модерний Крааль	125
Завмерлі міста джунглі	131
Як я знайшов у Ратнапура самоцвіти	137
„Galle-Face“	143
Алі Баба і сорок розбійників	146
Місто Набоба	151
Одштовхнені	162





## ЗАМІСТЬ ПЕРЕДНЬОГО СЛОВА.

**П**овернувши перед кількома місяцями з подорожі по Індії я прочитав лекції у багатьох містах. Розуміється зі світляними картинами — без цього-ж тепер не можна. На початку кожної лекції прийшлося повторювати одне й те саме і в недовзі мені це все страшенно остохортіло Шановній публіці оповіщав я, що стаю перед нею не через те, що люблю говорити, або думаю, що врешті вдалось мені відхилити рубець містично-магічної заслони, яка вкриває чудову індійську країну, а попросту через те, що ця балаканина дає мені заробіток...

Люде сміялися, вважаючи це дотепом. Ах, колиби вони знали, якою це було гіркою правдою. У вульгарний, купецький попросту спосіб, я використовував сприяючий момент, що якраз і німецький кронпрінц подорожував по Індії, і завдяки цьому була Індія „актуальною“. По правді, то цю актуальність використовувала концертова дирекція, яка заангажувала мене на лекції, так, що навіть і цього не можу вважати своєю заслугою. Одиноким моїм вчинком було те, що я за гроші проституювався кождий вечір на протязі кількох тижнів.

Мій імпресаріо, хай Бог його милує, був з цього дуже задоволений, бо це давало йому гарний прибуток, а мій видавець, — прости йому Господи! — радів теж, бо концертне турне, було силою факту певною рекламою для моїх книжок.

Що-ж дотичить мене, то розуміється я був теж вдово-волений — цеж натурально! Хоча вважаю мерзотним, аби творець, длятого тільки щоб жити, примушений був виставляти себе публично або писати статті до газет, які, силою факту, нічого спільногого з мистецтвом мати не можуть.

Вважаю це найзвичайнішою проституцією, бо не бачу великої ріжниці між жінкою, яка примушена продавати „публици“ своє тіло, а між артистом, який цю саму публику давить за гроші зі шпалть газет або дощок естради.

А всеж таки я цілком свідомо вдячний за ці гроші, здобуті шляхом проституовання, вдячний редакторам, що публікують мої статті, вдячний концертовому агентові, що посилає мене на турне, вдячний і публіці, що читає мої статті та ходить на мої лекції.

Бо тільки завдяки цьому я міг подорожувати, оглядати чужі країни, вести спосіб життя, з якого зродилося мое мистецтво. Мистецтва цього я не продаю. Я роздаровую його. Прибуток, який мені дає мистецтво такий мізерний, що ледви вистарчає мені на цигарки...

Потішаю себе тим, що так, як мені, ведеться усім німецьким творцям. Одні примірають з голоду, другі випадково від народження багаті, або у них багаті жінки, інші знову замучують себе у якісь дрібно-міщанській установі. Решта проститується в той чи інший спосіб, як і я.

Чи народ тямить про нас? Алеж розуміється! Кождий редактор робить для нас усе, що може. Пише про нас усюди, публика закидає нас тужливими листами, мучать нас о автографами, запрошують у благодійні комітети. Переводять нас і популяризують у десятках мов. Коли помремо, присвячують нам довжезні спомини, а декому навіть ставлять памятники. (Мені це очевидно не загрожує — я народився в Дюссельдорфі.)

Не думають однак про те, щоби запевнити нам життя гідне людини. Видають по правді багато грошей на книжки — та тільки на белетристику. Наші книжки позичаються або отримуються даремно.

Почуваю, що я знову в коханій вітчині. Далеко відбіг від Індії. З грішми, які тут збираю так нужденно, я почуваю себе там великим паном. Великим паном, який ходить власними стежками, живе власним життям. Я не є там газетярем, ні мандруючим лектором. Ніколи, правду кажучи, не вистарчить мені на те, щоби „мати власну хату і власну родину“, але за те вільно мені мати власні мрії, на які не осмілився ще ніхто ніколи..

\* \* \*

У цій книжці, шановний читачу, мрій таких не має. Мусиш їх шукати у моїх творах, у тих, де прошу вибачити, ти мені цілковито байдужий. Ці картки я писав для тебе. Вони є компіляцією моїх статей і лекцій. І тому тут я повинен бути ввічливий: Вельмишановні панове, повабні пані! Прошу! Увійдіть! Купіть! — Читайте! — Індія! Країна див — предив! Сензація! Кронпрінц був теж там! — Є ілюстрації! А як дешево! Півдармо! Будь ласка... прошу!

\* \* \*

Чим Індія для мене, із цих карток ви не дізнаєтесь. Кого це цікавить, прочитає може колись у якісь безглуздій повісті, якомусь чудернацькому оповіданні, яких не читатимуть добродушні міщане, бо вони моглиб прогнати з їх очей спокійний сон.

А однак прочитайте цю книжечку і ви нечисленні, що мене кохаєте, а яких я не знаю. Бо бачите — не можна позбутися самого себе.

Колись пробував я, розуміється для заробітку, написати стереотипову повість, таку безнадійну, дешевеньку, типову для наших „відомих повістярів“. Та це мені не вдалося. Цілковито не вдалося. Я старався, як міг — та дарма. Кождий мусить остатися при своєму. І тому мені здається, що ця книжка, помимо фейлєтонового характеру, має мое спеціяльне тавро. У ній є образки, яких нема в жадній „По-

дорожі по Індії“, є сілюети, які помітив тільки я, які підстежегти зуміло тільки моє око.

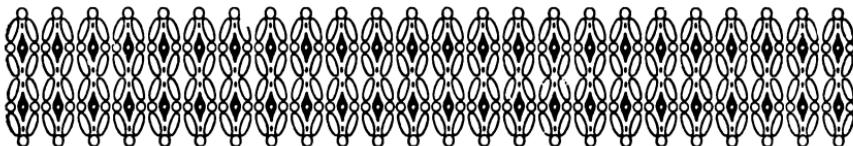
\* \* \*

Ради Бога! хто хоче їхати в Індію, нехай не зупиняється тільки на цій книжці. Мюрай конечний. У моїй книжці я цілком свідомо не притримувався жадного маршрута. Розказую про запалі міста Цейлону, а заразом по них про гарні „ночгерль“, опісля говорю про всяких дивовижних святих, то знову малюю чудові святині Агри і Бенарес.

Не придержуся і жадного порядку. Не прагну збільшити, шановний читачу твоїх етнографічних, ні географічних, ні релігійно-фільософічних, ні історичних відомостей. Хочу дати тільки декілька образків, кинути оком на цю чудову країну, яку називаємо Індією. І хочу вас спонукати трохи до подорожі...

*Г. Г. Еверс.*

Відень, у квітні 1911 року.



## БАЯДЕРА.

---

Це ж справді сором бути в Індії та не бачити баядери. Мені ледви що це не трапилось. Бо баядери в Індії не такі дешеві, як ожини, а радше такі дорогі, як радій і так само, як він, рідкі для чужинця.

Від кількох тижнів я гостював у моого сердечного приятеля Магараджі з Вігатпурі. „Ваша Високість“, — кажу йому — „є одним із наймиліших князів у всій Індії. Користаю з незвичайної гостинності Вашої Високости, у моїму розпорядженні срібна палата і найкрашій парк, який коли-небудь мені довелось бачити. Сплю у роскішному золотому ліжку, в якому, що правда, кишить від блошиць, маю мармурову ванну і до свого розпорядження чотири слоні, три верблюди, п'ять коней і гарнісінького маленького віслючка. З ласкавого дозволу Вашої Високости чекає до моїх послуг біля сотні слуг. Ваша Високість дала мені чудове авто, яке волівби я від усіх слонів, верблюдів, коней, ослів та усіх запрягів, колиб брунатний шофер умів хоч сяк так його вести і колиб я не мусів сам сідати завше при керовнику. Коротко кажучи, я надзвичайно вдоволений з усього і постараюся робити повсюду Вашій Високости рекламу. Але... але чогось мені недостає..“.

Магараджа виняв люльку з зубів. „Чого ж вам бракує?“ запитав чуло.

„До чорта“ — кажу — „бракує мені баядери! Кождій дурень в Європі, який навіть не знає, де находитися Індія, знає докладно, що там є найкращі баядери, яких неземського чару заздрять навіть гуриси з раю Магомета. А я міряю цю країну у всіх напрямах і не бачив ще, пожаль Господи, навіть тіння баядери!“

Мій князь курив і мовчав. „Це не так легко“ — замімрив він по хвилі.

— „Немає нічого легшого!“ — кажу. — „Мусимо залишити домаувесь дву і чотироножний почет і зійти у місто. Розуміється інкогніто і зачаровані як каліф Гарун і його Великий Везир!“. На саму думку мені робиться гаряче і я деклямую з патосом:

„Wenn wir dann hinausgegangen  
Wo die letzten Häuser sind  
Sehn wir, mit gemalten Wangen  
Manch verlorne schöne Kind“.

„Так, так“ — підтверджив князь — „так собі уявляє цю річ добряга пан Гете. Знаю це рівнож добре, як і ви! Вірте мені однак, що Індія, про яку він говорить, лежить десь на місяці! Там, де колись мандрували його герої, ми сьогодня зустрічаємо багато галок, свинь і брудної дітвори, але напевно не найдемо ні одної баядери! — А зрештою на що вам їх? Кажу вам привести моїх жовтих хлопців з Бірми, які танцюватимуть та співатимуть „Дінггонг“, або блакитнооких пажів з Раджпутана, так білих як і Ви, а гарних як місяць. Очі у їх як...“

„Одчепіться од мене Ваша Високість“ — перебив я. — „Бачив я їх нераз і набридли вони мені до біса! І коли Ваша Високість при усіх своїх палацах, перлах і міліоні фунтів річної ренти, яку одержуєте від Англійців, не в силі достарчити мені баядери, — то я візьмуся за це діло сам. Салляям!“.

Я встав і вийшов. По садах і палацах магараджі швидко далось яких п'ять тисяч драбуг, не було однак ні одної

жінки! А чиж не повинно це бути обовязком правдивого індійського магараджі мати у себе цілий табун баядер? Та у їх є автомобілі, телефони, фонографи, ліфти, купелеві урядження і т. п., а баядер? Ні сліду!

Я вернув у палату і покликав свого улюблена осо-  
бистого невільника Надір Джагана.

„Чуєш, сину носорога“, — кажу йому, — „що сьогодня в ночі прикажу повбивати тобі тупе гвіздя під коліна і впа-  
кувати тобі три тисячі муравлів у твій брудний ніс, коли через годину не доставиш мені найкращих баядер, які тут існують!“

Надір діткнув передніми лапами чола і вклонився. На його думку це була справа дуже легка, треба тільки побалакати з гофмейстером, який у ціх справах є знавцем. Попросив о п'ятимінтову відпустку, після якої дасть мені вичерпуючі інформації в цій області.

П'ять мінуть триває в Індії завше годину, у Надіра завше дві. Тим разом він повернув направду вже після десяти мінут. Бажання ясного сонця (це ніби мої) є, правду кажучи, не такі вже легкі до сповнення, але він, Надір, найсумлінніший із невільників і його приятель, шановний гофмейстер Мустафа Туркуман, вживуть усіх заходів. Це очевидно коштуватиме дуже багато і тому потрібний малий завдаток.

„Скільки вам треба?“ — спитав я. Він думає, що дві тисячі рупій. Я сказав йому, що він наймерzenіща свиня під сонцем, що його приятель, Мустафа, смердючий їжак, що обидва вони повиснуть колись на шибениці. Врешті дав йому двадцять рупій.

Напроти, на широкому бальконі своєї ренесансової палати сидів магараджа на мармуровому столі біля водограю і приймав на авдієнції когось із своїх міністрів. Людина ця була прецінь багатішою від Моргана, а я під його боком торгувався за ціну найкращих баядер гірше ніж Китаєць. Вистачало шепнути йому одно слово, та я був сьогодня на нього лихий і хотів сам заплатити за свої баядери. „Ти-  
сячу“ — сказав Надір. Я давав йому п'ятьдесят.

Однак він оказался неуступчивий і я примушений був дати йому двісту п'ятьдесят. За ці гроші він повинен достарчити все, що можна найкращого в Індії дістати: тридцять небесної краси жінок, які танцюють та співають як гуриси. Вони у перловій палаті там долі у місті, біля брами, що веде у Дельгі.

Я радо пішовби був пішком, але Надір не погодився на це. Він з Мустафою пішли вперед, щоби усе підготовити, а для мене замовили білу карету, запряжену парою гарних строкатих коней зі шкляними очима. Була це одна із вигадок магараджі. Він знав латинську і грецьку мову, знав Шекспіра і Гете а в його грамофон співали Карузо і Мельба. Та ніхто на світі не змігби йому витолкувати, що сліпий кінь із червоними шкляними очима не є кращий від коня з правдивими очима.

Карета моя віхала у парк. Я усів і став мріяти про розкоші, що мене чекали. Надір і Мустафа були магометанами, отже більш дотепні й меткі від оспалих індусів. При цьому вони обидва були скінченими харцизами і я був майже певен, що з їх услуг буду вдоволений.

Баскі мої коні гнали мов стріла, потім раптовно затримались. Я став роздивлятись у темряві. Ми станули у тісній і найправдоподобніші брудній вуличці. Перед якимсь низенькими дверми стояли Надір і Мустафа і винесли мене з карети.

„Чи це перлова палата?“ — спитав я. Надір кивнув головою. „Нехай ясне сонце зволить своєю оксамітною ногою переступити поріг“. Ясне сонце зволило, давши попереду харцизі ляпанця. Опісля я вліз у цей хлів.

„Чи це саля серебряних льотовів?“ — спитав я знову. Тим разом кивнув головою Мустафа і теж огримав ляпанця. Бо ясне сонце є людиною справедливою.

Носоріг приволік якийсь диван. Я сів на ньому. Потім прийшла музика, якийсь драбуга з трубою та ще один з чимсь в роді трикутника.

Врешті зявилася баядерка.

„А деж решта двадцять девяť?“. Але ні Надір, ні Мустафа не стояли у промінні моого рамени. Я присягнув собі, що завтра їх належито перетріпаю і звернувся до баядери. Щоби загрітися самому, я став голосно деклямувати:

„Sie führt sich, die Cymbel zum Tanze zu schlagen,  
Sie weiss sich so lieblich im Kreise zu tragen,  
Sie schmiegt sich und biegt sich und reicht mir den  
Kranz“.

„О ти“... Але проти Гете не вільно сказати нічого, його здавна вважають святым!

Баядера була товста мов свята тучна корова Бішешвари зі золотої святині коров у Бенарес. Так менше більше мусіла виглядати Суляміт, коханка царя Соломона, яку він описує так гарно у Пісні Пісень: ноги її два стовпи високі, шия її вежа Давида, рамена її два кедрові дерева, а груди її узгір'я Ливану.

Врешті порушилася вона і наблизилася в підскоках. У світлі кокосової лямпи я побачив її обличчя. Не знаю, чи була гарна, чи ні, не мала цілковито рисів, нічого крім товщу, великих покладів товщу. Музика заграла, а на кедрах і стовпах забрязчали металеві обручі. Піднесла кедри і стовпи і стала порушувати животом. Цей рід танку мучив її сильно, бо вся обливалася потом. Я холоднокровно дозволив її стрибати до схочу, по перше з любові до близнього, могла напевно втратити кілька десять кільо на вазі, а по друге я хотів хоч щонебудь мати за свої гроші. Вона танцювала, пітніла, сопіла, стогнала і час до часу спльовувала червону слину. Коли вважала, що цього досить, схватила мене за руку і стала співати:

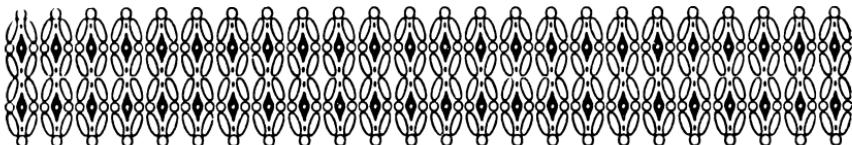
„Мое волосся отікає кокосовим маслом. Для тебе, ясне сонце, я його намазала! Ходи до моого дому і спочинь. Хочу, щоби тіло мое було твоїм ліжком. Ходи до білої своєї корови, купіль тебе чекає, а мої уста дадуть тобі пан-супарі“.

І дала мені справді пан-супарі, мішанину спеціального роду горіхів, листя і крейди, яку жують індуси і після неї

плюють червоно. Мені однак видалось пан-супарі чимсь обридливим.

Я вийшов, сів у карету і лютий вернув до дому. Обидва брунатні гультаї щезли.

— „Ну і як, гарно було?“ — спитав на другий день Магараджа з Вігатпурі.



## НОУЧ.

---

**З** Індією мається справа подібно, як з німецькою імперією. Коли подивитися на карту в шкільних атлясах, то ціла Індія розмальована червоном і це означає „Володіння Великої Британії“. Великі мапи є чесніші, вони цілі в цятках і мають на собі, крім червоної фарби Англійців, велику скількість інших кольорів. В Німеччині є королі, ерцгерцоги, герцоги, графи, регенти і Бог ще там знає, які дрібні володарі. В Індії є це саме, тільки звуться вони: раджі, магараджі, нізами, могули, султани, набоби, муделієри, адігари, ратомагатми і т. д. Люде ці якраз стільки варті, що володарі німецьких держав, переважно вони тільки багаті і могутні, а їх території більш розлогі. У самій тільки державі нізама Гайдерабаду вміститься цілковито вигідно вся Німеччина. Їм теж очевидячки не можна робити усього, що їм завгодно і вони мають над собою зверхника. Чим для Німеччини є кайзер, тим для них є віцеперський Індії, який живе в Калькуті, а літом у Сімлі.

З одною річчю в Індії справа мається інакше. У Німеччині я вбогий поет, на якого навіть і собака не забреше, а в ганговій країні великий і можний сагіб, що для відміни річ дуже приємна. Трудно просто сказати, як чоловік до цього звикає. В хаті почуваєшся щасливим, коли куховарка або покоївка з тебе вдоволені, мешкаєш на тісненькому поверсі та їзиши за десять фенигів трамваєм або за марку

у винаймленому авті. Але після кількатижневої годівлі на пароплаві — Німецький Лльойд вважає своїм обовязком тучити пасажирів у Індію і цим робом гідно підготовити їх до тамошніх обставин — мешкаєте у власній палаті, серед розкішного парку, маєте слуг, автомобілі, виїзди, коні й слоні, — очевидно коли у вас було кілька рекомендаційних листів.

Властиво вистарчає один. Коли ви в гарних стосунках з одним із індійських князів, то і його сусід прийме вас по царськи.

Коли вони живуть у приязні, що часом теж трапляється, то цей другий приятель вважає це своїм обовязком, коли ж однак вони себе ненавидять, що переважно і має місце, то тоді щойно наступний приймає вас з правдивою виставністю; таким чином хоче він дошкулити свому сусіді.

Набоб Прованкуру спитав мене, як мені подобалось у його сусіда. Дуже — одповів я. Чи полював я тигрів? Так. Чи був на спектаклі царської трупи? Так. Чи в мою честь устроювали перегони? Так. Чи грав у шахи живими фігурами? Я все притакував і Набоб став вже нетерпеливітися. Магараджа міг річно видавати три рази стільки міліонів, як він, однак цей хотів його перевисніти. Чи бачив я усі роди танків? Так, кажу, танці з списами та льотосові гри гнучких молодців з Бірма. І танці білих хлопчиків з Раджпутана.

— А ноуч? — Ні, ноуч я не бачив. У магараджі не було баядер і здається мені не було їх і в цілій державі.

Втішений набоб засміявся. Сьогодня увечері матимемо ноучгерль. Зазвонив і велів покликати гофмейстера. Приказав йому негайно податися у святиню Шіви і привести їх.

„А може підемо самі у святину і там прикажемо їм танцювати?“

„Алеж розуміється, що там! Кожде соторіння найкраще презентується на свому ґрунті“.

Набоб Прованкуру виховався в Парижі, а його жінка — а властиво його головна жінка — є Американкою. Тримає його здається коротко, в цей час однак вона виїхала у Чікаго і Набоб був соломяним удівцем. Тому був такий охочий показувати баядер. Казав запрягти, опісля прийшло йому на думку, що можемо взяти з собою ще головного капельмайстра, який звався Яків Шульце і був родом з Неус. Кождий індійський володар мусить мати капельмайстра Німця: Пану Якову Шульце провалило вже понад п'ятьдесят, був він доволі товстий, мав розкудовчену бороду, великі червоні руки і золоті окуляри. Схожий був на гімназіального вчителя і справді був ним. Набоб казав його покликати спеціально задля цього, щоби мені вияснив теоретичний бік ноучу. Що до практичного, то рішив сам мені допомогти, зрештою довіряв моїм вродженим здібностям.

„Ноуч — почав пан Шульце — це слово походить з мови Дравідів і означає танок. Ноучгерль отже означає танечницю. Я вважав своїм обовязком, на протязі більш як двадцятилітнього свого п'єбуту в цій країні, пізнати грунтовно всі її звичаї, всі її ясні й темні сторони і можу отже поінформувати вас про інституції ноучу. Вже з ранньої молодості — —“

Грубий капельмайстер загудів, закректав і закашляв мовдзига. Я дізnavся, що ноучгерлею стають жінки вже немовлятами, їх приносять у святыню й офірують Шіві. Вони призначені до прибрання святыні, але з цього мабуть здорово викручуються, бо всі святыні, які я бачив в Індії тхнули з бруду, а передовсім гною святих корів і слонів. „Крім цього“ вчать там дівчат співу і танців. Як підростуть їх зашлюблляють богові. Коли з цього подружжа є діти, хлопці стають святыми музикантами, дівчата новими ноучгерль, які, коли настане час, зашлюблляє знову невтомимий Шіва. Ноучі с найбільш упривілійованими жінками в Індії, бо будучи піби то служницями бога, нічого не роблять, тільки таншують, співають, кохають і жують перечник. Як жінки Шіви про іншого божка, вони в великій пошані, а коли вони

крім цього і гарні і знають своє діло, то можуть дуже легко назбирати собі всякого багацтва. Є ноучгерль, яким за один танець платять тисячу фунтів і які на протязі року заробляють сотні тисяч. Характеристичне те, що ці самі дівчата офірують свою любов і значно дешевше і вдоволяються нераз кількасот марками. „По правді“ — закінчив капельмейстер — „то ця інституція більше неморальна ніж моральна і я особисто з цими істотами, крім артистичного зацікавлення, не мігби мати нічого спільногого“.

Капельмейстер Шульце жував теж, та не перечник, а тютюн. І коли я бачив його, як він стрибав біля мене зі своїм великим животом і корпав пальцем у носі, мені зараз і уявилося, що навіть і плохенькі ноучгерль тільки з великим трудом погодилися мати з ним щось більш спільногого, як артистичне зацікавлення.

\* \* \*

Карета задержалася. Ми висіли і увійшли через браму величавої гопури на територію святині. В границях цього святого місця мешкало кілька тисяч людей, які швенялись довкола, підходили до нас, підносили руки до чола і низько кланялися. Підводили до нас слонів, на чолі яких горіло червоне тавро Шіви і верблюдів святині, і всі вони ставали навколошки і нас вітали.

Ми йшли все вперед і минали одну гопуру за другою. Ми переходили через храми і салі, микули льотосовий ставок, над яким стояли на східцях брагмани і обливали свої груди святою водою. Ми йшли через велику галю Мінакші та роскішну дзеркальну салю набоба Марімаля, предка моего магараджі.

Сонце йшло вже спочивати, коли ми побачили золоті бані найсвятішого місця. Та ми залишили його ліворуч, микули височезний віз Джаггернатт, якого здоровенні колеса давним давно котилися по нагих тілах вірних, торощили кости й обліплювалися мясом і кровлю. І ми увійшли у велику галю Тисячі Стовпів —

\* \* \*

„Назва ця не зовсім точна“ — став пояснювати пан Шульце. — „Є в ній тільки дев'ятьсот п'ятьдесят чотири стовпні, отже недостає... „Мовчіть вже, ради Бога!“ — Пан капельмейстер подивився на мене остоуплій — але замовк.

\* \* \*

В салі Тисячі Стовпів горіли тисячі бронзових лямп. Її саму вкривали килими й подушки, на яких ми порозлягалися, курили довгі люльки, принесені хлопцями, їли фіги і мельони, та пили тяжке, мов кров червоне вино.

Далеко між стовпами примостилася музика. Коли розляглись оглушаючі її тони, вбігло тридцять молодих жінок, які стали кружляти довкола нас, то наближаючись, то знову віддалючись. Од колін до рамен вони були вкриті барвистими шовковими хустками. Довкола живота завішений був широкий срібний пояс, а на раменах, чолі, в носі, на пальцях рук і ніг миготіло дорогое каміння. Було це щось так оригінальне, що я ніяк не міг уявити собі, чи воно гарне, чи ні. Я однак завважив, що капельмейстра огорнув якийсь неспокій і що галас музики його денервує. Набоб дав йому якийсь знак і пан Шульце щез за стовпами,

Одночасово розбіглися молоді дівчата і втихла музика. В салі Тисячі Стовпів стало якось холодно й пусто. Набоб подав мені тяжкий пугар і я випорожнив його до дна.

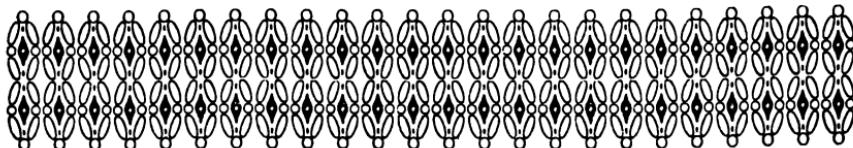
Аж ось розляглось щось у глубині за стовпами. Була це оркестра Набоба, якою керував його капельмейстер. Моментально я полюбив цю людину, яку щойно перед хвилиною ненавидів. Це була справжня музика. Німецька добра музика й одночасно індійська; було в ній те, що панує і розлягається у цій дивовижній країні. Ця вульгарна і плебейська долоня, тримаючи дірігентську палочку, охоплювала усю таємність і загадковість цієї країни чудес, а тони, яким вона веліла бреніти, віддавали те, чого ніхто висказати не вміє. Здавалось, що це усі тисячі стовпів і тисячі малих погників співають могутню містерію таємних звуків.

А з челюстей цієї правічної музики виринули дві молоді жінки. Каталептичними рухами підходять близше, гнуться, схиляють, доторкають долівки кінцями пальців, чолом і раменами. Їх гладке чорне волосся, розчісане по середині і дві тяжкі коси спливають по грудях в низ. Поперетикані вони білими квітами святині. Чорні опалі виявляють чар їх долоні, а на пальцях ніг миготять смарагди. З ушай виринають рубіни, чоло оздоблене великими брилянтами а в носі блищить олександрит. Гнуться легко, підхоплюють кождий тон, кождим рухом оддають таємну розкіш, замкнену в музиці...

Стоять тут біля мене і одна з них співає:

„О сонце моого життя, о пане моого тіла і душі моєї !  
Перший мій і єдиний укоханий ! Чом глухий ти, пане, на зов  
твоєї невільниці ? Ти дав мені колись перли з Ормузду  
і клейноти Гольконди, шовкові матерії з Бокгара і паучучі  
кадила з Багдаду — але чим для мене усі ці скарби, коли  
твоє серце одвернулося від мене ? Верни, найдорожчий !  
В моєму домі чекає тебе купіль, а моє ложе вкрите тро-  
яндами. Для тебе я причепурилася і паощами з Дельгі  
натерла своє тіло ! Дозволь мені, мій перший і єдиний цілу-  
вати твої ноги ! Я, Амбаль, що так цілує, як ніхто інший,  
Амбаль, якої рамена всихають з туги за тобою, мій пане  
коханий. Я, Амбаль — покоштуй, о пане, як колись, багря-  
ного напитку моїх уст !“

Вхопила пугар і подала мені устами кілька крапель  
вина — —



## НА ІНДІЙСЬКИХ ЗАЛІЗНИЦЯХ.

**К**оли Німець говорить про залізниці, то звичайно лає свої, хвалить усі інші, а ідеалом для його являються американські пульманівські вагони, фотографію яких він бачив у ілюстрованому журналі. А на ділі то цей „ідеал“ незвичайно перестарілий мебель, який в ніякому разі не зaimпонує европейцеві „Практичним“ то він безумовно є, та не для публики, а для пульманівського товариства. Реставраційний вагон переміняє кількох брудних негрів у спальню. По обох боках стоїть тоді один над другим два роди ліжок, а розділені вони від себе тільки поганенькою запорошеною заслоною. Поміж ліжками вузенький прохід. Лізете на гору, роздягаєтесь, спите а вранці одягаєтесь знову — — усе як слід. І тільки умивальні для кожного пола окремі; на одному кінці вагона вмиваються пані, на другому панове. Та таке збірне вмивання навряд чи належить до приємностей. Під час, коли ви усякими способами стараєтесь дрібкою води обмити з себе весь бруд, прислуго переміняє знову спальню в їdalню. Про те, щоби прибрати хоч трохи вагон, немає і мови. Ми европейці можемо потішити себе: наші спальні та їdalні вагони безумовно кращі ніж пульманівські вагони в Америці.

Краї, що не мають власного промислу, мають, а властиво можуть мати найкращі залізниці. Це здається дещо парадоксальним, але воно справді так є, бо ці краї мають

право вільного вибору і можуть купити те, що найкраще і найдешевше. Німеччина мусить задовольнитися німецьким фабрикатом, Англія англійським, Франція французьким і т. д. бо в противному разі — і це цілком слушно — урядові закинуть, що він веде протинаціональну політику. А от Румунія — яка у свій час мала найкращі в Європі залізниці — не потрібує звертати жадної уваги на свій заліznодорожний промисл, бо вона його не має. Вона може собі оглянути німецькі, французькі, англійські, бельгійські чи там італійські зразки і вибрati те, що найкраще. І вона купить залізно-дорожний матерiял дешевше, нiж країна доставникiв з тих самих причин, з яких Китай, Аргентина або Перу, не зважаючи на далекий транспорт, дешевше спроваджує собi гармати вiд Круppa, Ергардта чи Шнейдер-Крезо нiж Францiя чи Нiмеччина.

Та я хочу говорити про індiйські залізницi, а не про європейськi гармати. Індiя не користується таким правом, як i другi краї, що не мають заліznodорожного промислу. Вона спроваджує весь матерiял з Англiї. Та всеj такi індiйські залізницi найкращi з усiх, якi менi довелось бачити в усiх пятьох частинах свiта; вони на рiвнi з австралiйськими найдешевшi. У першiй клясi їдете за четвертинu цiни, яку мусiлиb заплатити в Нiмеччинi; другa кляса, яка майже не рiжниться вiд першої коштує половинu її цiни; третя знову половинu другої. У третiй клясi, в якiй їдете майже даремно є окремi вiddili для європейцiв. Четверту клясу я не раявbi навiть китайцевi. У першу клясу ви можете забрати з собою трьох слуг туземцiв а в другiй двох за цiну третьої кляси; для них разом з вами є окремий вiddiil i ви можете їх завшемати пiд рукою.

Не всi залізницi очевидно однаковi — вони в руках рiжних пiдприємств — усi одинак добri, за винятком однiєї. Цею паршивою вiвцею є Мадрас-Рейлвей, серед урядовцiв якої є i тубольцi. Пiдприємство це мусить зле процвiтати, бо цe одинока залізниця, що бере вiд пасажирiв оплату за багаж i ще до цього доволi високу. А взагалi індiйськi

залізниці доволі ліберальні. Кождий має право до великої скількості безплатного багажу у багажнім вагоні, дозволяють теж довільну скількість „ручного багажу“.

А варто їхати в Індію, щоби побачити, що з себе уявляє „ручний багаж“. Чотири великі скрині, шість малих валіз, пів десятка пуделок і торбинок, це пересічний „ручний багаж“ звичайного пасажира.

Поодинокі залізниці, одні поперед других, стаються уприємнити пасажирам години чи дні подорожі. На кождій новій залізниці ми зустрічаємо нові вигадки комфорту. Так „East Indien“ як „Audh and Rohilkhand“, „South Indian“ і обєднані „East Coast“ і „Bengal-Nagpur“ дають усе можливе для вдоволення публіки. Я подорожував по Індії в часи найбільшої спеки, часто густо при  $50^{\circ}$  в тіні, а 40—45 годинні подорожі не дошколовали мені так, як десятигодинні в Європі.

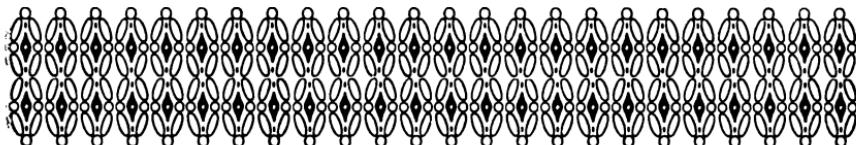
Купе є завбільшки малої кімнати. Сидження вміщені не так, як у нас — поперек, а здовж вікон. Усі вагони достаточно освітлені електричністю, мають дзеркала, малі столики і крісла. На стінах розвішені гарні краєвиди тих околиць, через які переїжджаємо, а не як у нас, колекції усяких заборон і реклам. Кожде купе має свою тоалету і ванну з зимною і горячою водою. Кожде вікно має п'ять комбінацій, які можна собі довільно добирати: звичайну шибу, темну шибу, щоби дати одпочинок очам, деревяну рулеть, яка хоронить од сонця, дротяну сітку і плетену мату. Ця остання підчач спеки найприємніша. Натискаєте гузик і з даху по шибі спливає вода, як у нас у магазині квітів. Коли хочете іти спати, одсуваете мале віконце і кличете свою прислуго. Це тільки звучить так пишно: в Індії можна мати кількох „бой-ів“ за дешеві гроші. Сьогодня можна вже їздити по всій Індії без власної прислуги, бо знайдеться вона в кожному готелі, але кошти утримання „бой-я“ так малі, а вигода така велика, що кождий европеєць зараз по приїзді наймає собі одного або двох слуг. Кличете отже своїх і кажете їм приготувати ліжко. Кождий европеєць

возить з собою матраци, подушки і ковдри. Вважаю це річчю незвичайно практичною, бо далеко приємніше спати у власному ліжку, ніж в європейських спальніх вагонах, хоча яків то вони не були чисті. Вечеряєте в реставраційному вагоні солідно — що найменше п'ятьнадцять страв. Потім купаєтесь і йдете спати. Рано „бой“ приносить вам сніданок, встаєте, купаєтесь знову, а тимчасом прислуга прибирає постіль. Більшої догоди не найдете в жадному готелі.

Зразкова є теж членість урядовців. Здавалосяби, що найбільшою приємністю для них є відповіди на запитання подорожніх, хоча ці запитання завше скучні і завше однакові. На більших стаціях мені часто доводилось бачити добродія з палочкою або хлистом — ким він властиво був, не знаю, я звав його „ввічливим добродієм“. Як тільки якийсь подорожній розглядається неспокійно довкола, не знаючи, де що полагодити, зараз являється „ввічливий добродій“ з поміччю. Він вказує вам місце, лагодить з носіями й дає певні та добрі поради. Він робить те все, що в нас повинен робити залізничний швейцар ; та в його немає нічого урядового, а тільки ввічливе джентельменство.

У містах, де нема готелів, є в залізничних будинках приготовлені кімнати для подорожніх. При кождій є розуміється ванна з усіми вигодами, як у найкращих індійських готелях — а все це коштує гроші. Їжа на стаціях теж гарна, як і реставраційних вагонах — а на скількість її в Індії нарікати не приходиться.

Резюмуючи усе: в Індії є залізниці для публики, коли навпаки в нас публика є для залізниць, щоби держава або акціонарі могли мати гарні бариші.



## ІНДІЙСЬКІ ЖІНКИ.

---

**В** Індії налічують триста двадцять міліонів людей, понад сотню ріжних віроісповідань і сект, а ще більш найріжнородніших рас і племен. Понад усе однак належить звернути увагу на кастовість, яка копає губщі пропасти, аніж усякі раси, мови і релігії. Трудно отже в такому короткому нарисі говорити про індійську жінку взагалі, однак я постараюся змалювати її, хочаб в як найзагальніших рисах.

Кождий европеєць, який не є вченим, знає три речі з життя індійської жінки: Сатті (палення вдів), баядера і подружжя дітей.

Два перші поняття відомі з Гетової поеми „Бог і баядера“, поеми, яка на стільки гарна, на скільки суперечна індійському світоглядові. Шіва, руйновник — бо Магадег („великий бог“) це тільки його прізвище — чи ж може він мати милосердя над бідною грішницею? Це — нехай вибачить мені олімпієць — подумане надто по християнськи. А врешті кожда ноучгерль є посвячена Шіві й все, що вона робить — співає, танцює, милує — робить вона в честь бога! Ноуч є у великій пошані, міліони жінок їй завидують. У храмі веде вона щасливе й вільне життя, а коли вона ще й гарна і второпна, то заробляє багато грошей. Поема Гетого це отже одна велика нісенитниця — та однак це не вадить, що це одна з найкращих поэм у всесвітній літературі.

Що дотичить палення вдів, то в цей час вдалось уже англійцям — після неімовірних труднощів — викорінити цей звичай. Не треба однак забувати, що до англійців належить усього три пяті країни, решта находитися у руках місцевих князів. Їм додані англійські резиденти, яких обов'язком є стежити за „благонадійністю“ князів, значиться за тим, чи князь іде на руку англійському урядові. Поза тим у внутрішні справи країни вони не вмішуються. Деято з цих князів виховувався в Англії, думає по новочасному і є до певної міри реформатором, інші однак є найчистішої води реакціонерами і деспотами. Є річчю більш ніж правдоподібною, що в їх країнах ще й сьогодня одбувається „Сатті“, тим більше, що часто-густо вдови самі цього бажають, бо в протищому разі громадянство ними погорджує і їм не остається нічого кращого, як кинутися в обійми простітуції; дві треті усіх публичних жінок це вдови. Старші голять собі голову та стають покутницями і жебрачками черницями. Таких жінок зустрічаємо у святинях Бенарес. Вдови, які не мають покликання до жадного з цих занять, стають куховарками в європейських домах; у всіх цих трьох випадках їх виключають з родини і громадянства.

Що до подружжя дітей, то їх до певної міри англійці обмежили. Подружжя дітей, це подружжя заключені в перших десяти роках життя. Замужжя десяти, одинадцяти або дванадцяти-літньої дівчинки є річчю цілком природною і дозволеною навіть англійським законодавством; у низких кастах і не допускають до цього, щоби дівчинка пізніше йшла заміж.

Ось це три поняття, якими в Європі ми розпоряжаемо, коли говоримо про індійську жінку. Але як приїдемо в Індію, можемо бути певні, що взагалі з жінками зустрічатися не будемо. Вправді на вулицях товпа людей, але на сотню чоловіків, ледви чи попадається одна жінка, та й ця напевно стара і погана і належить до нищих кляс. Причина цілком не в тому, що там жінок ховають; це може трапитись

щонайменше тільки серед магометанської частини населення, а не серед брагманських індусів.

Але вулиця є тереном гуляння, балачок і лінівства — а жінка мусить працювати. В день робучий віл, у ночі жінка — ось так міркує індус. Коли однак заглянути на подвір'я, над беріг ріки, за місто і на поля, зустрінемо багато жінок, значно більше ніж чоловіків. І всі вони працюють, працюють весь день. „Я вдоволений зі своєї жінки“, сказав мені колись якийсь араб, „працює більше ніж осел!“ Те саме мігби сказати не один індус, колиб взагалі вважав жінку істотою гідною похвали.

Народження дівчинки вважають у цілій Індії нещастям. Новонароджених дівчат ще перед сто роками вбивали цілком отверто. З певністю трапляється це ще й сьогодня, передовсім у найвищій касті, серед брагмінів. Фактом є, що коли в інших країнах число жінок пересічно виносить 52% на 48% чоловіків, то в Індії на 60% чоловіків припадає ледви 40% жінок. У деяких околицях є ріжниця ще більша і це зарівно серед магометан, як і індусів.

Я читав якось статистику населення околиць Калькути: там на 150 тисяч чоловіків мається тільки 100 тисяч жінок.

Річ відома, що у всіх народів, які є в стадії вимертя, рожиться значно більше число хлопців ніж жінок, а що індуси не є виміраючим племенем, позістає отже ця одна можливість, що там примінюють і на далі убивання новонароджених дівчат через затоплення в молоці або затроєння опіумом, помимо всяких зусиль, якими англійці стараються це викорінити.

Тому індійська жінка входить в життя одразу зненавиджена і погорджена. Зустрічаються такі жіночі імена, як Чі-Чі (Тьфу! Тьфу!) або گірна (Погорджена!) або Арна (Годі!) і Кгаюто (Кінець!). Чоловік бе жінку до схочу, а вона вважає це річчю цілком природною; дивувалася, колиб чоловік був для неї, служниці, чемний. Можна цілими місяцями подорожувати в Індії і не натрапити на жадну чулу

сцену, яких так часто ви свідками у нас, літніми вечорами, в кождім публичнім саді.

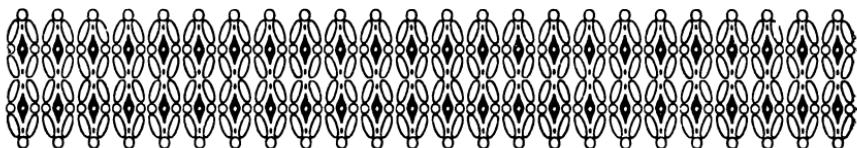
Всі індуси, як приклонники Брагми, так і Магомета, живуть у многоженстві, яке обмежується тільки цим, що на загал є небагато жінок і що не всякий може дозволити собі на кілька жінок, — які у вищих клясах розуміється не працюють. Через те широкі маси живуть звичайно у моногамії а полігамію зустрічаємо тільки серед багачів. Вони не завше знову належать до найвищих каст, навпаки: найвища каста — брагміни, як надто горді та за лініві до якої небудь праці є часто вбогими і живуть з „боголюбних подач“ і жебранини.

На загал клясова градація жінок в індійському царстві виглядає приблизно так: на самій горі стоять розуміється європейка, за нею ідуть парсіянки, які завше отримують старанне виховання. В значному віддаленню від них іде магометанка, якої доля, в порівнанні до індійської жінки, є ще цілком зносна. Долі цеї заздрить їй не одна індуска і користає радо з усякої нагоди, аби перейти на лоно релігії пророка. Це одна з причин, чому Іслам поширюється з такою скорістю в Індії.

Хоча релігія ця і не думає про жадне місіонарство, однак її панування росте там з року на рік, коли тимчасом підбої християнства, не вважаючи на міліони, що видаються річно на це — найбільшу шкоду роблять тут, як зрештою всюди, американські місіонері — є смішно малі. Це врешті ясне: магометанкою може стати кожда індуска попросту з дня на день, але європейкою помимо охрещення — ніколи. Тому християнство приймають тільки вбогі і найбільш погорджені кasti, а кождий заможніший індус, вже через саме почуття кастовости, вважає низшим своєї гідності, стати християнином. Серед багачів можна найти й освічених жінок, але на жаль їх дуже а дуже мало. Невідрадний це знак. Трапляються поетеси, трапляються вчені, так звані пандітти, які знають санскрит і читають святі книги, однак це тільки винятки.

Коли жінка простолюдина є нічим іншим, як тільки робучим волом, то жінка вищих кляс є на загал кімнатним звірятком, яким старанно піклуються і яке тримають за гратаю. В кожному кращому домі є жіночі апартаменти цілковито відділені від решти помешкання. Там сидять усі жінки разом, а їх головним заняттям є показувати собі клейноди і сперечатися про їх правдоподібну вартість. Клейноди, золото, шовки і паході, ось усе, чим цікавиться індуска. Коли трапиться, що вміє читати, читає романи або більш залюбки сенсаційні книжки з порнографічними образками, бо загалом розпуста в релігії та життю індусів одіграє велику роль. Це однак не перешкаджає, що ранком і вечером вона молиться перед домовим олтарем.

З огляду на те, що серед вищих суспільних кляс молодь цілком з собою не знається, про любов, принаймні перед шлюбом, не може бути й мови. А що мимо цього подружжа на загал не є нещасливі, то це тому, що жінка зі своєї нової долі переважно вдоволена: дістає прецінъ багато нових дорогоцінностей і має більший голос, принаймні у відношенню до прислуги, ніж у батьківській хаті. А коли до цього ще доля була для неї ласкова і вона видала на світ кількох хлопців, то тішиться певного рода пошаною з боку свого чоловіка. Чи ж можна більше вимагати од життя? — Індійській жінці це вистарчає.



## ІНДІЙСЬКІ БОГИ.

**Ф**актом є, що брагманізм у своїх основах є одним з найкращих між усіма релігіями світа. З точки погляду естетики у його є один мінус: не існує і не існував ніколи поза розумом гуртка фільософів і поетів. Але цих двісті двадцять міліонів, що визнають релігію Брагми, знають про неї так мало, як і їх батьки і пра-батьки і пра-пра-батьки цього часу, коли то на арену виступили великі індійські реформатори Готама Буддга і Магавіра Джайна та кинули у країну зерно, яке дало так великі плоди. А що їх перемога не утрималася, що їх навчання знищено, що у всій Індії є сьогодня не більше десяти міліонів правдивих визнавців Джайни і Буддги, це сталося незажежно від чистого брагманізму і було поза його впливами, а тільки виникло завдяки могутній силі вродженого індусам недовірства. Великим переможцем став Шіва-Руйновник а не Брагма-Творець.

Найстарша книга Вед Брагма сутрам так приблизно виявляє могутній зміст тієї фільософічної релігії: вічна і нескінчена сила — Брагма охоплює все. В ній заключається і з неї повстає вселенна, не знає вона ні форм, ні гатунків. Крім Брагми є ще Мая, джерело всяких ріжниць і уяв, все-можний шал, для якого дійсність є примарою, а примара дійсністю. Одного тільки не в силі знищити Мая, а саме пізнання, що „я“ само в собі не є нічим іншим, як тільки

Брагмою, як усією вселеною. І це власне пізнання є одночасно великим визволенням, є усуненням основної ріжниці між „я“ і зовнішнім світом. — Бачимо, як у цьому простому навчанні сплітаються найбільша нудьга усякої містики з ясною, опertoю на льогіці, фільософією Стірнера. Коли Вселенна є богом, то обонятне чи „я“ повстає із Вселеної і „стається Богом“, як цього учитъ християнська містика, чи ця Вселенна охоплює її у своє „я“, як голосить Стірнер; не зміняє це найважнішої речі, що „я“ і Вселенна перестали бути поняттями собі протилежними і на цьому основується прастара мудрість сповідників Брагми.

Але знання це є власністю тільки небагатьох вибраних. Маси не знають навіть основ релігії, побудованої на Трійці: Брагма - Творець, Вішну - Вседержитель і Шіва - Руйновник. Брагма щез цілковито із свідомості загалу і в цілій, переволненій святынями, Індії ми не знайдемо ні одної святині присвяченої його культові. Шіва, який вбив культ Буддги, в часах різдва Христового був єдиновладним паном. Руйновник став одночасно Творцем. До сьогодня ще він є могутнім володарем і тільки останніми часами щойно виріс біля нього бог Вішну. Культ Шіви розповсюджений по всій Індії. Йому збудовано тисячі святинь. Найбільше шанують його під видом „Лінгаму“, це є чорного каміння, який представляє член страшного бога. У самому Бенарес, осередку буддгайзму є десять тисяч лінгамів, вилискуючихся від топленого масла, яким сприскують його побожні жінки. Шіва буває „Магакале“ — великий руйновник; „Бгаірава“ — страшливий; „Смасана-Васін“ — замешкуючий поля трупів; „Бгутешвар“ — владар демонів; „Магадег“ — великий бог; „Бішешвар“ — пан світів; „Ішвара“ — найвищий володар. Він „Магайогі“ — великий покутник; а одночасово „Натесвера“ — бог танечників і „Кірата“ — дух, що любить вино. Усі ці — й сотні інших — персоніфікацій Шіви стали вже здавен давна окремими богами. В Бенарес н. пр. стоять рядом себе три святині: Магадега, Шіви і Бішешвара. Після наймолодших святих книг — Тантрас — кождий бог має властиву

йому силу: „Сакті“, яка подумана як жінка і є до певного рода його дружиною. Почитаютъ однак тільки жінок Шіви, передовсім страшну Калі (жінку Магалекалеса) і більш страшну Дургу (жінку Бгаїраваса). Жінка Шіви звуться Мінакші, Магадега Джаганмакі, мати світів; як Шіви „Лінгам“ так шанують її „Йоні“. Жінка Магайоги звуться Йогіні, а жінка Кірата Парваті.

Вішну-Вседержитель виступає під ріжними постатями: як риба — Матія, як черепаха — Курма, як дикий кабан — Варата, як пролев — Нара Сінга, як карлик — Вамана, врешті як дикий Рама і лагідний Рама. Крім цього почитаютъ його загально як Крішну. Його Сакті ц. є жінки, а спеціально Лякшмі й Сарасваті, є мало популярні.

Крім цих трьох божків Трійці — Трімутрі — існує цілком самостійно бог повітря Індра. Культ його без сумніву найдавніший і правдоподібно арабського походження, в цей час однак він майже зовсім забутий. За це повстали тисячі нових богів.

Передовсім Ганеша, син Шіви і богині гір Парваті. Це цікавий бог і вимовний приклад, чим є релігія Брагми в дійсності. Ганеша — це малий червоний чоловічик з величезним животом і великою головою слона. Часто сидить ця потвора на пацюкові. Є він рівночасно індійською Палляс Атеною — богом мудрості й знання та індійським Гермесом — богом торговлі й підступу. Образ його находимо всюди: у святинах, на вулицях, у хатах.

До групи богів з Трійці належить теж другий син Шіви Субраманіяр, бог дощу Дальбкіссвар, великан Бгім, бог малп Гануман, а дальше Гаврі Сканкар і Ананурна і другі. Мають вони в Бенарес та інших містах свої святині і статуї.

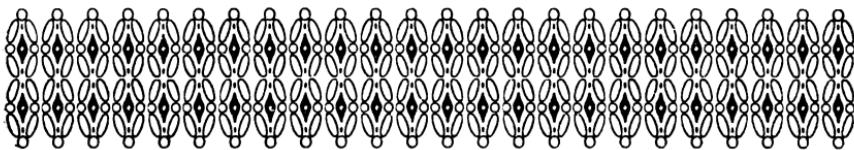
Разом з великими богами Трійці, їх персоніфікаціями, інкарнаціями, жінками і дітьми, почитаютъ велику скількість інших богів і богинь, які нічого спільногого з Трімутрі не мають. Найбільше поширене це серед племен півдня. Кожде місто, кожде село, часто-густо кожда хата має свого спеціального божка опікуна і демона. Обидва вони мають свої

вівтарі і їм складають офіри. Але ці боги опікуни і богині не є цілковито лагідної вдачі, а навпаки злосливої. „Опіка“ їх полягає на цьому, що молитвами і офірами можна на якийсь час злагодити їхню злосливість. Багато з тих богинь називаються „Аммен“ — матері. „Марі-Аммен“ — мати смерті, навіщає людину і вона дістає віспу; „Чінна-Аммен“ — мамочка, наводить плями на людей, Ішекгі є богинею жіночих хоріб. Айемар це єдиний муштина і єдиний добряга серед усього цього божого товариства, Грама-Деватас, опікунів богів; він ніччю літає понад полями і проганяє духів.

Демонів цих стільки, як піску у морі. Почитають їх нарівні з богами, мають вони свої святині і жертвівники, людність складає їм оффіри, до недавнього часу навіть з людей.

Крім „вищих“ демонів є ще цілі товпи демонів низшого сорту. Є це Пеї, душі померлих, передовсім самогубців і засуджених. Пей „Маден“, який любить корови, спроваджує хороби на людей і худобу; „Шуделя-Маден“ швидяється по цвінтарях; „Мачанді-Муппан“ засідає ніччю на розтайних дорогах на подорожніх. „Бугтани“ це знову малі, грубі чортенята, які боряться як з людьми, так і з Пеями. Ці всі демони мають розуміння теж свої вівтарі.

Але індусам не вистарчають і ці легіони богів. Вони почитають усе, що тільки почитати можна. Свята є вода. Ганги та її допливів, святыми є багато дерев. Покланяються усяким камінням, особливо тим, які подібні до „Лінгам“ або „Йоні“. Почитають малл, які у Бенарес та інших містах мають роскішні святині та святих корів і волів Шіви. Святыми є гадюки, яким по всій Індії віддають божу хвалу і моляться до них. Святыми бувають і люде, як напр. йоги, синове Шіви. Годинами перед ними моляться побожні. Бо Індус молиться всюди, де тільки може. Є це „Карма“ — шляхотний вчинок — а карма примирює грізних богів.



## СВЯТИЙ ОСТРІВ.

---

**М**и романтики з легкістю творимо казки, мріємо фантастичні сни, граємось зорями і виливаємо на папір усілякі нісенитниці й шаленства. Коли маємо щастя і твори наші дуже а дуже добрі, то вдається нам „прикувати“, як то кажуть, слухача на пів години, приказати йому вважати неімовірності природніми речами, вартости найбільш невловимі, реальними. По короткій хвилі людина, яку ми зловили, пробуджується, протирає очі, скидає пута, у яку закував його наш артизм і глузує з нас. І живе дальше, вдоволена у вигідному світі, який їй відомий і розуміє досконально, що тамто усе „цілком не є правдою“.

Але що діється, коли така людина опиниться в країні, де такі дивовижні фантазії є дійсністю? Де найнеможливіші речі є фактом, а це, що невловиме, є ось тут біля нього?

Витворюється тоді положення у високій мірі невигідне. Людина не знає, чого вхопитися, хотіла знайти якусь стичну, між собою і цим чимсь чужим. Дарма! Ситуація розпучлива!

Таке почування охоплює європейця, коли подорожує в південній Індії, по тамошніх святих місцях: Мадура, Танджоре, Трічинополі. Розкриває широко очі і не може зрозуміти цього, на що дивиться. Усе те, думає собі, мабуть із предковічних тисячеліть, коли людський розум був інакше уформований. А рівночасно знає, що це шалене мистецтво,

з усією своєю хімерністю і дивовижними високами, існує щойно триста літ, що цей культ хижактва і жорстокості процвітає і сьогодня і розпалює могутній вогонь у головах людей.

Він хватаетесь за голову і думає. Невже це все правда? I все це стоїть перед ним титанічне і могутнє. I таке чудне і загадкове і невловиме для нашого мізку, що він і не в силі уявити собі усього як слід.

\* \* \*

Індійське мистецтво — ніхто не зуміє сказати, що воно таке і ніхто не зуміє його оформленити. Можна сказати, яким було це чи інше мистецтво, що зродилося на горячій землі римської імперії. Можна змалювати достойне мистецтво ісламу в Аgra і Дельті, у Гваліор, Джайпур і Агмедабад. Або могутнє мистецтво Джайна у Гудшерат і Раджпутана. I мистецтво, яке зродилося на землі Готама Буддги у Магадга і пізніше у Гандгара. Можна говорити про готик і ренесанс, які принесені європейцями у Бомбай, Калькуту і Мадрас. I про Бенарес, цей своєрідний вислов невгамованого шалу.

Ми розуміємо чудове мистецтво маврів, як і наш готик та ренесанс. Нашому розумінню близьке теж мистецтво обох „Просвічених“, Магавіри й Готама, ми можемо легко зрозуміти істоту культу Джайни й Буддги, особливо в пізнішому їх стилі, що впливав на Гелляду. Ale ми не знаємо цілковито, як підійти до Бенарес, а величеська пропасть ділить нас од дивоглядних і могутніх будівель південної Індії.

\* \* \*

Серед розлогої рівнини стоїть скеля, а довкола неї стоїть місто Трічинополі. Закриті сходи пнуться сотнями ступнів у гору і входять прямо у святиню, потім скручують у ліво, ідуть знов у верх, ведуть через лукову браму, яку стережуть білі слоні, у дальші салі. Усюди повно старцюючих брагмінів, хорих, прочан і покутників. У півтемряві неможливі карикатурні статуй, декого з сотні тисячі богів. З гори

розлягається просторий вид на місто. Видно святий став з святынями на острівцях, а геть далеко за пальмовими лісами велитні „гопури“ міста храмів — Серінгаму.

Іду там легким візком через брудне місто, через частину замешкалу християнами, людьми найнишої касти. Прямуємо до довгого, широкого моста на ріці Кавері, якої вода, як кажуть індуси, є свята. Вона у підземеллі сполучена з Гангою. Над берегами стоять покутники, плють воду і моляться. Великі черепахи гріються на мілизнах а геть у низу грізний кайман підняв лініво свою гидку голову. По другому боці, обнятый двома раменами Кавери, лежить святий острів, Серінгам (Срі Рангам).

І через густий кокосовий ліс, який здається мов здоровення галя — зверху густий, зелений дах, опертий в низу на десятках тисячі стовпів. Стовпи, стовбури пальм розмальовані біло й червоно, кольорами Вішну. А під ними сидять підбогавши ноги чоловіки і жінки, продають прочанам кокосові горіхи і пахучі манго.

З годину біжить мій „логкар“ через біло-червоний ліс. Врешті починається вулиця, що веде у святыню. По обох боках маленькі галі на стовпах — це доми прочан. І раптом виринає перша велітенська гопура, вхід у храм Вішну.

Святиня — ні! Ціле місто, у якому живе двадцять тисяч людей, а інколи збирається до пів міліона прочан. Так представляється індійська набожність, коли Європа вдолована, як здолає наповнити Божий дім кількома тисячами вірних.

Гопура — це велітенська піраміда, в якій викута висока лукова брама. Піраміда ця вкрита з долу до гори тисячами статуй-божків, демонів і святих звірят. Одні великі, другі маленькі, а усе разом творить якийсь розгардіяш, який не дає очам ні хвилини спочинку. Брама гопури відповідає її велітенським розмірам, складається з дебелих монолітів. Праворуч і ліворуч од гопури ідуть вали, що творять чотирекутник довгий чотири милі. Проходжу через браму, а пе-рейшовши триста кроків, стаю перед другою гопурою, ще

більшою і монументальнішою від першої. Творить вона вхід через другий вал. Сім таких квадратних валів біжить довкола святині Вішну, кождий з них отвертий по середині велітенською вежовою пірамідою. До валів приліплені хати, а поміж ними проходять вулиці.

Перша найбільш зовнішня вулиця призначена для набожної товпи. Є там крамарі, які продають статуетки Крішни, інші захвалюють білу і червону краску на тавро Шіви, продають вінки білих квітів святині або малу щільно замкнену посуду, в якій прочане можуть забирати святу воду до дому. Вештаються жінки в червоних і жовтих заслонах, а на ногах їх і раменах, на шиї, в вухах, на чолі і ніздрях миготять ціцьки. Багато срібла, золота і кольорового шкла.

Другий круг призначений брагмінам. Тут вони значно темніші ніж їх майже білі брати з долини Ганги, однак ясніші від темно бронзового окруження Тамілів і Мадрассі. Кождий з них має на лівому рамені вузький білий мотузочок, вони ступають гордо з високо піднятою головою. Погорджують європейцями, однак накидуються на них за милостинню, посміхуючись і з їх цікавих поглядів і заздро ненависних рухів низших каст.

Наближається п'ять велітенських слонів, святих звірят, присвячених богові, якого знак мають на чолі: дві білі рівнобіжні лінії і одна червона в середині. За ними йдуть верблюди, святі бики, корови. І звірята ці жебрають, як і їх погоничі, як священики, як увесь народ. Падають навколо лішки, нуряються в піску і підіймають дрібні срібні монети.

Знову гопура, знову вулиця. Усюди святині, салі, просторі святі стави з мутною зеленою водою. Полискують на ній квіти льотосу, а їх широкі листя спочивають нерухомо на тихій поверхні; побожні жінки навколо лішках п'ють воду і обмивають своє чоло і груди. Усюди постстаті божевільних, безжалісних богів; дике каміння, що наводить жах і обрідження, чудацькі фрески, що перевисшаються взаємно у сороміцькому безглузду.

В одній святині є скарб бога. Шовкові тканини, переткані перлами для вкривання йому ніг. Золоті ланцюги, щоб украшати його грудь, перстені, браслети і кучі блакитного й зеленого каміння. О, бог Вішну з Серінгам безмірно багатий, хоча скарби його не дають відсотків а лежать спокійно замкнені і їх показують народові тільки у свято.

Усі його священики старцюють.

А в салі тисячі стовпів. Кождий з них вироблений з одного гранітного бльоку і з гори в низ вкритий чудернацькими різьбами, а всі разом двигають дахи з великих камяних плит.

Мистецтво? Не знаю, чи це все є мистецтвом. Коли є, то воно так незмірно далеке від наших західних розумінь, що не звязує його з ними жадна навіть найтонша нитка. Усе це здається мені таке неправдиве, таке неімовірне, що не можу позбутися вражіння, що з цього каміння дивляться на мене предковічні часи з перед багатьох тисячеліть. А прецінь знаю досконально, що повстало це все в тім самім часі, коли побудовано в Берліні замок „Унтер ден Лінден“!

Місто — свяตиня в Серінгам, найбільша оселя Вішну у всій Індії. Дивне, що тут рядом стоїть друга велітенська святиня, присвячена Шіві. Чи це тому, що індус, будуючи такий монумент Вішну, не одважився забути бога-руйновника — бо кождий приклонник Вішну є рівночасно поклонником Шіви — чи тому, що приклонники Шіви і Дурга хотіли затиснути пишність Вішну. Свяtinя ця ще не скінчена, а вже кипить у ній таке життя, як у святині Вішну. Старцюючі брагміни, девадасі, товпи вірних, покутники, хорі, жебраючі слоні, верблюди, бики і корови. І йоги дикоокі сини Шіви. А в глубині внутрішньої салі, за останньою гопурою, танечниці святині з усміхненими очима, солодкі „ноучгерль“, шалені жіночки Шіви.

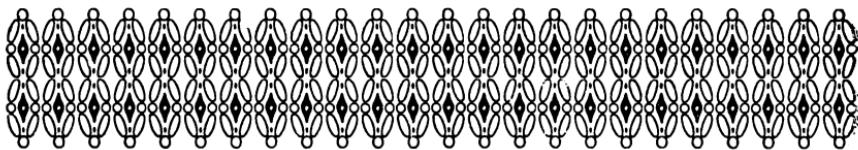
Усюди, як у Вішну, так і Шіви, багато тайнощів. Коли в тебе є гроші, можеш побачити усі, поведе тебе всякий брагмін, а ще краще ноуч. Покажуть тобі салі, яких двері

розсуваються а стіни перемінюються у великі дзеркала. Здоровені вози, якими у празник боги їдуть на гулянку, стінні малюнки в довгих колюмнових салях, наївні і діточі, то знову жорстокі, огидні і над усякі поняття сороміцькі. І пояснює їх тобі священик і всміхаючись пояснює гарнісінька ноуч — —

Послухайте моєї ради: коли вийдете, заплющіть очі. Поступайте до свого візка і прикажіть гнати коней; не звертайте уваги на товпу. Складається вона з сотень кульгавих, сліпих, прокажених і хорих. Жінки пожерти раком, прочане з розвогненими руками і ногами. А передовсім люде навіщені через Elephantiasis, це жахливе нещастья південної Індії. Ви побачилиб там голови величини гарбузів, ноги грубі мов стовбури, рамена мов ноги мамутів, а руки мов лапи Голіята. Вони прийшли, приволіклися, як і ти, щоб побачити Серінгам, святий острів. Піт' по правді гнилу, смердючу зі ставу льотосів а не червоне вино, як ти —

Та одно і друге святе, тільки що вони парії, а ти сагіб. Про це знає Шіва досконально.

На небі палає сонце південної Індії. Могутнє воно, як вічний вогонь і показує на цій розпаленій землі усе, розпрізане тут шаленство. Через нього усе неможливе стає можливим, усе недосяжне реальним. Усяка найбільш переверсійна фантазія стає природньою, кожде неправдоподібне безглуздя зрозумілим. Найбільш жахливе стається тут повсякденним. У сяйві цього сонця родяться чорти і упірі.



## СТРАДНИК САДГУ ПРАВАНАТГ ЯК НІКУДИ НЕГІДНА РІЧ.

---

**П**атрон роскішного пароплава Бремського Лльйода, який поніс мене в Індію, Георг Дерфлінгер, сердився, коли фельдмаршал нагадував йому нераз, як то він замість з конем возвився з цапом і замість меча вживав аршин. З мене краща людина: з християнською любовю близнього дивлюсь я на своє минуле ремесло. Я великолічно приймав це, коли люди казали мені „пане доктор“, і як і раніше, я повен безмірної поваги до юристів. А навіть що більше, я використовую всяку нагоду, щоби в ріжких країнах приглянутися засіданням суду. — Можна навчитися всякої всячини.

А врешті — — чим може занятися розумна людина в Калькуті. Місто це таке європейське як Берлін, а тільки люди, які швендяються там і сям, є крихітку брунатніші і більш брудні. Музей, кажуть, має незвичайно цікаві речі: гиено-арктуси, амфікони, дінорміси і мегальосцельзорніси, гарненькі звірятка, які радо побачив я колись у життю. Крім цього є там коштовний струсь і черепаха з Сівалі, а вони більші ніж мамут. Та на жаль музей придержується оригінального прінципу і герматично замикає усі ці речі. А не можна ж день у день прохожуватися по роскішних салах Гандгара, які без устанку заповнені смішними і нескінчено дурними та безличними бенгалями.

Закінчився теж калькутський „Sweepstake“ і я розуміється програвся, як завжди на перегонах.

Якось одного ранку пішов я у судову палату. Та й тут царював мертвий сезон. Панове судді були на цей час у Сімля, подібно як і віцекороль. Я перебігав з одної салі у другу і врешті попав у „Chief Presidency Magistrate Court“. Тут полагоджували ріжні прохання та всякі можливі супліки, нераз цілком маловартного характеру. Адвокати один за другим прочитували усякі можливі побажання своїх клієнтів; головуючий за зеленим столом, вельмишановний І. В. Свінго, достойний, гладко виголений, п'ятьдесятлітній чоловік, слухав їх дуже терпеливо. Принаймні вдавав, як і інші судді це роблять, що слухає. Це незвичайно цікавий хист, який дехто з юристів довів до досконалності: вміти незвичайно пильно слухати і майже нічого не розуміти. Один товариш прокурора в Кельн в мої часи був справжнім генієм у цьому. Кожда людина в салі могла сміло присягнути, що за весь час десятигодинного засідання він не завважив ні одного слова. Його ум займався тим, що обраховував скільки у його шансів на виграну в „дводцять один“, коли гратегим п'ятьох, він триматиме банк і при найвищій ставці сто марок отримає три рази по три трикратно обставлені тузи.

Я не знаю, чи вельмишановний І. В. Свінго грає теж у „дводцять один“, чи може так, як і я, сумує за великим калькутським „Sweep“ і обраховує свої шанси на слідуючий рік, чи може справді слухає. Коли він це робив, то був справжнім зразком християнського виконування обовязків, бо я в життю своїм не чув, щоби десь розбірали таку ідіотську і скучну малеч, як у цій англьо-індійській установі. А до того Господь послав йому в нагороду Садгу Праванатга і його незвичайно чудернацьку супліку.

Садгу, який, кланяючись низько, з руками на чолі підійшов до гратеги, було біля тридцяти пяти років. На голові він мав гарну білу шапку, а одітій був незвичайно поважно по моді, яку в північній Індії називають „Марварі“. Його чоло вкрашало червоне, кругло розмальоване тавро „Чандан“,

по якому можна було пізнати, що це приклонник секти Шіви. Боязко підійшов він близші і подав своє, гарно розписане на білім папері прохання. Не брачувало теж і марки, якої вимагає закон.

Вельмишановний узяв супліку і глянув на неї мигцем. Та нараз став уважливим, сягнув у кишеню і виняв із футляра з крокодилової шкіри гарний золотий цвікер. Старанно вичистив він шкла шовковою хустинкою, висякав носа і увінчав його золотими щипцями. Опісля узяв знову супліку і на цей раз став справді читати. Час від часу підносив очі і кидав оставпілий, питаючий погляд на Садгу. Нараз перестав читати — він почував, що й адвокати мають право дізвнатися дещо з цього дивного письма, яке нарешті перервало нуди цієї кімнати. Чи він думав і про мене і хотів мені теж зробити маленьку приємність, не знаю. Досить, що вельмишановний звернувся трошечки і в мою сторону, подивився на мене допитливо і став голосно читати супліку Праванатга.

Садгу довго розводився над тим, який страшний вплив (*pernicious influence*) матиме для індійського народу комета Галея; особливо небезпечною буде ця небесна мітла англійському управлінню. Він, Садгу Праванатг, великий патріот, який любить свій народ і дорожить ним. Та крім цього він вірний підданий Його Величності царя Індії і короля Англії. І через те він рішив рятувати Індію та Англію.

Довго він радився з собою про те, що йому робить. Він запитував усі можливі авторитети, а особливо ріжні колегії брагманських священиків. Виявилось, що помогти може тільки одно: треба богині Калі, жахливій дружині страшного Шіви, у її святині в Каліггат принести офіру з людей. В цей спосіб переблагаетесь жорстоку богиню, яка наслала комету і врятується принаймні Індію та Британську імперію від загину. Розуміється, що після цього інші краї і народи землі у двоє терпітимуть од гніву богині через комету — та це їхня справа. Вони самі можуть Калі або кращим якимсь богам принести офіру з людей.

Тут перервав вельмишановний читання супліки. Він глянув гостро на індуса, який смирно стояв перед ним і запитав, кого власне требаби принести в офіру? Чи може розіграти його у якісь „Sweepstake“? А може він думає, що в Індії найдеться такий дурень, який сам добровільно погодиться на це?

Садгу вклонився знову до землі і поклав руки на чоло. Опісля показав смирно на білий аркуш у руках вельмишановного — там відповідь на питання готова.

Пан І. В. Свінго узяв прохання і став читати дальше. Його життя — так продовжував Садгу Праванатг — цілком не осягнуло своєї цілі і не варте ні шага. Через те він бувби щасливий, колиб його оферували у храмі Калі в Каліггат, щоби таким робом одхилити від своєї батьківщини гнів страшливої богині. У старину часто складали такі офіри і завжди з успіхом. Богиня Калі вимагає людської крові. Треба їй дати її — бо інакше руки її восьми рамен незвичайно сильно затяжать над усією країною.

І через те він, Праванатг Садгу, уклінно і покірно просить добрий і справедливий суд дати йому вищезгаданий дозвіл на те, щоби він міг у храмі в Каліггат принести себе в офіру Калі, дружині Шіви на благо Індії та усієї Британської держави. Уряд повинен сам визначити час і годину, він у своїй мудrosti підбере слушний час, найбільш підходящий для офіри, в якому найпевніше можнаб улагодити гнів Калі.

Пан І. В. Свінго не сміявся. Він був на службі і беріг своєї гідності. Він знов теж, якою великою підпорою є англійські суди для британського панування в Індії. І він знов, з яким безмежним довірям індуси, що на протязі своєї історії зазнали тільки суди безправства, відносяться до законів англійської влади. На його обличчі малювалася серіозність. Він сказав Садгу, що ні він, ні жаден інший урядовець не дасть свого дозволу на таку мерзоту. Нехай він іде домів і молиться широ та гаряче своїм богам. Тоді

вони напевно відхилять з його країни це велике нещастья, яке має спричинити комета.

Садгу похитав головою. Ні, ні, це не поможе. Шіва не турбується цілковито тим, що робить Калі, він його тільки висміє. Калі вимагає крові, людської крові — і треба їй її дати. Він кинувся на землю і просив і благав. У нього є гроші, багато грошей — і він їх даст урядови, на яку завгодно ціль. Нехай йому тільки дозволять жертвувати собою.

Вельмишановний використав нагоду, щоби ще раз вияснити індусові, що англійський суддя непідкупний. Садгу зрозумів і просив прощення — і хоча він знов про це, то все ж таки зробило на ньому враження те, що його грошей не приняли. І він плакав дальше і благав крізь слізки, щоби вислухали його прохання. І врешті згорблений, розбитий та у розпушці вийшов із салі.

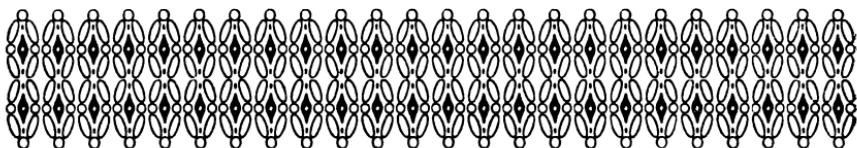
Засідання скінчилося. Вельмишановний устав з крісла і розмовляв з адвокатами. За винятком слуг нікого з індусів на салі не було. Усі сміялися сердечно з цього придуркуваного чудака, якому захотілося серед страшних мук вмірати у стіп безглуздої і несмачної статуї Калі в Калігат. І вони згідно заявили, що такі блазенства можна зустріти тільки серед індусів.

\* \* \*

А мені згадався налитий пивом учитель, який нас шестикласників учив римської історії. Він мав довгу сиву бороду і ми учні з того, що на ній було, пізнавали, що він їв на обід. Йому платили за те, щоби він розбуджував у нас ідеали. І він те й робив. Він говорив з великим патосом про консуля Публія Деція Муса, який помер на Везуві огірною смертю за батьківщину і про його внука теж того самого імені, що помер такою самою смертю біля Сентіnum. Він з запалом розказував історію Горация Кокля і Муція Сцеволі. Малював нам картину, як вчинилася велика прірва і загрожувала Римові і як лицар Марк Куртій, щоби врятувати

батьківщину, кинувся з конем у повній зброї у неї. А ми захоплювалися і присягали собі, що колись станемо Леонідами і Коклями і Муссами і Куртіями. Або принаймні Сцеволями!

Та з цими геройськими вчинками справа доволі неясна. Коли хтось в Римі, Атенах або Сиракузах вбиває володарів, то стає славним на весь світ, як от Гармодій, Арістогейтон або Дамон, що вбив тирана Діоніза. Про нього співають у піснях і ще тисячу літ опісля учні вчаться про славні вчинки, особливо такі, які ніколи не відбувалися. А коли хтось робить таке сьогодня, то його карають на горло і він є нікчемний, підлій злочинець, як от Казеріо, Равашоль і другі. Я думаю, що це дуже несправедливо. Коли Праванатг нужденний блазен, то треба і Марка Куртія назвати ослом і дурнем. Коли ж однак через тисячеліття його шанують як героя — — тоді чом одмовляють Садгу з Калькути його добре заслуженої слави?



## АНГЛІЙЦІ — ВОЛОДАРІ ІНДІЇ.

---

**Я** рішучо не вважаю себе прихильником англійців, поняття „фальшивого Альбіону“, яке я виссав з грудей матері, я не позбудуся до кінця життя. Люблю Францію і коли де небудь на світі побачу щось, що створили французи, то я вже з гори до цього прихильно настроєний тільки тому, що це походить од французів. Коли однак зустрінуся з чимсь англійським — а чиж є десь закуток землі, деб цього не було? — стаю скептичний і критичний і дошукуюсь недостатків. Коли найду — радію. Не бувби я однак чесним, колиб мимо всього не признав, що створили вони усюди речі розкішні, і що світ мусить завдячувати їм дуже а дуже багато.

Нераз зустрічався в Німеччині з поглядами: „англійська Індія це бочка пороху!“ Давніше говорили про Росію, яка загрожує Індії від сторони Туркестану. Вона забере Персію, Афганістан і Белюджистан а тоді повстане Індія і її міліони населення в один момент випрутъ звідтам кучку англійців. — В Німеччині вважали це річчю майже доконаною. — Пізніше після Цушіми місце москалів заняли японці. „Азія проснулася“ говорили в нас. Малі японці мають повсюду шпиків і викинуть з Азії всіх європейців, в першу чергу англійців. Німці раділи завчасу, бо самі не мають там — на жаль — нічого до втрачення. В Індії — казали — вибухне повстання і розшаліє буря — —

Можемо бути спокійні; в Індійській Імперії не зірветься ніколи тураган, який викинувби звідтіля англійців. Ніколи? Усякі істини є взгядні. Те, що сьогодня є правдою, стається завтра брехнею. Ніхто не в силі передбачити, як виглядатиме світ за пів тисячі років, фактом є однак, що при сьогоднішньому стані річей це „ніколи“ має своє оправдання.

Абсурдом є думати, що цю могутню державу, більшу ніж половина Європи і густіше населену ніж вона ціла, тримає у послушенні несповна 74.000 англійського війська. Бо що місцеве військо (біля 170 тисяч) і мілітарно зорганізована поліція (біля 200 тисяч), колиби вибухло очікуване повстання, перейде їїгайно, як це вже раз скілось у 1857 році на сторону повстанців, про це немає найменшого сумніву! Хоча й в цьому напрямі за останніх 50 років англійці навчилися дуже багато.

Сила англійського панування в Індії полягає на нечуваному розчлененню країни під оглядом політичним, релігійним, етноліогічним і соціальним. Що до політичного розчленення, то не треба забувати, що тільки три п'ятіх країни (розуміється найгустіше заселеної) є під англійським пануванням, а остальні дві п'яті, на які складаються васальні або союзні держави, є більш менш самостійні. Державами цими править біля сімсот тубольчих князьків, які ріжняться проміж собою расою і релігією і часто-густо взаємно себе ненавидять. Більше як дві третини людності визнає культ Брагми, релігія ця однак розпадається на сотні сект, які боряться між собою; одну п'яту становлять магометане, теж розділені на кілька ненависних собі сект, решту творять буддгісти, християне і другі.

Ще більш скомплікована є мішаница рас од найясніших до темно-бронзових; можна нарахувати до 180 народів, з яких більшість має свою мову й письмо. Діференціація ця не кінчиться навіть серед ядра населення, серед властивих індусів, бо тут знову маємо сильно зорганізовану клясовість, яка під видом індійських каст є найбільш розділяючим моментом.

Коли білі Арії, що прибули з північного заходу, завоювали Індію, стали панами темношкірих, так званих Дравідів. Переможці розділялися залежно від своїх занять на священників (Брагміни), воївників (Кшатрія) і селян (Ваішія). В цьому громадському укладі переможені творили четверту клясу — Судрів. З бігом століть загинули арійські Кшатрії і Ваіші, а в нутрі Судрів і Дравідів повстало за цей час понад тисячі нових каст. І кasti ці відносно себе настроєні в найвищій мірі ворожо. Мішані подружжя заборонені, щоби засісти спільно до одного стола не можна собі навіть і уявити. Сама тінь члена низшої кasti робить страву нездатною до вжитку, в деяких околицях безчестить низше народжений вже з віддалення тридцять кроків. Вся ця кастова система є оперта на ґрунті дикої взаїмної ненависті, і через те почуття національної єдності стається просто річчю неможливою. Існує Індія як країна, є багато людей, які її замешкують, — але немає індійської національності. А що територія не може бунтуватись, а поодиноким людям бунт не вдається, тому англійці на віки остануть панами цієї пре-багатої країни.

Можу зустрітись з відповіддю, що пропамятний 1857 р. вказує на можливість всенародного повстання. Цю думку вважаю фальшивою. Тоді було в Індії 35 тисяч англійського війська, сьогодня його у двоє більше. Сьогодня тубольча армія нараховує 170 тисяч, тоді було її майже два рази більше. Позатим Індію у всіх напрямах поперерізували залізницями, завдяки чому англійці легко можуть перекидати своє війська. Можуть теж на протязі трьох до чотирьох тижнів перевести там війська з Австралії, Каплянду, східної Африки, Єгипту і Великої Британії, а перед п'ятьдесяти роками тривало це в найкращому разі чотири місяці. І коли тоді зрадила частина військ, то сьогодня напевно значна частина полків стоятиме вірно по стороні англійців. Англійський уряд тримається доскональної системи, що тримає полки далеко від місць, з яких походять їх жовніри. Жовнір належить до іншої раси, є іншої релігії ніж людність гарнізо-

нового міста, вживає іншої мови і пише іншим письмом, крім цього кождих три роки всякий полк зміняє місце побуту, аби тільки не допустити до зближення людности з військом.

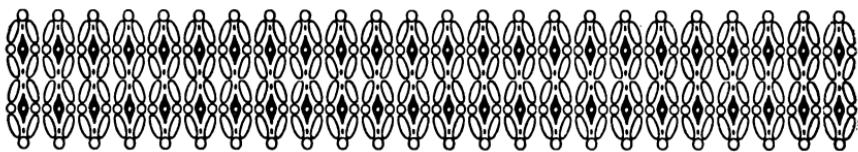
Душам народів взагалі, а азійським народам зокрема, чуже є почуття вдячности, бо інакше індуси день і ніч мусілиб прославляти англійський уряд, який завів справедливість і волю, а коли вмішувався колинебудь у традицію чи місцеві звичаї, то робив це виключно в інтересі населення. А однак якраз ця англійська інтервенція в справі найбільш жорстоких індійських звичаїв, як палення вдів (Сатті) і офіційальне вбивання новонароджених дівчат, спричинилася в значній мірі до вибуху цього славного повстання. З цього часу англійці стали поводитись обережніше, не накидають людности цивілізації, а ще менше християнства, але ділають повільно, крок за кроком. В цей момент гигієнічні розпорядки, яких ціллю є запобігти ширенню чуми й холери, є сіллю в очах найнизших верств громадянства і псують їм багато крові. Індус не хоче вийти зі свого бруду, вважає хороби допустом божим, якому супротивлятися не слід. Треба знати релігійний фанатизм індусів, треба бачити, як міліони прочан скучених мов селедці, іде залізницями до святих місць, або цілими тижнями мандрує пішком через заліті сонцем і порохом шляхи, щоби зрозуміти, яким обуренням дишить ця товпа, коли находить святі місця замкнені і мусить вертати, не скупавшися у святій воді. Появилась холера, збирники святої води стали розсадниками епідемії, для індусів це однак пустий звук. Що його обходить чума? Нехай гинуть сотні тисяч людей, нехай гинуть його батьки і брати, щоб тільки він сам міг напитися святої води. Бо це є Карма, вчинок, який йому буде зараховано! Але англійці знають, що роблять: шкідливий вплив Exeter—Hall-ів починає щезати, а панування англійців сьогодня в Індії настільки сильне, що вміють вони вимогти послушенство для своїх законів.

Дві речі мені не подобалися в Індії: преса і лихва. Англієць признає тільки нічим не обмежену волю слова. В Європі це добре, а в Індії? Виходять там десятки місцевих

газет, які щоденно обкидають англійський уряд низкою смішно пересадних і неправдивих закидів і видумок. Індуси, які переважно не знають письма, мають тісний горизонт думання і коли їм щось вічно повторюють, починають накінець в це вірити. При тому кажуть собі: або усе це на стільки правда, що уряд не зважиться виступити, або він почуває себе надто слабим. Само почуття необмеженої волі преси на стільки високе, що мозок пересічного індуса цього забагнути не в силі. Найкомічніше в цьому те, що преса з малими винятками є в руках парсів, то є людей, які становлять малий відсоток усього населення (150 тисяч з 320 міліонів!). Вони, як европейці, яких вони малпують, мають свою релігію, свою віру, свої звичаї та обичаї і не мають нічого спільногого з індусами, якими погорджують. Та парси діловиті люди, а преса — це все ж таки вигідне діло. — Кождий освічений англієць знає, що демократичний прінціп та самоврядування в Індії це абсурд і що там тільки одно було на місці: доброзичливий деспотизм Свобода преси добра є в Європі, Америці й Австралії — — але є фарсою в Індії.

Англійці моглиб легко перешкодити цьому і знищити туземну пресу та цього однак не роблять, бо в їх є почуття власної сили. Трудніщою до поборення є лихва, хоча над нею працював не один володар з Калькути або Сімля. Уся людність на кожному кроці терпить од страшної лихви. Дрібнолихварством займаються афганці. Усюди видно ці гнучкі жилясті постаті, більшістю по двоє, з білимі турбанами на голові та грубою палкою в руці. Вони спекулюють, маючи кілька рупій, а що вони сильніші і відважніші як індус, то завжди ґроші у їх водяться. Хитрішим ніж афганець є четті. Це мадрас з околиць Малури і належить до дуже низької касти. Він позичає сотні тисяч у банку і роздає їх дальше на високий процент. Не одного вони вже знищили до краю. Четті побачите всюди, особливо на півдні та Цейлоні. Та він не є одиноким спекулянтом. На півночі у Гудшерат і Радшмутана роблять йому конкуренцію джайні

а в країні Бомбай парси. Суди є відносно цих лихварів безсильні, бо умови робляться спрітно і з юридичного боку бездоганно, крім цього свідків можна десятками купувати собі перед кождим судовим будинком. Через те лихвар завжди виграє справу, а вбогий, якого обманули, обурюється на англійську справедливість! — Людину, якаб на цю хоробу знайшла лік, винагородить напевно індійський віце-король — по віце-королівськи!



## ПРО ФАКІРІВ, ЙОГІВ, САМНІЯСІБІВ, ГОСА!НІВ: ТА ІНШИХ СВЯТИХ.

---

**Д**ивне є це таємне знання.

Десь на лузі вечером блимає вогник. Через болота і межі, через високі трави біжить за ним хлопчина. Ось, ось, хоче його зловити, простягає руки... вогник щез. Зявляється у другому місці, зводить шаленого хлопчуна наново і щезає. Хлопчина бігає за ним годинами.. мусить його зловити! Падає в багно, дре на собі одіж і черевики, обличчя у нього покалічене, рамена і руки пошарпані тернем. Червона кров тече по його білому тілі, однак він не зневірюється, мусить здобути цей вогник, мусить дізнатись, що це таке.

Може заблудити у цьому багні, застригти в ньому, пірнути і втопитися.

Та дяка богам — не так часто. Частіше знесилиться врешті, починає кричати і плакати. Батьки його знайдуть, або сам видістанеться з вохкого луга. Та вогника він не найшов — скоче він усе там геть за полями.

Або є він дитиною щастя. Тоді здається йому... ось тримає вогник у руці. Біжить, що тільки духу стане, на вулицю, пристає і оглядає у світлі першої ліхтарні свій блискучий скарб. І бачить, що це звичайний маленький хрущик, або навіть бридкий мягкий червячок.

Одкидає його скоріще. А коли потім спитається когось, кажутъ йому, що це купалка і тлумачать йому, чому вона світить. І так зістають погребані його омані.

Маю вражіння, що дорослі люди, углубляючись у таємне знання, є тими малими хлопчиками, що бігають по лугах, що вибігають у ночі з палаючим обличчям, аби зловити дивний миготливий вогник.

Знаю їх багатьох. Гонить їх якась таємна туга, якась жадоба знання або прагнення чогось нового. Дошукуються і мріють, а їх обличчя стають бліді та втомлені. Вогник зводить їх і тягне у багно. Шукають, шукають днями й ночами. Вірують твердо — але в що вірують, самі не знають. І хочаб їх затримати і загородити їм дорогу питаннями, хочаб одрізати їм усі стежки, вони завжди вийдуть на свій шлях. Признають, що їх дотеперішня дорога була помилкова, що багато є манівців. Так, але існує один, неомильний шлях, який безумовно доведе до найбільш таємної цілі — цим шляхом є Індія.

Індія! Скільки раз чув я це слово від окультистів, спіритистів, теозофів, містиків і спіритуалістів! Це остання дошка спасіння, остання пристань проти найсильніших атаків розуму і льогікі. Індія! — є там тайни, які підривають усе людське знання, творяться чуда, яких глибока містерія веде майже до надприродного світу!

Література цього таємного знання Індії нараховує тисячі грубих томів. Багато з них — це шарлатанство обраховане на людську глупоту — є справжньою золотодайною криницею для безсумлінних авторів і видавців. У Німеччині й Англії є видавничі товариства, які видають тільки такі речі, а все це під такою маскою, що на пів освіченим все це здається високо науковим. А по правді то це незграбне і безличне ошуканство, яке нераз ні на волос не ріжниться од серіозних речей, а якими деякі фанатики годують своїх наївних читачів. У сотнях товариств неврастенічна й гистерична молодь усмоктує в себе це „таємне знання Індії“ мов манну, а його апостолів підносить до ряду святих.

Та коли перечитати одну з цих книг, знається усе, — тільки на жаль не все достроюється, як що поради, які там подаються, приходиться приложить в практиці. Коли перечитати другу книгу, знається вже значно менше, — а чим більше читати, тим більше мається сумнівів. Гаразд! кажуть бліді молодики та згистеризовані дівчата, — коли навіть книжки помиляються, то залишається всеж таки одно — Індія!

Найгірше це, що цим сердегам цілком не помогає, коли пояснити їм десятки цих їх чудес і феноменів. Коли я раз в присутності такого фанатика зробив те, що вінуважав чудом, це його ще не задовольнило і він заявив, що я замість „бліої“ магії, вжив „чорну“.

Остаточно усе зводиться до цього, що „таємним“ і „невідомим“ є те, чого ми „не знаємо“ або, як я це думаю, чого ми ще не знаємо. З моментом, коли ми це або те пізнали, перестає воно бути таємним, а стається чимсь цілком відомим. До цього стремить дослідник, цього не хоче призвати мрійник. Для нього тайна є найважнішою річчю і він не хоче одхилити її заслони. Бо тоді розприскується чар таємності і пріманливий вогник зміняється у мізерного червячка.

Індія! Це слово вимовляє окультист зі святим трепетом! Йога! Мало що не лякається, коли розказує про її чуда! На жаль він ні разу не був в Індії і живого йогу ніколи не бачив! — А це найкращий спосіб позбуття усіх ілюзій. — Можна перейти Індію у всіх напрямах, зустрітися там не з одним грубим ошуканством брагмінів і чародіїв, з диким і страшенно взнеслим шаленством, але „таємного“ не знайдено там більше, ніж де інде. Що дотичить йогів та їх чудес, то зустрінемо там рядом з ошуканствами багато річей дивних, страшних і гідких — але ніколи нічого надприродного. Усе це є далеко більш поверховне, ніж приміром екстази християнських містиків і коли сьогодня ми вважаємо їх чуда, як факти вправді незвичайні, але природні, то не трудно нам буде до „таємності“ індійських містерій підійти в цей спосіб, що стануться вони для нас цілком дійсними.

Я справді в клопоті, коли мушу перевести ці гарні слова: факір, йога, самніасі або якесь інше з якоїнебудь індійської говірки, а які усі разом мають однакове значіння. Властиво требаби казати „покутник“ — але належить зараз додати, що ніхто з них за нішо не покутує, що само поняття покути для цих дивачних людей є майже цілковито чуже. Те, що роблять, роблять во славу бога, подібно, як у середніх віках побожні ченці та черниці практикували ріжноманітні самокатування. Факір — це властиво магометанський покутник, йога — брагманський, а самніасі — секти Джайни; назви ці зрештою звичайно бувають перемішані.

В Індії діється подібно, як у середніх віках, коли то містника розвивалась головно по монастирях, а опісля поширювалася між пустельниками в лісах і пустинях. У Бенарес, святому місті шаленства є ряд аскетичних шкіл, в яких вправляються „синове Шіви“ через систематичне умертвіння тіла й духа, цілком так як у нас. Брудні, зі скудовченім волоссям, сидять неофіти у душній атмосфері і вдивляються у чорний лінгам — камяний член Шіви-руйновника, тисячі якого ми знайдемо на всіх вулицях і площах, у всіх святах і домах Бенарес. Вдивляються цілими днями, місяцями, доки не стануть „визволеними“; тоді йдуть у світ, як мандрівні покутники, зі шнуром малих людських черепів довкола шиї. Одні приміняють покутничі прийоми Вед, інші видумують собі нові.

Я бачив покутника Урдгва Багу на Дасашвамедг-Грат з простягненою до гори рукою. Покуту свою він розпочав перед десятма роками в цей спосіб, що казав праве рамя привязати собі до бальки стелі, а сам сидів привязаний до крісла. Жили мав підвязані, через що припинений був доплив крові. Рамя повільно мертвіло. Жили позаростали а тіло скорчилося. Чоловік цей терпів страшні муки, лагоджені тільки з легка подивом окружаючої його товпи. Коли вже рамя сторчало мов патик нерухомо до гори, скінчився підготовчий період. З цього часу вважається святым і бігає в честь Шіви по місті. Останки життя тліють ще у кістля-

вому рамени, чого доказом нігті затисненого пястука, які перебили тіло долоні і мов шпони торчать по другому її боці.

Я бачив йогів, що мандрували з одного кінця Індії у другий, падали що кроку на землю і змірили в цей спосіб своїм тілом усю святу країну. Я бачив таких, що горячим залізом випалювали собі діри в язиці. Я бачив в Аджодгджа двох, що прибили собі до ніг великими цвяхами сандали і трьох таких (між ними одну жінку), які щоденно по десять годин голими лежали на ліжку набитім цвяхами. Це явище не є так рідке, якби це здавалось. Ця жінка встала була якраз зі свого ліжка, де лежала через дванадцять годин і на мою честь поклалася знову. Любила дуже як її фотографували і охоче брала бакшиш. Ліжко її зроблене було зі збитих дощок, піднятих злегка у головах, на яких сторчало з яких тисячу цвяхів. Вони не були надто гострі, але й шкіра покутниці на протязі років мусіла відповідно згрубіти, бо здавалося, що вона почуває себе на свому ліжку цілком добре. А мене це славнозвісне ложе розчарувало; хоча воно до певної міри було доволі катівське, то все ж таки воно непригідне на це, щоби цій дамі справляти невпинні болі й муки. На Шіваля-Гат сиділо багато скаменілих госайнів з обголеними головами і цілими днями вдивлялися у палаюче сонце, інші годинами стояли на одній нозі. Я бачив драбугу, який казав себе закопати у землю; так що тільки голова виставала понад неї, а недалеко його двох йогів повисло ногами за дерева а головами в низ.

Урдгва-Мукгі це у Ведів назва прастарого, а дуже розповсюдженого роду покути. Йог закидає на галузку шнур, закладає собі петлю на шию і так його натягає, що ледви кінчиками великих пальців дотикає землі. А що стати на кінцях пальців не так то й легко, то що кілька хвилин він перевертається і наражується на задушення. З трудом ставлять його знову — і так він стоїть дванадцять годин на добу.

Я бачив йогу, який себе підсмажував. Він зібрав довкола себе велику кучу пиріжків з кізяку — пиріжки з коровячого кізяку, ворони і вивірки це речі, які побачите в Індії на кож-

дому кроці — і сидів у цій горячій, смердючій печі. Білій дим здіймався довкола його і син Шіви підпікав себе на славу свого бога. Його товариш стояв на сонці індійського літа Манікарнікаггат; на його думку більш кориснішим було смажити себе на сонці. Не знаю, скільки градусів було на сонці, але знаю, що в тіні було 48° Цельзія і що мій приятель, капітан Баллєр, приготовив собі ліжко у ванні і страшенно сердився, коли його кулі хоч на хвилину став повільніше тягнути пунка. Та йог день у день стояв без руху на сонці з виголеним черепом!

Усі ці „святі“ неімовірно худі і тхнуть од бруду. Вони посипані попелом, і часто від ніг до голови розмальовані біло і червоно знаками Шіви. На шиї носять ланцюги, яких горішки мають представляти людські черепи, мають теж паличию і жебрацьку торбу, в яку побожний народ кидає гроши. Очі їх чорні, сфанатизовані, осаджені глибоко мають хижачький, божевільний вираз. Здається, що ось ось з їх мізку вибухне полумя божевілля.

Але найгіршими з усіх є госаїни Агторпунт, яких і сьогодня, коли масте щастя — — або може краще сказати: нещастя? — ви можете зустріти у воріт Бенарес. Це циніки Індії, визнавці крайного пессімізму, цілковитої на все байдужості. Не мають нічого власного крім черепа, який очистили власними руками і зубами, значиться виїли з нього мясо, очі і мозок. З черепа цього їдять і п'ють. Усе на їх думку має однакову вартість, або інакше ніщо жадної вартості не має. Налляти їм у череп води — п'ють; налляти нафти — теж п'ють. Коли їм дати рижу, кажуть: дякую, — коли вдарити їх палицею, кажуть теж: дякую! — Їм однаково!

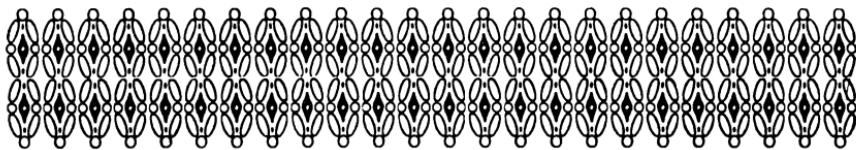
А однак, кажіть що хочете, на дні їх поступовання є якась фільософічна ідея і це далеко глибша, на мою думку, ніж у великого покутника Свамі Сарасваті, святого з Бенарес, який помер перед кількома роками. Вже сам факт, що Свамі діяв у Бенарес є найдивнішою загадкою усього індуського світа. Уявіть собі, що в Люорд вважатимуть святым маго-

метанського дервіша — бо на гріб Джайна Свамі приходять з молитвою і брагміни і сікг і магометане. Свамі був людиною незвичайно багатою — одного дня він роздав усе своє майно вбогим. Пішов потім у сад свого приятеля і став покутувати, це значить сів голий підобривши ноги простягнувши руки. По кількох роках нашов таких, що його подивляли, а з ними стали до нього припливати і гроші. Свамі Сарасваті приказав собі привести скульптора з Агри, який збудував маленьку святиню, а в ній натуральної величини марморну статую Свамі. А може засновника секти Джайна, Магавіри — як хочете. Ця незвичайно гарно вироблена статуя має риси Свамі — а цей сидів знову у класичній позі Магавіри. Релігія Джайни навчає, що Магавіра на протязі віків двадцять чотири разів прийде на землю — — Свамі Сарасваті mrіяв отже про те, щоби бути одним із тих втілень, бути Джіною в релігії Джайна. І Свамі сів під свою власною статую — чи може статую бога — і сидів там, в атмосфері нечуваної святості, років п'ятьнадцять. Діяльність його — це власне сидження, увінчалась величезним успіхом, — відкладав у бенгальський банк сотні тисяч рупій. Коли помер, став святым для Бенарес і для міліонів індусів. Його майно виносило сім міліонів рупій, за частину цього капіталу казав собі побудувати гробницю-святиню, решту отримали його спадкоємці. Успіх цього госаяна був без сумніву великий — але сидіти на одному місці двадцять років! Що до мене то дякую за таке!

Свамі Сарасваті був меткий. Отримав за свою, — як на індійські стосунки, — дуже легку покуту, велику нагороду, бо був маєтним і належав до високо поставленої касти. Більшість йогів і самніясів це нуждарі, яких терпіння, що тривають цілими роками, не доводять до нічого.

Серед усіх цих людей ми не зустрічаємо нічого надприродного. Усі вони виказують безумовно велику силу волі, міць поборення усіх людських відчувань, але все, що роблять, цілком не веде у верх, а навпаки на низьку ступінь

людського розвою. Духові переживання індійських покутників є просто дитячими в порівненні з тим, що зробила християнська містика, яка має повне право чванитися, що помимо всякого шаленства заглянула у глибину душ, коли навпаки індійські покутники ні на хвилину не взносяться понад зовнішність. Навіть на полі найгірших духових деправацій раса біла є вища понад інші.



## СЕРЦЕ ІНДІЇ.

---

**Б**енарес — — Чим є Бенарес? Коли сказати правду — не знаю. А навіть більше: не знаю нікого, хтоб це знов.

Колись для мене це слово було тільки гарним звуком...

І я побачив Бенарес... І дальше нічого про нього не знаю. Помимо усяких зусиль не вдається мені ніколи зловити справжньої суті цього міста. Бо щойно там, де кінчаться усякі поняття, там де устає усяке льогічне думання, де шаленство стає методом — там щойно починається життя цього міста.

Я читав багато річей, які мудрі люде писали про Бенарес, але ніхто з них не зміг сказати, чим Бенарес є. Ніхто не знов більше від мене.

Це, що пишу, буде правдивим у кожному слові, а однак не відмалює Бенарес: Ванарасі — місто, яке має найкращу воду!

\* \* \*

Ванарасі — місто, яке має найкращу воду, так звучить його імя. Тільки людина, яка здобудеться на розвазання цієї загадки, зможе сказати, чим є це місто! Бо вода святої Ганги є найогиднішою водою на світі. У цій ріці купаються міліони брудних вірних, а передовсім тисячі, навіщених ріжними хоробами. У святі хвилі Ганги кидає індус дохлі звірятам і людські трупи, бо хоча більшість померлих палять і тільки

їх попіл сиплять у ріку, то однак не вільно, щоби полумя імiloся дітей і священиків. Їх і заповітрених хорих кидають по смерти у Гангу. А однак ця огидлива вода є свята, у ній купаються безустанку і її пить тисячі голих людей, що облягають побережжя в Бенарес — у Ванарасі — „місті, яке має найкращу воду“.

Ні одна релігія на світі не промовляє так сильно до почуття, а так мало до розуму, як брагманська. Розум для неї є нічим, а серце усім. Культ Брагми не має голови, як пр. католицизм папу, а іслям пророка, православні царя, а північний буддгізм Даляй-Ляму — він має тільки могутній серцевий мускул: Ванарасі. Рим є святым містом заходу як столиця папи, але колиб той від завтрішнього дня замешкав у Бекстегуд, сталосяб Бекстегуд святым містом.

Єрусалим, Вифлеєм, Назарет, Мекка і Медина є святі через спомини, які з ними вяжуться — але Бенарес є святым сам через себе. Земля і вода і дерева і каміння і тварина, усе тут святе.

Напевно і з Бенарес вяжуться великі спомини, однак не мають вони нічого спільногого з брагманізмом і давно погасли в памяті фанатично побожних індусів. Тут виступив у перше Готама Буддга, повернув „колесо свого навчання“ і завоював увесь схід — понад міліярд душ. Але у його батьківщині Шіва-Руйновник був сильнішим. Після кілька-сотлітньої боротьби знищив він в Індії релігію „Освіченого“. Супротивник Готами, Магавіра „Переможець світа“, що виступив у цей самий час і в цьому самому місці це другий спомин, про котрий Бенарес не знає вже більш нічого. По правді то релігія Магавіри не мала таких великих успіхів як Буддги; вона затихла в Індії і ніколи не дійшла до певної могутності. Та все ж таки те, що вона здобула, тримає вона міцно і навіть гнів Шіви, який прогнав „Освіченого“, не міг її нічого вдіяти. Ще й досі живе кілька міліонів Джайнів, розсіяних по всій Індії, а могутні храми і святі місця в Гудшерат і Радшпутана вказують на їх невмірущу силу. І тільки в Бенарес їх давно забули.

Забули теж і про іслам, третю найгрізнішу бурю, що навістила старе брагманське місто. Року 1194 заняв Магомет Ггорі це місто і більш як шістьсот років пишався над ним зелений прapor пророка. Цар Аврангзеб, син шаха Джана а внук Акбара хвалився, що він приказав зруйнувати більш тисячі індуських храмів. Високо над Гангою він побудував величаву мошею, яка ще й сьогодня гордо ливиться на місто індусів, мов символ гордої зневаги, з якою музулманин дивиться на індуса. Та Аврангзеб не був одиноким; його предки і потомки виливали часто свій гнів на індуських храмах і нераз кількасот святынь в один день зрівняно з землею.

Та що з цього? Індус будував нові храми, а коли їх зруйновано, будував знову. Бо святим було місто, земля і вода Ганги — а не кожда поодинока святыня. І сьогодня є в Бенарес півтораста тисяч святынь а між ними кілька міліонів ідолів, лінгамів і святих дерев. І від одної святої речі до другої мандрують святі звірята — —

А християнство? О так, воно перед сто п'ятидесяти роками усунуло панування ісламу, а „Юніон-Джек“ випер зелений прapor пророка, яким проводив в останній час набоб з Аудг. Півмісяць щез — та на його місце не зявився хрест. Англійський уряд не вмішується у релігійні справи. І так Бенарес давно забув про іслам але й не знає нічого про християнство.

Усе в Бенарес є нове, ніщо не має більше понад 250 років. Але дух, з якого повстало місто, старосвітський. Це той самий, дикий, жорстокий божевільний дух, що посылав на костер вдови, що вбивав у молоці новонароджених дівчат, що складав кождий день богині Калі приноси з людей, що кидав своїх вірних сотнями під смертоносні колеса великого воза Шіви і під тяжкі ноги слонів. Це той несамовитий дух, що породив йогів, які сьогодня як і перед трьома тисячами літ сидять над святою Гангою і в честь бога з якоюсь надлюдською силою волі катують своє тіло, палять себе жив-

цем, пронизують язик гарячим залізом, вішають себе за ноги або качаються на дошках набитих цвяхами.

Бенарес! Кожда пядь землі є свята, кожда хвиля ріки каже серцю прочана сильніше забитись. Міліони індусів рік річно прямують до нього, цілі сімї, цілі села тягнуть спільно на прощу. Кождий індус мусить хоч раз у життю її одбити, а щасливий той, кому судилося умерти над берегом Ганги. Треба побачити на власні очі, з яким жаром плють обридливу воду цієї брудної ріки, в якій тут-же рядом купають свої нефоремні тіла прокажені і паралітики, щоби зрозуміти весь релігійний фанатизм індусів. Треба побачити їх безмежну лють, коли уряд з причин епідемії чуми або холери замикає на якийсь час святі місця. Яке діло індусові, чи тут помруть його батько і мати і діти, нехай тільки він скупається у святій воді і обмисє своє чоло. А врешті — чиж може бути краща смерть? Індус не голосить за помершими; він заздрить їм.

\* \* \*

У палаці магараджі пані Анна Бесант має свою індуську колегію. У великому саді по другім боці вулиці розсіяні усякі будинки. В одному з них, у великий салі розвішені на стінах малюнки Брагми, Шіви, Вішну і Дуга і Калі і всяких інших індійських богів. Є там і Христос і Божа Мати, є Готама Буддга, є Магавіра, що проголосив релігію Джайна, є Магомет і Заратустра, у якого вірують парси, є Ляо-тсе і Конфуцій. Це галерея богів і пророків. А по обох боках салі висять малюнки, більші від них і більш роскішні — — Анни Бесант. Її домик лежить по другім боці парку; він зветься „вулик“ і цілком справедливо. Бо пильнішою від Анни Бесант не є ні одна бжола на світі. — Досі написала вона сімнадцять грубих томів, а з кождим роком прибувають нові. У іншому домі їх друкують, в третьому оправляють, а в четвертому продають. А ця кругленька дамочка крім цього величезного інституту в Бенарес має ще дві прекрасні релігійні фундації в Калькуті й Мадрас.

Чого вона хоче? У гарному будиночку в садку приняв мене директор її інституту. Він одягнений по європейськи і я спершу думав, що він „halfcast“. Та я помилився; є брагміни мало що темніші від мене. Він був захоплений, як і його пані і так, як вона, балакучий. Почав свою проповідь, говорив з годину і не дав мені прийти до слова. „Захід має голову“ — казав він — „але Схід має серце“. І міссіс і він і всі містники й теозофи цеї колегії хотять об'єднати розум і серце: тоді повстане справжня людина, людина, яка гідна мати рай на землі. Це правда: про Схід не мав він жадного поняття. Бо Схід це Китай, а його діти мають тільки розум та не мають серця і навіть не знають, що воно таке. Та всеж таки правда, що його країна, Індія, має велику віру. Гарячу, палку, могутню віру, яка не дастесь нічим відстрашити, яка для трьохсот міліонів вірних створила триста міліонів богів, жахливу віру, яка воду Ганги зробила найкращою в світі —

Не знаю, чи він — а з ним і пані Анна Бесант і всі провідники цього руху — фантасти, чи може віруючі шарлатани. Можливо що й одно й друге. Та я знаю, що в його карих, проникливих очах горів вогник, а цей малий, трійливий вогник мені відомий — я бачив його часто в домах божевільних. Маленька іскра скаженого божевілля виростає з Бенарес.

Це одно місце, з якого правічне божевілля святого міста шле свої проміння на захід. Та ця цілком європейська колегія індуських містиків — яка охоплює широкі кола і крім цього має тісний кружок „втаємничених“, як і усі ордени від часів блаженної памяти Каліостро — яка теж по міркуванням серця розділяє „наукові“ дипломи — здається мені воротарем — у пишному мундірі цього божевільного міста.

\* \* \*

Перед брамами міста шаленство не знає вже границь. Сотні святих малп перебувають у чудових святинах страшної Дурги, якої старцюючі священики не перестають жаліти, що

англійці заборонили людських приносів — підприємство підупало, святі малпи і приноси з кіз не приманюють уже сьогодня. По вулицях тяжко волочаться святі корови і бики обжерті квітами, зіллям і свяченими палляницями, а жінки товпляться до них, щоби в замін за даток, дістати трохи кізяку, цього знаменитого ліку проти всяких хоріб тіла і душі. Під деревами на Чанкі-Гтат чудернацько розмальовані прочане віддають шану гадюкам, опісля ідуть далі до Гіян-Куп, святої криниці знання, у якій сидить сам Шіва-руйновник. Наблизячися там вільно тільки чоловікам і це босяком. У мутній воді, якої сморід перевисшає навіть святу Гангу, плаває безліч квітів.

Там, де найвузші вулиці, де святиня стоїть обік святині, а одна більш чудернацька від другої, товпа так збита, що тільки з трудом можна протовпитися. Ось високо над Гангою, стріляє у верх гарно, вирізана у дереві святиня князя Непалю. Довкола його статуй — а більш гідких і сороміцьких ви не знайдете у всій Індії — клячат жінки. У розкішнім золотім храмі, присвяченім володареві світа, Бішешварові та у всіх сусідніх вірні сподобилися ласки ступати по купах святого кізяку. Під стінами густо стоять старці і дивляться то заздрим оком, то обонятно на срібні та мідяні гроши, які вимантачують священики від прочан. І тут, як на всіх „гтатах“ Ганги, як у всіх шестисот святинах і багатьох тисячах святих місць, розкинених по тісних вулицях, видно усюди чорні постаті мужеського члена Шіви-руйновника, що з бігом часу став паном Індії, став Творцем. Коли з'явився Готама Буддга, якраз у цьому місті над Гангою виріс заклятий ворог брагманської релігії. І Брагма Творець був переможений. У всьому Бенарес є тільки один його храм. А з ним зблідла слава Вішну Вседержителя. Та лютий Шіва був сильніший за них, які з ним разом творили трійцю. Сатана переміг там, де бог оказался бессилен. Перед ним після тисячі років упали ниць храми і святині Буддги, який прогнаний з Індії, шукав собі на сході нові сотні міліонів вірних. Сатана Шіва став богом: Руйновник став рівночасно Творцем. І це най-

могутніша загадка цієї країни, а її символом є *phallus* Шіви, цього жахливого бога, який є одночасово смертю і життям, якого нищення є творчістю. У розвалинах лежать над Гангою розкішні палати, могутні грати і пишні святилища, підміті і зруйновані святыми хвилями. Але сини будують спокійно на розвалинах батьків; ставлять нові палати, повстають нові святилища. Тільки через смерть повстає нове життя: так хоче Шіва, так хоче його „Сакте“, його сила, яка як його дружина Дурга обіч символу його лінгаму вмістила свій — Йоні.

\* \* \*

Мається враження, що в жарі індійського сонця, релігії, так як і люди, старіються скорше, ніж у нас. Старим пра-старим видається нам навчання Буддги, а вже тінь Руйновника встає наче з часів передісторичного чоловіка. Здається це все таким нечувано старим, що ми не в силі ніяк зрозуміти, що все це ще сьогодня є правдою. Здивовані ми придавляємося жінкам, що мандрують од святилищі до святилищі і перед кожною статую божка складають квіти. Куди глянути святилищі; почитають тисячі божків, а поряд з ними воду, дерева, каміння і звірів. Що до скількості — найбільше репрезентованим є Лінгам — камяний член жахливого Шіви, цього пана над панами, цього владаря Бенарес.

Чорний' цей, безкшталтний камінь взноситься усюди: у святилищах над Гангою, на площах, подвірях і в хатах. Побожні жінкипадають перед ним навколошки, обливають його розтопленим маслом і сиплять перед ним білі квіти. Довкола його товпляться схудлі йоги, тільки шкіра й кости, з диким, божевільним виразом очей. Гордо шагають ясношкірі брагміни з білим шнуром на лівому рамени. Погорджують теж европейцями, до яких однак безупинно звертаються з подачками.

Майже що години проходять тісними вуличками розкішні походи: коні у пишній упряжі, слоні, верблюди, священики, йоги та музиканти. Грають флейти, роги, бубни, дзвінки — чим більш дико, чим більш божевільно, тим

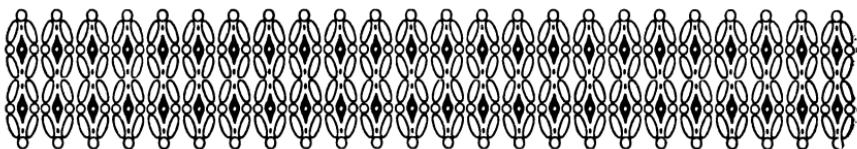
жраче. Платить за це якийсь багатий прочанин, сьогодня цей, завтра другий. Це богумилий вчинок.

А ось наближається стара, біла, неімовірно груба зебра. Іде вільно через базар і задержується врешті перед рундуком якоїсь убогої перекупки ярин. І старуха, якої усім майном є клаптик цієї зелені, щаслива, що святе звіря зволило жерти з її рундучка і підсуває йому найкраче коріння, найбільш соковите листя. Чи вже немає більш квітів? Вона зриває їх чим скорше з сивого волосся —

\* \* \*

Бенарес! Ніде на світі нема товстіших биків і грубих малп — і ніде нема худіщих і мізерніщих людей. Життя має тут інший зміст ніж на всьому світі. Розум і льогика не існують у тому святому місці, тут методом є шаленство. Бенарес, місто серця, почувань, дикої містики, місто, у якому живе богоістота! Бо брагманська релігія погорджує розумом, відкликається тільки до крові та до серця. А життєдайним мускулом, що могутньому тілу цього культу доставляє крові, старим і завше молодим мускулом індуїзму є Ганга і над її берегами святе місто: Варанасі, „місто, яке має найкращу воду“ —

Таким є Бенарес, святе місто божевілля. Почуваю його десь далеко в собі: Будиться в мене якийсь з давен давна вмерлий інстинкт прадідів; може він матиме з ним щось спільногого. Я однак не годен зрозуміти цього, що люди звуть Бенарес. І нічого не остається мені од нього як тільки душний, мерзенний згук і всепожираюче полум'я божевілля.



## ПОКЛОННИКИ І ЗАКЛИНАЧІ ГАДЮК.

**Н**е має на світі релігії, в якій гадюка не одігравала б якоєсь ролі. В релігії жидівській, християнській і магометанській вона є уособленням зла, чорта. Вона спокушає солодкими словами Еву в раю, дає їй це нещасне яблуко а по тисячах років сповнив Назорей слова: „він роздавить тобі голову, а ти жалитимеш його пяту“. У християнському мистецтві гадюка була дуже улюбленою темою; самих тільки малюнків первородного гріха налічується тисячі. У буддізмі Кобра є чимсь святым і завжди малюють її разом з Буддгою, при чому найчастіше повторюється сцена, в якій Буддга сидить, підобривши ноги, а за ним стоїть окулярник з одчиненим парасолем, аби закрити його від сонця, чи від дощу — лєгенда каже ріжно. Здавен давна індус покланяється „нагам“ — гадюкам, які переслідували Буддгу, та потім навернувшись і став їхнім дуже ревним приклонником. Багато африканських племен віddaє теж божу почесть гадюкам. Це зустрічаємо ми у канаків, папуасів, мелянезів і полінезів. Культ Vaudoux християнських негрів на острові Гайті вважає гадюку „houdon badagri“ Іваном Крестителем. Їй заколюють „безрогого козла“ — дитину. У брагманізмі культ гадюк теж сильно розвинений. Індія є осідком чародіїв і заклиначів гадюк.

Ледви хтось опиниться в Бомбаю, зараз наткнеться на чародія. Сідає він терпеливо зі своїми мішочками і кошиками

перед готелем і чекає на сонці, аж поки він не вийде. Штуки його завжди одні і ті самі і мов дві краплі води подібні до тих, які показують здивованій публиці у нас на ярмарках. Індійські чародії говорять теж так багато й так скоро, як і в нас. Та тільки усі ці їхні балляндраси зложені звичайно з цифр від одного до десяти — а їх кажуть вони у десяткові мов. Час од часу можна побачити і щось цікавішого, як приміром, старий дотеп Мойсея: переміна палиці у вужа і наоборот. Деколи переміняє чародій гріш, який тримає в руці у жабу або наслідує давні чари єгипетських священиків, які хотіли поконати Мойсея тим, що скликували цілу армію блощиць, блок і вошей. Цей номер європейському чародієви прийшовсяби дуже трудно, бо мусівби він рішился на це, щоби на собі давати притулок такій великій кількості насікомих, як індус або єгиптянин. Крім цього танцюють малпочки і пацюки або ворожить біла папуга. Головним трюком є номер з манговим деревцем. Чародій згортає руками землю, садить насіння і поливає це все водою. Потім прикриває це все хусткою — як милі булиб ці чародійські штучки без цієї хустки! — рахує у сімнадцять мовах сімнадцять раз до сімнадцяти і працює невпинно руками під хусткою. Врешті одкидає її і в землі сторчить мале деревце. Якийсь чародій ковтає червоний, зелений і білий порошок і випльовує його знову сухим. Великим успіхом тішиться виймання очей, спалення рук, вбивання ножа в живіт, підношення тягарів при помочі шнура привязаного до продіравленого язика — який чудовий вид! — а також дикий танець між кинжалами і ножами, словом усі ці штучки, які так звані „загіпнотизовані факіри“ показують у наших варієте. Наконець є звичайно „щезаюча дівчина“, яка влезить у малий кошик, чародій його замикає, проколює у всіх напрямах кинжалом, аж врешті показується знову дівчина, розуміється жива і весела.

Рідко коли трапляється нагода побачити славну штуку Абгірадани. Чародій кидає линву в гору і каже по ній лізти хлопцеві. У місці, де кінчиться буцім то цілком вільно звисаюча линва, щезає теж і хлопець. Тоді чародій бере у зуби

довгий ніж, робить розлючену міну, хватас за шнур і лізе теж у гору. Щезає в цьому самому місці, де щез хлопець і линва бовтається якийсь час вільно у повітрі. Нараз роздається у горі жалісний крик хлопця, перериваний лютим бурмотінням чаюдія, але не видно ще нічого. Врешті падає на землю закрівавлена нога, потім рука а дальше розбита голова хлопця. Опісля падає друга нога, друга рука і врешті тулуб. Вдоволений з себе бородатий чаюдій сходить по линві на землю. Перш усього чистить сумлінно закрівавлений ніж, потім збирає поодинокі частини тіла і кладе у кошик. Бере великий моздір і товче все, що є в коші на кашу. Врешті втішений підсуває кіш публиці, хтось його відчиняє і... весело стрибає з нього хлопець. Ця просто ошоломлююча штука звичайно денервує европейців, але індуси бавляться нею чудесно.

Однак головною темою усіх штук є звичайно боротьба і танець гадюк. Кождий чаюдій возить з собою у маленькому кошику одного мунго а в другому декілька гадюк. Виймають маленького мунго і довгу на два або три метри гадюку. Зараз-же кидається ловке звірятко на десять раз більшу гадюку і через кілька мінут вона мертвa. Незвичайно цікава його боротьба з окулярником; тоді ця чотироніжна малеч виявляє незвичайну ловкість і майже завжди буває переможцем.

Щоби гадюк спонукати до танцю, вживають малого барабанчика і свистілок. Відчиняють кошик і починають грati. По кількох секундах вилазять окулярники, випростовуються і починають танок. Переважно у цих гадюк вирвані отрутні зуби, часто однак заклиначі занедбують цього, віруючи у лікуючу силу своїх чаюдійських зашіптувань. На жаль це часто заводить і неодин платить за свою віру смертю.

Чаюдії та заклиначі гадюк належать до найнижшої касти і є чорні або темно-броннатні. Заклиначі у заганговій Індії та малайських островах звуться „клінг“ (байстрюк) і всі

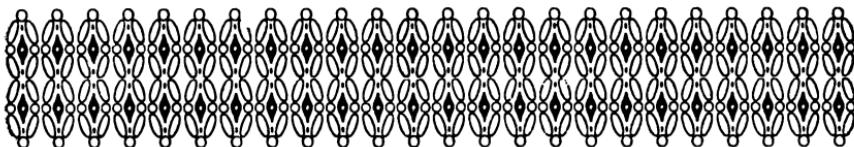
вони індійського походження. На Цейльоні постачає чародіїв і заклиначів нечиста каста родійя.

Доволі дивне, що індус спокійно приглядається боротьбі між мунго і гадюкою і радіє, коли гнучкий, малий „Джаггернатг“ перегризе глотку гадюці або навіть отруйній кобрі. Сам він не поважиться зробити цій гадюці ні найменшого зла. У всій південній та середній Індії та на Цейльоні покланяються гадюкам. І це нічого незвичайного, коли побачите мадрасів, тамілів або сінгалесів перед гадючим гніздом, як вони стоять і моляться. А крім того, як у наших казках, ставлять вони там мисочки з молоком, водою або рижом — хоча божій гадюці приємнішою була б миш або жаба. Це звичайно є приватні богослуження поодиноких вірних, але на деяких місцях ця хвала гадюкам одбувається прилюдно.

Гадюка спочатку — а це можна сконстатувати у всіх релігіях — вважалася прінціпом зла. Офіти навчають, що Джальдабоатг, син Софії, великий бог матерії, створив гадюку, якій було на ім'я Саміель. І так гадюка стала символом зла і мудrosti. Це цілком на біблійний лад: гадюка вносить гріх у світ і є теж уосібненням розуму. („Будьте розумні як гадюки!“) Та з часом деякі народи від бога добра перейшли до бога зла, по части несвідомо в атавістичному відвороті, як негри острова Гайті, для яких гадюка є Іваном Хрестителем, по части обдумано і свідомо як гностичні секти катгарів, офітів, павліціянів і других. Брагманізм перейшов цей шлях двічі. Більш як правдоподібне, що персо-арійці та іndo-арійці — то є сьогоднішні брагміни — були колись одним народом з власною мовою і власною релігією. Вони розділилися — і тоді настав цілковитий переворот у релігії. Ті, що підбили Індію, вважали бога Асуру богом добра, а Деву богом зла. А ті, що пішли у Персію, осталися при старій думці, що Дева є богом а Асура чортом. Це було давно перед Ведами і перед Zendавестою. Є це гіпотеза, якої цілковита правдивість ніколи не буде доказана. Та історія брагманізму дає нам дуже ярку анальгію. Коли підняв голову буддгізм і перейшов по всій Індії, тоді культ

брагмінів одвернувся од „Творця“ Брагми і кинувся в обійми Руйновника-Шіви. Сила Шіви була могутніща й у завзятій боротьбі він став переможцем і цілковито знищив буддгізм.

Після перемоги Шіви і його жінки Дурги поширився культ великої скількості дрібних божків і всякої тварі. У Бенарес, цьому місті шаленства є святым усе, що не може боронитися проти цього; люде, корови, малпи, дерева, каміння, кости і вода, одіgraють теж і гадюки не абияку роль. Біля Чанкі-Гат росте велике святе дерево піппаль, а довкола нього стоїть багацько фігурок, які представляють гадюк. Перед ними сидить постійно товпа вірних покутників і йогів, пишно розмальованих синів Шіви з дикими очима і скудовченим волоссям. І умертвляють вони своє нужденне тіло в честь святих гадюк і во славу Шіви-руйновника.



## ПАКУЛЬВАН — СПОРТОВА ШКОЛА НАД ГАНГОЮ.

---

До схід сонця пливе мій човен на святих хвилях Ганги а тяжкими веслами гребе шістьох гребців. Дохла корова з надутим черевом пливе біля мене й розщепіреними ногами вдаряє у весло. Коли гляну на воду, бачу коней, собак, котів, малп, кіз, верблюдів — вони пливуть мовчкі, аж доки там у низу з ними не впораються крокодилі. Та я споглядаю на беріг, дивлюсь на Бенарес і його грати, на величезні сходи, що ведуть у воду. І понад них на храми і палати —

Метушня мов у комах. Усюди мов гриби виростають великі жовті парасолі, а з під них вилазять священики, прочане, покутники і благочестиві. Усі купаються у святих хвилях і богообійно плють воду матері Ганги. На Манікарніагат під храмом Таркешвара домри палять трупів, кидають їх довгими дрючками у вогонь, аж полумя підскакує в гору. Якісь голій дитині, яку через її літа не можна спалити, привязують збанок до шиї та кидають її у воду. І вона пливе, як і звірі, аж доки не зустріне якогось милосерного каймана. Пливе на очах вірних, які відпихають її недбало на бік і купаючись далі плють чудодійну воду Ганги.

Мій човен затримався біля Непаль-ггат; драбуга, який є мені провідником, є тої думки, що сороміцька свяตиня короля Непалю є річчю найбільш достойною уваги в Бе-

нарес. Входжу на гору по вузьких, брудних сходах. Усе в цьому місті є святе, усе боже і усьому віддається божа шана. Але немає нічого святішого над чорний лінгам — *phallus* жахливого Шіви. І на шляху до сороміцької святині короля Непалю стоїть на кожному кроці камяний лінгам, блискучий від розтопленого масла, яким зливають його вірні. В малій камяній святоночці стоїть великий лінгам, на який ллється з урни свята вода Ганги. Сама свяตиня короля Непалю невелика, орнаментована різьбами в дереві. Різьби ці одна більш безсоромна від другої. Дуже сумлінно пояснюють священики зміст поодиноких сцен, з метою випросити як найбільше грошей. А жінки сиплять квіти, ллють розтоплене масло і моляться широ перед цими образами і перед чорними лінгамами — —

Святиня обік святині. Бачу храм Магадега з численними малими банями, а дальше золоту святиню вседержця світа Бішешвара, найкоштовніший будинок, який побудовано в честь лінгаму Шіви. Оголомшений, нездібний льогічно думати пряму та через поля чорних *phallus*-ів —

\* \* \*

Раптом пристаю. На малому подвірі бачу якісь малі чудацькі предмети. Великі гантлі, млинське каміння, палки — а все це з тяжкого ясного пісковика. Кличу свого провідника — він не може зрозуміти, як можна цікавитись такими речами. Однак слухає мене і кличе голосно людей. Я у Пакульвана, відомого спортсмена у Бенарес.

Дивне, що в цьому святому місті, де все тхне релігією, де, як довгий рік, повітря наповнене гарячими молитвами прочан, де тисячі священиків і покутників пє обридливу воду Ганги — — що в середині цього найшаленішого міста у світі, є площа присвячена спорту. Це в цьому великому місті єдине здорове місце, єдине, на якому не панує жадне дике шаленство.

Старий митець зветься Дебгі Чандгарі. Є він борцем, бо його батько і дід і пра-прадід ними теж були. Учнів

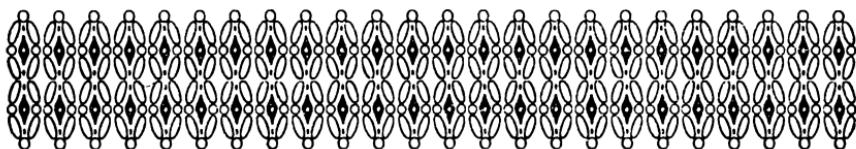
у нього мало. У святому місті небагато прихильників спорту. Не виступають теж борці ніколи у самому Бенарес, що найбільше в англійській частині, для розваги бритійських спортивників.

Охоче подають мені інформації. Приладдя роблять собі самі. Вправляються по кілька годин денно на протязі цілого року. Їздять теж по Індії зі своїми продукціями. Атлетика їх цілком правильна і досконало опрацьована, в основі пригадує грецько-римські системи з додатком ріжних нових прийомів.

\* \* \*

З голосним лоскотом кинув Магаду Сакуль тяжку камяну гантлю на землю. Взяв з лави білий мотузок і перевязав його на лівому рамени: на знак, що він брагмін. Потім став жебрати як справжній брагмін і дістав бакшиш. І гордо пішов по ступнях у низ до святої Ганги. На нього впала моя тінь, тінь млекга, людини, яка не належить до жадної касти. Він став нечистим — тому пірнув у брудні хвилі викупатися — й стати знову чистим.

З ненавистю і глибокою пошаною дивився мій низький слуга „двічинароденному“ у слід —



## ВЕСЕЛИЙ МУЗИКА.

**Й**ого звали Вільгельм Маєр, та він називав себе Козимир Амадеус. Амадеус в честь Моцарта, я це розумів; але при чім тут „Козимир?“ — не знаю.

„Це у вас друкарська помилка“ — кажу. — „Ви мабуть думаєте Казимир“.

Та він енергійно запротестував; не Казимир тільки Козимир — а це в честь Козима і *ad maiorem gloriam domu* Ванфрідів.

Був він здоровим п'ятьдесятілітком, та його сиві кучері викрашені були на чорно. Кучерів у його багато, по правді нерегулярних — з поміж них однак недіскретно виглядали лисі місця. Пальці у нього були теж чорні, бо він часто відкидав ними своє волосся, а воно пускало фарбу.

Він був представником музикальної Німеччини за кордоном.

Я знову від багатьох літ. Раз зустрів його у Парагвай, то знову у Фріманл в Австралії. А тепер знову в Індії.

Як тільки мене побачив, кинувся до мене. Різкими скорими скоками мов футбол. Бо Козимир Амадеус низький і круглий; при тім у нього незвичайна сила мускулів не менша у пальцях як і в ногах. Я розуміється знову, чого йому треба — — концерт. Це мені не новина. Раз у Бразилії він намовив мене виступити на його концерті — — перед неграми та індіянами усіх кольорів тіни!

Я подякував. Сказав, що остаюся в місті ще тільки один день. Це його не вгамувало. Наш концерт одбудеться найближшого вечора. Буде роскішна публіка, самі европейці. Та я не поступився: був невблаганий. — О! це не шкодить — ніхто й не замітить.

Він умовляв мене дві години, їв мою вечеру і пив мою віски. На другий день у ранці забіг знову в готель, говорив дальше і зів мій сніданок. Врешті я мусів купити у нього десять квитків на п'ять рупій а він заявив, що це тільки нікчемне відшкодування. Це було для мене дуже улесливо і я подякував.

Під час „tiffiu“ він явився знову і більш не відчепився від мене. Хотів упевнитися, що я принаймні прийду його послухати. Він приміряв мій фрак — та слава Богу він не прийшовся йому — хіба, що на його думку можнаб його ще перешити —

\* \* \*

Саля готелю була набита битком, це правда. Та — европейців ні сліду, самі мішанці й туземці. Я думав примоститися біля дверей; запевнював, що мені може повторитися атака малярії. Та це не помогло. Він затягнув мене аж до бару і ми випили вісім віски — одну я, а сім він. Це найкращий лік проти пропасници, заявив Козимир, і необхідне средство, щоби добре грati. Потім він підцапнув десь директора готелю і з ним випив ще шість віски.

На програмі було вписане: „Herr“ Козимир Амадеус. Раз якось пояснив він мені, чому не можна без „Herr“: це неодмінне посвідчення для музикального генія. Наші дипломати за кордоном не називають себе графами чи там баронами, а тільки Mons. le Comte і Mons. le Baron, а наші молоді купці звуться напевно містер Леман і містер Мюллєр. Лицарі палети, яких я зустрічав, звалися Дон Едвардос і Дон Густавос — — і тільки музика тримає високо національний прапор і залишається „Herr“. Та дивніше те, що й чужинці говорять йому завжди „Herr“, а не звертаються до нього

своїми Mister, Don, Senhor чи там Monsieur. Для музики „Herr“ це почесне ім'я: воно доказує, що той, хто його носить, є з Німеччини, батьківщини усієї музики. Це знає весь світ. „Mister“ Амадеус може бути останній неук — але „Herr“ Маєр є під кождим оглядом геніяльний художник.

Почався концерт. Якийсь англійсько-індуський хор — в якому не було нічого англійського а тільки усе індуське — проспівав „Sailing, sailing“, потім якась дуже темношкіра леді заспівала „Home, sweet home“ а якийсь смугастий кавалер проревів неминуче „Suwanee river“, яку назвав він „Comic Soud“. Нарешті появився „Herr“ Козимир Амадеус —

Він грав — — алеж розуміється! — — „Угорську Рапсодію“ Лішта, потім Шопена „Ноктюрн“ і врешті — цеж ясне! — — Сен Сена „Danse Macabre“ — —

„Herr“ Козимир, треба признати, був пяний. Він грав скандално. Друга угорська перемінилася у якусь козимирську імпровізацію, а „Гондолієра“, яку він звичайно додавав, здається вийшла від Суза а не від Лішта. При тім він бив завзято у клавіятуру, брав два клавіші нараз і цілком послідовно нехтував басом.

Та це не шкодило нічого. Чорні леді і джентельмени бачили добре, як „Herr“ Козимир їздив на своїм кріслі і вони розуміли, що він надто багато випив. Та тим більше подивляли вони його мистецтво. Вони дивилися тільки на його руки, які танцювали і скакали весело по клавіятурі. У кожного з них був у хаті фонограф, у декого пяноля, а в одного навіть орхестріон. Та те, що там виробляли ці інструменти — тут робила одна людина! Одна одинока людина — чи ж це не гідне подиву? І він робив це все, хоча був пяний до безтями. Якийсь над-геній!

Безумовно — був ним „Herr“ Козимир.

Після концерту була холодна закуска, яку поставив якийсь чорний поклонник Козимирового мистецтва. Маestro їв страшенну силу, а все, що залишилося, велів собі загорнути в папір і взяв з собою до хати —

Весь час, як довго я жив у місті, Козимир приходив до мене регулярно на снідання. На „tiffiu“ та обід являвся рідше, хіба тільки тоді, коли не був запрошений у якесь інше місце. Одним із його правил було не витрачати нічого на їжу та напитки. А запрошень у його було видимо-невидимо, бо він зі спокійним серцем ходив у хати туземців — розуміється, як що тільки у них було трохи грошей. На його думку це вважалося „модерно думаючою людиною“. Усякий, навіть найдрібніший мешканець, який із своєї лежанки мріяв про рівноправність рас, був йому незвичайно радий. І тільки європейці не захоплювалися ним так дуже.

У кождім місті він почував себе добре кілька місяців. За цей час він давав пів десятка концертів у готелях або приватно — — а потім стількиж в околиці. Завжди: з ласковою співучастю Mrs. X. і Mr. Y. — це були люди, які повинні були йому приваблювати публику. Крім цього він давав лекції, не менше як по п'ять рупій година — і в кількох тижнях його брунатні учні та учениці повинні були вивчити усього Бетговена. Свої години він завжди старався мати в обідну пору. Тоді він приходив пізніше і за те залишався довше: коротеньку хвилину при роялі, а довший час біля заставленого стола.

Його тактика була завжди однакова. Коли прибув у якесь незнайоме місто, зараз шукав німців і давав концерт у „німецькім клубі“. Під час такого концерту він не був ніколи пьяний. Він грав свої найкращі речі, вважав на себе і заслуговував нераз на признання. І хоча з нього не був ні Падеревський, ні Зауер, ні Феруччо Бузоні, то всеж таки був він чимсь особливим для зголоднілих ушій європейців. Його приймали гарно і раділи з його приїзду. Опісля давав він публичний концерт у готелі. Туди являлися і туземці — а їхній подив був безмежний. Для них „Herr“ Козимир був уособленням усієї музики. Так сидів він у сіdlі цього міста — п'ять до десяти тижнів.

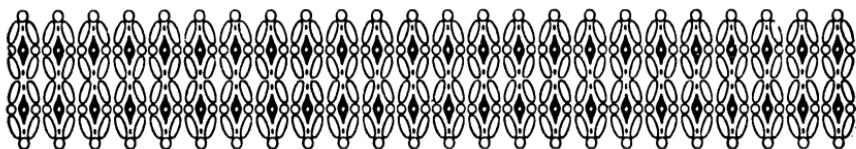
Коли відїзджав, „Independent Times“ писала: „Тяжку втрату понесе завтра наше місто: „Herr“ Козимир Амадеус

покидає нас знову. З ним зійшла весна у наші хати, а з його відїздом нас огорне сумна мряка. Ми ніколи не забудемо його святого мистецтва, а в наших душах тліє одно єдине бажання: „визначний артист хай поверне до нас знову!“. „Негг“ Амадеус їде, запроханий віце-королем, у Калькутту, потім подастъ у „Святу Землю“, а опісля цього концертуватиме у головних містах Європи. Vale!“

Останні рядки подавав розуміється Козимир і вони появлялися у всіх майже пращальних замітках туземної преси. По правді, то це були тільки побожні бажання. Козимир не отримав жадного запрошення од віце-короля, а головні міста Європи він і бачити не буде. А „Свята Земля“ — це можна собі уявити! Та все це робить незвичайно гарне враження і в найближшому місті у Козимира буде підготований ґрунт.

\* \* \*

Його звали Вільгельм Маєр, а він називав себе Козимир Амадеус. Та він не є одинокий — це є тип цілого гатунку. Він зветься теж Шульце або Бауер або Шмідт, а зустрінете його по всьому світу.



## ЕВРОПА В ІНДІЇ.

---

**Н**емає під сонцем країни, яка малаби таку ріжноманітну культуру, як Індія; речі давно померлі сплітаються тут зі штойно народженими. Іслам, культура індійська та європейська — ось три сили, які в цей момент взаємно боряться. Іслам шириться на північному заході, а його столицями Дельгі, Аgra і Агмедабад. Індуїзм панує в Бенарес і південно-індійських твердинях Танджоре, Трічинополі, Мадура. Є він упертий, фанатичний і могутній масами вірних, мимо цього однак час до часу денеде він повинен поступитися. Врешті європейська культура.

У кожному місті існує європейська частина. Цілком європейськими є гірські місцевості, де білі перебувають під час спеки. Сімля, літня резіденція віцекороля; Нувара-Сліва літня резіденція губернатора Цейлону; Утакамун у Ніль-Гірі, блакитних горах південної Індії; врешті Дарджілінг у стіп Гімаляїв. Європейськими є чотири великі міста: Бомбай, Калькута, Мадрас і Коломбо. Ні одно з цих міст не є старе, ні одно не має минулого; усі завдячують свій розвій і могутність виключно Англії.

Є очевидно в Бомбаю багато мечетів, багато індуських і буддгійських святинь, є обридливі місця палення індусів, де на протязі пяти мінут ви стаєте рішучим противником палення трупів, є огидні притулки для zwірят, закладені буддгі-

стами, де старі хорі звірят: пси, коти, малпи, воли, кури, гуси, вівці, кози, буйволи і осли живуть на ласкавому хлібі і повільно у муках здохають, а де через дві мінuty можна стати заклятим ворогом товариств опіки звірят. Є врешті на Малєбар-Гіль славні вежі мовчання, де Парси, учні Заратустри, кидають нагі тіла своїх померлих грифам на пожертя. Не зважаючи на це і на те, що на три чверти міліона населення є всього 12 тисяч європейців, це місто наскрізь європейське. Більшість католицьких церков готицька. Вчасний готик — це будинок найвищого суду, університет, бомбайський клуб і палата публичних робіт. Венецький готик: роскішний будинок почти з трьома могутнimi галлями і палата губернатора. Змодернізований готик: телеграф, собор, ратуш, Ельфінстонколедж, історіографічний музей і „Victoria-Terminus“, може найкрашій у світі залізничий дворець. Крім цього багато банків, шкіл, державних будинків — майже усе в англійсько-готицькому стилю. Дальше роскішні парки, яких не бракує нігде під англійським володінням і численні памятники англійських королів, королевих, губернаторів і адміралів.

Європейською є і Калькута, столиця імперії та резиденція віцекороля. Тільки 5000 європейців на майже міліонове населення, та за те 30 протестантських і 8 католицьких храмів і ні одного індуського. Багато гідких памятників у бронзі й камінню, музеї, роскішні парки, ботанічні та зоольогічні сади. Багато чудових будинків, банків, шкіл та др. Подібно як і в Бомбаю грандіозні верфи, фабрики, гарні крамниці і паршиві готелі і багато грязі. Особливе зауваження: тут нічого не нагадує про Азію, а на вулицях ріжнокольорова мішанина народів.

Мадрас, третє велике місто Індії, є більш нудне. Тут гордого бомбайського готику нема; кілька церквів, нудні будинки, звичайненькі собі музеї та памятники, до цього кілька марних парків — все те дуже кепсько береже європейськості. Індійського немає тут нічого.

Цілком інше вражіння робить Коломбо. Хоча й тут публичні будинки, церкви, банки, музеї, памятники не уявляють

з себе нічого особлившого, та за те у всіх напрямах простягаються роскішні парки. Одною тільки річчю може чванитися Коломбо, якої нема в інших містах Індії: це „Gale-Face“ готель, найкращий готель на сході. Ним завідує німець, як і усіма справді добрими готелями, бо н. пр. англієць ніколи не зумівби устроїти затишний і вигідний дім для чужинців.

Усі ці чотири міста мають розвинений промисл, порти, доки, крамниці, величезні будинки та казарми з індійським і європейським військом. Є вони нервовими центрами у могутньому тілі Індії.

Бомбай є найбагатіший і робить враження парвенія; Калькута має в собі щось офіціального, бюрократичного; Мадрас робить враження сумне і опущене; в Коломбо відчувається інтензивну доцільну працю і певного рода елегантність.

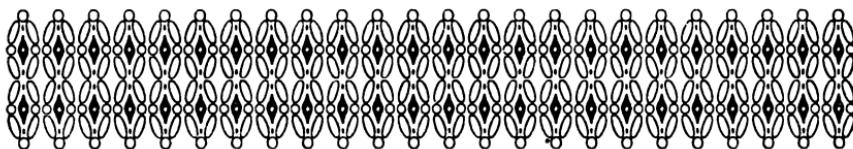
Усі ці міста мають, крім європейських торговельних і дачних кварталів, квартали, де живуть чорні. Є це т. зв. петтаг. Вулиця всюди є дуже ріжноманітна. У Бомбаю бачиться крім індусів багато парсів, джаїнів і магометан, а також й гоанезів й афганців. У Калькуті ядро населення творять нагабні бенгальці, у Мадрас мадраси, але в обох містах є багато магометан. Найбільш ріжноманітними є петтаг у Коломбо: тамілі, сінгалеси, малаяїци, кафри, магометане і парси товпляться тут по всіх усюдах. Заступлені теж у Коломбо „евразії“ мішанці європейців і азіятів; вони звуться тут „буркгер“, бо залюбки чваняться своїм голландським походженням. Сильний колись португальський елемент заступлений сьогодня незвичайно слабо.

Побіч англійців велику роль в європейських містах Індії відограють німці. У портах німецький пррапор, поминувши „Union Jack“, зустрічається найчастіше, а велика скількість німецьких імен вказує, що значна частина промислу, імпорту й експорту належить в німецьких руках. Побіч них: французи, скандинавці та швейцари. Серед азійських народів провід ведуть парси, поклонники вогню, хоча у всій Індії

вони нараховують ледви 150 тисяч душ. Це можна особливо зауважити в Бомбаю, де багато благодійних установ фундували парси. Магометане займаються теж торгівлею, як і парси, але вони залюбки цікавляться дорогоцінностями; майже вся торговля дорогоцінностями — а в Індії є тисячі таких крамниць — находитися сьогодня в руках визнавців пророка.

Усюди в цих містах дуже розвинений спорт і то не тільки серед європейців, але і серед тубольців. Спеціально сінгалеси грають у теніс, крокет, гокей і футбол. Найважнішим однак моментом спортивного життя є перегони.

Ніде на світі не розвинена так сильно пристрасть до „turf“ як в Індії. У всіх англьо-індійських містах є роскішні поля для перегонів, а під час сезону напр. в Калькуті відбуваються біги майже щоденно. Національним святом — єдиним крім імянин короля — є день „Sweepstake“ у Калькуті. Парі відбуваються весь рік, а беруть у них участь навіть найменші урядовці не тільки в Індії, але і далеко поза її межами. Властиво не є це тоталізатор а рід льотерії. Посилається в Калькуту десять рупій і отримується льос. Опісля вильосовується коней, які ставатимуть до перегонів; той, хто витягнув переможця, отримує всю суму, переважно біля 750 тисяч рупій, отже великі шанси до — програння.



## КРАЇНА СВІДОЦТВ.

---

**К**оли я був ще учнем, з страхом очікував трьох критичних днів у році: перед Різдвом, перед Пасхою і перед літніми вакаціями. Це були дні, в яких нам давали свідоцтва — вони були завжди страшні. Особливо про мої успіхи в аритметиці, Божому Законі та поведенню були вчителі цілком іншої думки ніж я і доволі безсороно виявляли свій особистий погляд тим, що ставили мені дуже несимпатичного для мене „кола“.

Я завжди думав про те, щоби колись бути кращою людиною ніж вони і признаю, що це мені вдалось. Особливо що до „писання свідоцтв“, то можу сьогодня дивитися на них з повною зневагою. Досі я написав сімнадцять тисяч триста двадцять сім свідоцтв, а одно краще від другого! Мої вчителі писали примусові свідоцтва малим йолопам цілковито проти їх волі, а я видавав їх тільки дорослим і то на виразне їхнє бажання. Хто отже з нас кращий?

Індія є країною свідоцтв. Німці збирають ордери, індіяне колекціонують скальпи, простодушні мешканці Нікобарів збирають черепи свинь, яких вони зіли — а смирний індус збирає свідоцтва. Мій провідник у Трічинополі мав одинадцять грубих, гарно оправлених томів *in quarto*, а на кожному було виписане золотими літерами: „Свідоцтва набуті та зібрани Данилом С. Піляй“. Я думаю, що їх там було з яких

сорок тисяч, а у всіх було написано, що він є короною провідників у всій Індії. Я написав йому в томі XI. pag. 876: „Данило є перлиною, є слонем між усіма провідниками міста. Він квітка льотосу і тричі ясніючий світлячок Індії. Щасливий, хто під його проводом мандрує по святих місцях Вішну“. — По правді, то Данило Самуель є нестерпний старий торохтій і коли не нагримаєте на нього, щоби закрив рота, то розказує одну нісенітницю за другою. І не вважаючи на це він має роскішну збірку біля сорока тисяч свідоцтв — а в ній одно, особливо гарне — від мене.

Та Д. С. Піляй це тільки один із колекціонерів з поміж трьохсот міліонів, що живуть в Індії! А кождий там тільки й мріє про свідоцтва! Слава Богу, я був в Індії у гарячий, мертвий сезон. В кожному готелі я був сам один і уся прислуга була до моїх послуг. Коли я від'їджав, збиралось усе товариство: права рука простягнена для бакшишу, а у лівій олівець і книжечка. Першим підходив директор, потім його заступник, а потім „Бабу“. Дальше шість хлопчаків з реставрації і стільки ж кімнатних. Потім двох, які приготовляли купіль і двох, які носили воду. Чотирох, які на переміну тягнули „пунка“ і трьох, які прибирали у хаті. Двоє заявляло, що вони ловили блощиць, а шість кулі несли мій багаж на віз. Дальше двох огородників, візник, якийсь тип, що сидить біля нього і якийсь, що стоїть за ним. І врешті з десяток людей, про яких роботу не можна було сказати нічого певного. Але душа людини — ніби то я — давала усім бакшиш і написала усім свідоцтва. Вона писала: „Дасасвамедг Мунші найкраще ловить блошиці у Бенарес“. Або: „Амріта Нандат, що стоїть на заді воза, не має собі подібного“.

Я писав безупинно, аж доки не рушив віз, потім дорогою писав дальше аж до двірця. І в потязі — аж доки він не рушив. Зморений кинувся я на подушки і казав собі принести сода-віски. Я випив, заплатив, дав бакшиш і написав бойові у книжці: „Так, як обслуговує Рамнар Патна, не зуміє ніхто на світі“. Хотів було задрімати, та нічого з цього не вийшло. Явився Кгандаля Карлі, став чистити лямпи

і я написав йому, що він є королем усіх індійських лямпочистів. Лянаулі Піппаль тріпав подушки і я мусів йому засвідчити, що він справжнє чудо в робленні порядків!

Велику скількість свідоцтв розсіяв я між крамарів. Якийсь чотиролітній хлопчик продав мені в Аллягабад вахляр, за який я заплатив два фениги. Я дав йому ще фенига, щоб одчепився від мене, та це не помогло: він не вступився, аж доки я не написав йому ім'я й адресу і не засвідчив, що я з покупки незвичайно вдоволений. Усяку дрібну бронзу, усякий старий шматок шовку я мусів посвідчувати. Найкращі свідоцтва отримували розуміється ті, що мене найбільш обманули. Раз якось у Агра, коли я писав чудове свідоцтво торгівцеві брокатів, цей драбуга вкраяв мені половину купленої шматини. На щастя я замітив це, дав йому кілька ляпанців — — і написав у його книжці: „Абдуль бен Шалімар це скеля чесноти“.

Вправа робить своє. Спершу мої свідоцтва були доволі здержані. Я писав, що я „дуже вдоволений“ і що подавець цього є знаменитим представником свого фаху. Та внедовзі я підучився і тепер у писанні свідоцтв я справжнім мистцем. Особливо я гордий зі свідоцтва, яке прийшло мені виписувати по кілька разів кожного дня: „Магабаяліпурам Бітра-гунта“ — — чи „Годавері Амарашнарасвамі“ — чи як він там інакше звався — — „є душою брагманських священиків. Він милуванець і око Шіви“ (або Ганеша, Калі, Крішни чи якогось іншого з поміж міліонів індійських богів). „Він тричірожденний а його святість є втіхою Індри. У жебрацтві він царем і я сам дав йому чотири мідяки“.

Та не думайте, що мої свідоцтва є тільки в руках провідників, крамарів, слуг і старцюючих священиків! Ні, моя діяльність була незвичайно широка. Я виписував свідоцтва фабрикантам диванів і поводарям слонів, музикантам і заклиначам гадюк. Кавері Навджагунд, який палив трупів на Манікарніка-грат у Бенарес, я написав, що ніхто на всім просторі у верх і в низ Ганги не вміє так гарно жарити трупів, як він. А один грат дальнє написав я благочестивому йогові

Рамігані у пропамятну книгу, що він найшляхотніший покутник сходу і що ніхто не зуміє так ловко лежати день і ніч на ложі набитім цвяхами. Магараджам я писав, що вони рівні Фридрихові Великому і Наполеонові, на особливе бажання первосвященика знаменитої святині малп я заявив на письмі, що йому ніхто не дорівняє в різанні кіз, що його богиня Дурга є *non plus ultra* усіх богинь і що його малпи Гум-ман є справжнім зразком ученості.

У Сімля я був в гостях у віцекороля. Це не так, як у нас, коли вас запрохають на обід до якогось німецького князя чи герцога. О ні, віцекороль панує над пять разів більшою скількістю людей, ніж їх є у Німеччині і він справді є великим паном. А він такий ввічливий до мене і поводився так просто — — що я справді не знат, чого йому треба. Підчас десерту виявилося. Він запитав: „How do you like India?“ Я відповів спокійно: „Very nice place indeed“. — І я піймався! Його ексцеленція скорим рухом сягнув у кишеню, виняв свою книжечку і просив мене засвідчити це письменно та висловити свою думку про англійський уряд. Щож мені було робити? По правді то я добре і смачно поїв. Випив теж добре і багато — а до того з мене дуже ввічливий джентельмен. І я написав у золотій книзі свідоцтв індійського царства: „Індія дуже мила. Урядуванням віцекороля я дуже вдоволений“. Льорд Мінто прочитав це; він пустив слізу й чуло стиснув мені руку. Це був справді історичний момент. Думаю, що справі англійсько-німецького зближення я зробив неоцінену прислугу.

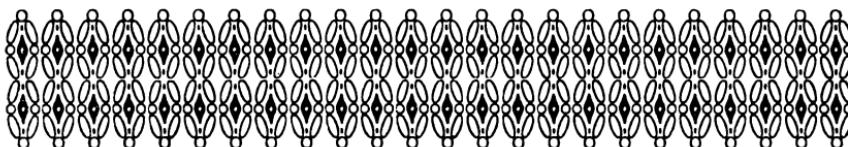
\* \* \*

Найкращі свідоцтва я написав у Дельгі. Раз підійшов до мене на вулиці якийсь чоловяга і сіпнув мене таємничо за рукав. Він був одноокий і виглядав як напів мертвa кобра, коли її у півгодинній боротьбі поконає швидкий мунго. Він шепотів і шепотів і я ніяк не розумів, чого йому треба. Нарешті виявилося: він був приятелем людскости і хотів завести мене у турецьку лазню, де мене чекають з танцями

і піснею найкращі гуриси Індії. З мене людина слабка і я пішов за приманливим голосом гріха. Приятель людско-сті повів мене — і неімовірно вузькими та крутими вуличками ми прийшли до дверей раю. Ми застукали таємничо сім раз, тяжкі засуви одімкнулися, ми сказали „Салляам“ і я увійшов у середину. Якийсь старий, достойний чоловяга провожав мене і показував мені усе. Це була справжня турецька лазня: парня, купальня, ванни, усе було як слід. Та тільки усе це було вкрите гряззю, вода мала якусь особливу брудно-зелену фарбу, а на ній було повно пузирів мов жабині черева. Опісля явилися гуриси. Одна була капрата, друга горбата і здається прокажена, третя знову мала воло і слонову лепту на ногах, так що підскакувала, мов мамут. Усі три тхнули — гірше ніж свята Ганга. Я похитав головою — старий засміявся лукаво і плеснув тричі в долоні. Відслонилася завіса і явилося троє малих хлопців. Старий запрохуючим рухом показав мені їх. Та один з них мав великий горб, другий був вкритий золотухою, а третій — — не знаю, що це було у нього. Знаю тільки, що цих троє хлопчиків були ще більш брудні і смерділи гірше ніж їхні конкурентки. Я одвернувся і розпачливим рухом хотів податися до дверей. Тоді старий гукнув: „Ой! Ой! Ах!“ Він усміхнувся знову, радіючи, що тепер напевно задоволить мій смак. Держав мене міцно і плеснув знову в долоні. Зявилось трьох кулі і вони принесли три великі качки і три білі кози. Кози були гарні і качки теж були гарні, цьому заперечити я не міг. Та з мене був тільки західний варвар і я в жаден спосіб не міг розбудити в собі захоплення ні для качок ні тим більше для кіз. Я мусів бути дуже брутальним, щоби старому втovкмати в голову, що я одказується від усіх цих приємностей. Нім ще я успів роздати на право і ліво бакшиш, появився старий зі своєю книгою. Я написав: „Турецька лазня Абдуль Наккара є справді найбільш гідною уваги в Дельгі. Це справжній Еден на землі“. Потім явилися усі три дами, а після них хлопці і кождому

з них я засвідчив, що з ним можна зазнати райського щастя. Приятелеві людскості, що очікував мене на дворі, написав я у книгу, що він найздібніший галєот у світі, через якого я дізнав найкращих хвилин у своєму життю.

І тільки бідні качки та кози не дістали ні бакшишу, ні свідоцтв — — а були це справді дуже гарні кози і роскішні качки !!



## МІСТО ЦАРЯ АКБАРА.

---

**С**лоні магараджі Гваліору занесли нас на двірець. Начальник стації приготовив закуску, але ми не їли нічого. Протерли очі з пороху, викупались, опісля старалися переполоскати собі уста, горло і шлунок. Пили лімонаду, віски і соду по чотири, вісім, десять великих шклянок. Здавалось нам однак, що ні одна капля не сходить в глибину: плин виступав каплями по всьому тілі. П'ятьдесят ступнів — —

Було нас четверо: капітан, лікар, я і гарна жінка. Загалом казали, що це шаленство подорожувати під цю пору в Індії. Не хотівби я однак бути там в інший час. Ми були самі: країна належала до нас —

Начальник стації дав нам купе і ми поїхали ніччю. Поїзд зупинявся на кождій стації, а ми сходили, бігли до криниці і мочили хустки, якими обкладали чоло і виски. І пили — —

„До чорта, виж мали нічого не пити!“ — сказав начальник потягу. — „Усюди панує пропасниця, чума, холера! Немає нічого гіршого, як ця проклята вода“.

Я подивився на нього: „А самі п'єте?“

Він здивив плечима: „Щож мені до бісового батька робить!“

П'ятьдесят ступнів — —

Ми зупинилися в Аgra. У світлі місяця їхали розбитими возами. Були такі втомлені, розбиті! Кости боліли від тих усіх дромедарів, залізниць, возів і проклятищих слонів. Не в силі були заплющити очей —

Але в нічім незаколоченій тишині вставав білий, чудовий і могутній сон, виринало те, що замикає в собі усі казки: Таддж-Магаль. Ми не обзвивались ні словом, вдивлялися у місячну ніч — — трьох чоловіків і одна гарна жінка.

Прибули в готель і випили — Бог зна скільки — лімонади, віски і соди. Була така спека, що навіть мухи на білих стінах не ворушилися. А малій ггекко, якому вони сиділи перед носом, прижмурив очі і навіть не думав одчинити рота. Ми поклалися спати на веранді заслоненій від москитів. Але капітан казав перенести ванну під пунка, кинув до води кілька подушок і великих шматків леду. А кулі мусіли весь час порушати над ним вахлярем. Так і заснув —

У пропамятній книзі було написане: „Колиб я був паном пекла і Агри — я покинувби Агру, щоби піти у пекло“. — Після мене однак „колиб до мене належав рай і Аgra, я не покинувби Агри задля раю“.

\* \* \*

„Аgra“ кажуть англійці, „Аграріянс“ кажуть ті, що там живуть. Ох, ці англійці! Як можуть хуторяне жити в місті, в якому замешкали сни? Мають язики мов терлиці і калічать на них усе, що гарно звучить. Кажуть „Леггорн“ замість Ліворно, „Емельфей“ замість Амальфі і „Чемпс Елесіс“ замість Champs-Elysées. Так і кажуть „Аgra“; це коротке і вигідне для англійських купців. Я однак не є ні англійцем, ні купцем, тому й кажу: Акбарабад, це значить: „місто царя Акбара“.

Царі ці, що промошували в Індії шлях зеленому пра-порові пророка, були це дивні люде. Були це титани, дикі гіганти. Ногами стояли міцно на землі а руками стягали усі дива ночі з неба. Як інші замовляли собі нову одіж, так

вони казали будувати міста зі сотнями палат. Вживали їх, мов костюми, через короткий час, потім покидали і будували нові.

\* \* \*

„Саляам“ — поздоровкався з нами старий провідник, згинаючись низько з руками при чолі. „Сонце сходить. Куди сьогодня підемо?“.

„Куди хочеш“ — одповіла гарна жінка.

Ген там серед пустині лежить Фагітпур-Сікрі. Це місто, де жив колись цар Акбар Великий. Є там безліч палат і веж, а проміж ними чудові мечеті і велітенські колюмнади. Усе це опущене, вимерле серед пустині. По салах і палатах пробігають тільки зелені ящірки і вивірки. Один каже: це поезія в камінню. А другий: замерзла музика. Третій каже: багряно-білий сон.— Я нічого не можу сказати. Вештаюсь мовчки перед цих марморних чудес, тихий, зворушений, не в силі сказати ні одного слова.

Старий мослєм мене розуміє. Залишив черевики біля порога, біжить за мною босий і теж мовчить. Пізніше в Дак Бенгальов усе розкаже.

Минаю скарбницю та йду у Діван-і-Ам, велику судову палату; тут стояло судейське крісло володаря Азії. Ніде на світі немає роскішнішої і заразом суровішої судової салі — вона у палаті шаха Джана. Йду дальше до Магаль-і-Кас, палати Акбара.

Тут чарівний Кгвабгаг, павільон мрій; рядом маленька палата для турецької жінки царя. Діван-і-Кас — саля авдієнційна і Панч-Магаль — палата жінок; лазня царя і султанші. А обік Сонагра-Макау — золотий павільон, в якому жила індійська жінка царя — чарівний клейнод, який у серці будить роскішні сни. Замок астрольога, а дальше найстарша у Фагітпур-Сікрі — палата Йодг-Баїс. Врешті шляхотний у своїх лініях Гава-Магаль і найкраща будівля з усіх: дім Радша-Бірбаля, індійського царського приятеля. Гатгі Поль, ворота соловіїв, Шангін Бурдж, бастіон і могутня баняста будівля

**Кабутар Кгана. Роскішний Караван Серай, Гіран Мінар, чудова вежа і врешті чарівна мошея з мавзолеєм.**

В часах, коли Великий Курфірст у Берліні жив у нужденнім куріні, геній Акбара створив це велітенське місто. Тридцять шість років було воно паном Азії — — потім кинули його на поталу грифам і старцям.

Тут панував над індійською державою Акбар, потомок Тімура, тут прожив він тридцять шість років. Коли помер, разом з ним завмерло і місто. Помимо своєї краси воно недостаточно гарне було для царя Кгуррама, його внука, якого звали Шахом Джаганом „царем світа“.

\* \* \*

„Саляам“ привітався старий. „У Сікандра? — — коні готові“. Молода жінка притакнула головою. Померлий цар Акбар тягнув у Сікандра, там по той бік Джумма. Його кам'яна домовина стоїть там у підземеллях великої палати. Коли інші люди для свого втомленого тіла потребують кілька аршинів землі, такі володарі як Акбар, Бабер, Джегангір, Шах Джаган, Аврангзеб вимагають цілого міста з садами, мурами, палатами та мечетями. Будують роскішні міста, коли Медіцеї задовольняються тільки маленькими палатами.

Це місто мерців серед пустині створив цар Акбар Великий, могутній внук великомузного Бабера. По обох боках дороги стоять ряди гробниць. Спочивають у них князі, везирі, полководці та святі ісляму. Переїзжаю побіч мавзолея Мірям, християнської жінки царя. Та тут не зупиняється. Мавзолей служить тепер притулком для сиріт, і п'ять німецьких вчительок утирає носи індуським дітям. Ох, колиб я був Морганом! Побудувавби для цих побожних жінок найкращий у світі будинок, але це святе місце, де спочивають змуршавлі кости царя Акбара, вони мусіли негайно покинути.

Червоний пісковик і білий мармур. Велітенський прямокутник оточений сильними мурами, а посередині кождої стіни вхідна брама. Брама? У цього царя брама стається просто-

рою палатою, так як палата гігантичним містом. А в нутрі чудовий парк, квітники, водограї, дерева, кіоски. Великі освоєні малпи вештаються там —

У самій середині царська гробниця. Великий підмурок, який складається з чотирох терас. Довкола колюмнові галереї і багато малих струнких павільонів. А над цим усім взноситься червона палата, в якій спочиває Акбар Великий. В горі стоїть роскішний кенотаф; в низу у підземеллі лежить гробниця. На ній тільки одно слово: Акбар.

\* \* \*

„Саляам“ — сказав мовчазний провідник. „У Тімад-уд-Дауляг?“ — Дорога веде через довгий міст на ріці Джумма. Як доплив Ганги, ця ріка свята — стоять над її берегами набожні індуси і моляться. На пісканих острівцях дрімають на сонці великі черепахи, а десь у низу виринає гидка голова каймана.

Мавзолей такий, як царя Акбара в Сікандра. Побудований його сином, царем Джегангіром. Немає тут червоного пісковика, є тільки білий мармур. Чотири грубі стіни, посередині них входні брами, на рогах чотири білі вежі. А серед чарівного парку марморна гробниця. Спочиває тут жінка царя Джегангіра. Свіжі жовті троянди лежать щоденно на її могилі — —

\* \* \*

„А сьогодня?“ — питают.

„На замок, сагіб“ — одповів старий.

Ми їхали через місто Аgra. Його заложив цар Бабер, дід Акбара і правнук Тімура по батькові й Джінгісхана по матері — цар Бабер, завойовник Індії. І він поклав угольний камінь під це місто. Акбар продовжував його роботу, але ще роскішніше, як предки будував його четвертий цар — Джаган.

Стиль Акбара могутній, самовпевнений, тяжкий і гордий: червоний пісковик і білий мармур. Акбар у свому розлогому

царстві толерував усі культури й усі релігії — крім магометанських та індійських жінок у нього була християнська, парська та буддгійська жінка — а що він хотів володіти в Індії сам і то не тільки над своїми магометанськими підданими, то цілком свідомо він уплив у свій стиль елементи індійські з сараценськими. — А який одмінний стиль його внука, царя Кгуррама! У всій історії архітектури не зустрічається така нагла переміна стилю. Усе індійське щезло: тут обєднався ренесанс з мавританізмом. Подібним походом іде Фльоренція в Індію; „*Pietra dura*“, чарівна мозаїка, якою захоплюємося у Сан Льоренцо, медіцейській каплиці у Фльоренції, святкує непереможний тріумф і чарівні оргії краси в царстві могулів.

Шах Джаган був більшим індусом, ніж його батько й прадід: його мати була індуська. Та новий цар був великим художником і його артистичне око зуміло найти нові форми й нові шляхи.

За виноградником рядом з мавро-індійським замком Акбара починається чарівна палата царя Кгуррама. Мармур живе а з усіх стін усміхаються камяні квіти. Ясписи з Пенджабу, рубіни з Бірми, туркуси з Тибету, зоряні шафіри і олександрити з Цейлону. Білий криштал з Мальви, онікс з Персії, аметисти з Китаю, червоні коралі з Сокотра. Халькерон з Сирії, малаяхіт з Афганістану, перли з Рамесваран. Блакит із Джаддіфа, діаманти з Пунаг, білий агат з Джуббульпур — — уся Азія присилала свої скарби, щоби приодзобити палату „володаря світа“.

Миготить — ясніє у палаочому сонці золотий павільон Мумтаз-і-Магальс, коханої любки царя. Рядом „палата князів“, який не має рівної у всій державі. Дальше чиста, шляхотна мошеля самоцвітів і солодка Міна Масджід, маленький приватний мечет царя. А ось простора колюмнова галя з зеленого мармуру і Діван-і-Ам, роскішна авдіенційна галя з червоного лісковика.

І перлова мошеля з трьома банями з ясніючого білого мармуру, шляхотна і принадна як ні один мистецький твір на світі.

Дзеркальна палата, без вікон, темна. Рантом мій мослєм запалює свічку — — і стіни починають яскріти тисяччу кольорів. Починається гра вод, освітлені з долу каскади спадають у басейни. А всюди дзеркала... дзеркала... Роспusta виросла до розмірів великого артизму.

Ніде, ніде ні людини. Тільки вивірки та ящірки. Я є тут шахом, я єдиний панью серед німого мармуру у Царстві моїх снів.

\* \* \*

„Саляам“ — сказав старий. „У Джама Масджід?“ — І їдемо у великий мечет.

\* \* \*

„Саляам. — У Кален Масджід?“ — Їдемо й там.

\* \* \*

„Куди сьогодня старий?“ — спитала одного дня гарна жінка. — „Чи ми усе вже бачили?“

„Так, пані, — крім...“

„Добре, їдемо там!“

І нарешті ми їдемо побачити те, що найкраще у світі, їдемо до Таддж-Магал, їдемо ніччю, а на Агру ллеться сяйво-місяця у повні.

Гарною є Альгамбра і гарний Альказар Севіллі. Гарні, чудові є мечет Кордови, палати в Джайпур і Амбер, у Дельгі, Лягоре і Агмедабад, але чим є вони — чим є ця вся пишність Азії в порівненні з чудом міста мерців, де спочиває „Володар світа“ цар Шаг-Джаган, найбільший артист сходу?

Чим є чуда Агри, чим Фагітпур, Сікрі та Сікандра проти цієї білої мрії, що виринає там з зелені парку на березі широкої Джумма? У порівненні з тим найбільшим чудом, яке колинебудь сотворили людські руки — —

## У порівнанні з Таддж-Магаль — —

Хтось, — не пригадую хто — сказав, що справжній мистецький твір може народитися з болю. А може цього ніхто не сказав, може тільки я це так одчуваю. Тут не могло бути інакше.

Укохана царська „гордість палати“, молода і гарна Мумтаз-ї-Магаль померла. З болю „володаря світа“ повстав на вічну пам'ять про неї цей роскішний твір, де тепер спочиває і він біля своєї найдорожшої.

Та і тут, як часто буває, рядом зі взнеслою шляхетністю бренить дика блазенська шапочка дивацького комізу. Таддж-Магаль, найкращу будівлю на світі, створило зламане серце могутнього володаря і геніяльного артиста Азії — а разом з ним — творив її перворядний пройдисвіт, фальшивомонетник, шахрай і злодій: Остен з Бордо.

Пройдисвіт? — Так! А рівночасно перворядний геній. Людина, якої ім'я ставити треба нарівні з Гете, Бетговеном, Міkel'анджельо, Гофманом і Рембрандтом. — Цього імені, Остен де Бордо, так святого для мене, як ім'я Моцарта чи Байрона, я не чув ніколи.

Про авантюристичного гасконця не знаємо майже нічого. Він був золотникарем і ювеліром, був різьбарем і гісером — як Бенвенуто Челліні. Він, як той фльорентинець, якого так полюбив Гете, був злидар і бурлака і оббивав пороги усіх княжих палат. Його пишно приймали, а потім з соромом і лайкою проганяли геть. Це був хвалько і крутій, якому шпада так легко вилітала з піхви, як і слова з уст. Забіяка, грач і пянича, гультай, який був сам для себе богом і який так само невтомно переслідував дівчат як і хлопців — подібно, як і Бенвенуто. Людина, яка розуміла своє ремесло, яка мабуть створила роскішні речі в Європі — про які ми нічого не знаємо — яка згрібала гроші лопатою і в цей самий момент розкидала їх знову. Людина, яка вибивала фальшиві гроші, продавала фальшиве каміння і крала коней, яка частенько сиділа в тюрмі — як Бенвенуто.

Жаль, що цей француз не писав мемуарів як його духовий брат з Фльоренції! Врешті в Європі стала під ним горіти земля. Його прогнали з усіх княжих дворів, а епископи і духовні дивилися на нього кривим оком за його знайомство з духами і всякі альхимистичні справки. І от одного ранку заспівав він собі пісоньку свого земляка Сірано де Бержерак, звязав свій маленький клунок, сів на піратське судно в Генуї і поплив в Індію. Уже перед ним потягли були деякі італійські та французькі художники в країну могула — — хто зна, котрі з тих роскішних будівель ми завдачуємо їм? Навіть їх імена нам сьогодня невідомі.

Добродій Остен з Бордо був світовою людиною, сидів у всіх сідлах і був незвичайно ввічливий — як Бенвенуто. Він прибув в Акбарабад і приніс цареві Кгурамові „володареві світа“ дивну таємницю, яка йому відчинила усі двері: було це „*Pietra dura*“. Шах Джаган приняв його, а його геній пізнав у ньому великий талан: француз став його будівничим. Він розпочав усякі будівлі на замку; потім (1627) цар довірив йому будування міста померлих над Джуммою.

**Таддж-Магаль.** Слово це англійці перекрутили як і слово Аgra. Повинно бути: Таддж-бібі-ка-Роза, це значить: могила укоронованої.

Отже тільки могила. Але могила у найкращій палаті, серед роскішних садів. Гробниця оточена стрімкими мінаретами, мечетями, домами прочан, каравансераями, колоннадами і павільонами — —

\* \* \*

Я був у Таддж Магаль раннім ранком, коли сонце вставало із хвиль Джумми, коли барвні птахи купались у водогряях парку —

Був я і о заході, коли тисячі соловіїв співало у кущах жасмину. І в душний південь, коли з горячої тишини не вийшов ні один віддих — —

Я був у Таддж у глуху індійську ніч. Ми йшли повільно, мріяли і плакали над святыми дорогами і марморними ступнями.

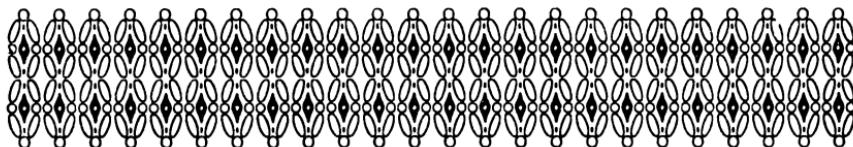
Трьох чоловіків і гарна жінка.

За нею йшла тінь: Алі Асаф, старий мослєм. Не говорив ні слова, ні там, ні з поворотом. Говорити — говорити про Таддж-Магаль!

І я не хочу говорити про нього, не хочу його „описувати“. Є воно краще ніж усе, що я змігби про нього сказати —

Збудував його Француз Остен з Бордо. Ми зупинилися над могилою царя, Шаха Джагана і цариці, Мумтаз-і-Магаль. Моляться тут мослєми, моляться індуси і буддісти, парси і джайни. Сиплять троянди і білі льотоси. А старезний мулла підносить голос і над могутньою мармornoю банею розлягся святий клич пророка: „У-Аллах-іль-Аллах!“

І мені здається — я молився на цій могилі. Тільки не знаю, якому богові —



## РАГАТМО УМФАЛЬ, ЖИВА ЗБІРКА ВІЗИТНИХ КАРТ.

---

**З**наю здавна, що збірання візитних карт є одним із найбільш натхнених занять на світі. Вже сам спорт збірання почтових марок — у нас усе звуть спортом — гарне. Пригадую, що один з таких спортменів зробив на мене велике вражіння, коли розказав мені, чому відворотна сторона поштової марки т. зв. гумовий бліск має незвичайно велике значіння. Ще вище стоїть справа збірання екс-лібрісів, а вже найбільш поширений спорт збірання малюночків з чеколяди Стольверка чи Лібіга. Та я думаю збірання візитних карточок рішучо треба поставити на першому місці.

Дуже гарну збірку цього рода має вдова по фінансовому радникові Клейнхен, на Альте Якобштрассе в Берліні. Має вона у своєму сальоні багато столиків, на кожному з них стоїть велика таця з алябастру, прикрита серветкою з вигалтованою пильними руками пані Мінни Клейнхен відповідною надписю: блакитними нитками — „достойники“, червоними — „артисти“, жовтими — „віроісповідання“, ліліовими — „приятелі“. При достойниках є корона, при артистах ліра, при віроісповіданнях хрест, при друзьях дві зєднані долоні. Усі ці серветки є гарною прикрасою сальону, а найкращою на мою думку ця, яка має напис: „Моабіт“. Кожда літера іншого кольору, це має означати, що тут

перемішані достойники і артисти, релігії та приятелі та й ще дехто. Як символ тут вигаптовано череп і дві схрещені кости, а під цим напис: „*Fiat Justitia*“.

Знаю паню Клейнхен, бо я наймав колись у неї кімнату — на жаль після тижня мені одказали з причини моєї неморальної поведінки. Ми розійшлися однак приязно — бо і я і пані радничка є людьми інтелігентними і тому моя візитна карта не лежить між артистами, а між приятелями. З цього часу заходить ця дама регулярно до мене і забирає всі візитні картки, які находяться у мене. Я отже постійне джерело її колекції, догадуюсь однак, що мусить мати ще й інші, доволі таємні для мене джерела. Бо за життя пана фінансового радника вона не знала більш нікого крім добродія експедітора Баммера, ревізора Лейнольда і якогось Гартбавха, які у кожду суботу приходили на скет. Ці панове могли достарчiti багато дорогоцінного матеріялу з їхніх кругів і наповнити тацу „приятелі“. Та мені здається, що надто смілим булоб думати, що вони могли наповнити і другі таци. Треба тільки заглянути у великий каталог, що виготовив пан радник і дарував його своїй коханій Мінні на срібне весілля, щоби переконатися, які там були дорогоцінні речі. От поглянути тільки у відділ „артисти“. Великі зубри зазначені трьома зірками, інші двома, одною або нічим — як у Бедекері. Три зірки має Карузо, дальнє усі члени імператорських театрів і опереток. Крім цього Блюменталь, Лео Фаль, Легар і тим подібні „слави“. Від мене, то пані Клейнхен діставала тільки самі меншевартні імена, як ось Гавптман, Демель, Р. Стравс та т. п., які не одержали ні одної зірки. Та за те у відділ достойників я дав самих зубрів. По правді то моя совість не зовсім чиста. Коли пані Клейнхен набридла мені своїми докорами, що я не даю до її збірки нічого першорядного, тоді одного гарного дня прийшло мені на гадку друкувати картки. Та спитаю кождої розумної людини: чи не все одно, чи це я замовив ці карти, чи пан Манолеску або пані Стейнгель? А може

Й тут для збірачів важний „гумовий полиск“ або щось у тому роді?

„Достойників“ має пані Клейнхен майже усіх, особливо європейських; од мене дістала кілька десятків індійських магараджів, російських великих князів і малайських султанів, між ними султана з Джогоре (дві зірки) і його жінку, паню Кац з Франкфурту. За те „релігія“, особливо те, що дотичить Берліну, заступлена у неї знаменито. Є тут усі позитивні й ліберальні пастори. Пані Клейнхен є дещо партійна: позитивні пастори мають одною зіркою більше ніж ліберальні —

\* \* \*

Другу незвичайну збірку візитних карт я бачив біля Гатган-Айлянд. Вона цілковито ріжниться від тої, про яку я вище розказував: тамта належала до пані Клейнхен на Альте Якобштрассе, ця не належить нікому. Формат теж інший: немає там, на білих скелях ні одної, яка була б меншою ніж на три метри. Нема тут „приятелів“, „достойників“ ні „артистів“; збірка на Гатган-Айлянд вправді інтернаціональна, але дуже однобока: не є тут репрезентована ні одна жива людина, а всі згинули однаковою смертю серед хвиль моря. Це клепсидри розбитих пароплавів. Моряки, що врятувалися, виписували незgrabними літерами назви своїх кораблів. Великими червоними літерами ясніє у свіtlі заходячого сонця „Albatros“, рядом білою фарбою на чорнім тлі „Jenny Hopkins“, „Kong Bjarnе“, „Marie Vahlen“. Багато німців, англійців, скандинавців лежить у цій великій могилі, яка на своїй поверхні носить останки розбитих кораблів, грається ними і врешті один за другим їх ковтає. „Regina Elena“ читаю дальше і „Restauradore“ і „Isle de France“. Усі національності тут рівні і жадна з них не має упривілейованого місця. Та на скелях Гаттан - Айлянд ще багато вільного місця — колекція може ще збільшуватись цілими роками. Великі пігвіни проходжуються там і назад і дивуються, коли нова надпись голосить, що знайшла знову людина, яка не вміла добре літати або плавати, таке це для них смішне.

Біля мене на містку стоїть сивий капітан, дивиться на Гаттан-Айлянд і мовчить. Не хочу йому перешкаджати, він сентиментальний, як і всі моряки. Думки пливуть у нього одна за одною і видно, що цей вид тут наводить на нього великий сум.

Сумне — — смішне — — ? Остаточно вони праві. І капітан і пігвіни.

\* \* \*

І Європа має таку збірку візитових карт у великому стилю, хоча не так романтичну і дикиу, як збірка біля проливу Магеляна. Є це колекція в готелі Скаген у Скаген. Неодна назва корабля розказує нам про зрадницькі хвилі на північному побережжі Ютляндії. Що до Німеччини то треба згадати збірку біля Геттінген, яка має не одне гарне ім'я. Має вона в собі щось зі стилю бідермаєра і тихої романтики. Пливуть на ставок, кидають свою карту у глибину і дивляться за нею, як вона звільна поринає на дно. Коли ім'я відвернене це приносить нещастя, за те щасливі ті, чиї імена просвічують із глибини. Студенти пливуть на глибоке місце при сяйві місяця або вечірнього сонця, самі або зі своїми любками.

\* \* \*

Колись студентом я захоплювався цією збіркою візитних карточок, потім імпонувала мені збірка пані Клєйнхен, а врешті і ця збідля перед тією у Скаген, а потім у Гаттан-Айлянд. Сьогодня я дивлюся на них з погордою — я бачив у Гайдерабад Рагатмо Умфаль, живу збірку візитних карт.

Геродот розказує десь смішний анекдот. Одна прекрасна гетера в Єгипті, була вона здається крім цього королівською доночкою, казала кожому свому коханкові, щоб подарував їй великий камінь. Каміння це складала один біля одного, а потім один на другий. А що була дуже працьовита, дісталася

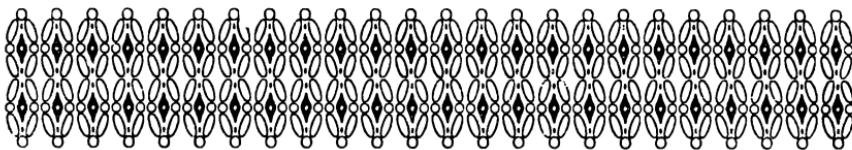
дуже багато каміння і після її смерти повстала піраміда більша від пірамід єгипетських королів.

Дама ця хотіла жити у людській памяті через довгі ще тисячеліття. Рагатмо Умфаль була менше вибаглива і хоча вимагала теж од своїх коханків дуже оригінальних памяток, то тільки на те, щоби забезпечити собі спокійну старість. Золото і гроші минаються, шовкові тканини нищаться — думала собі, але те, що буде вибите на моїй брунатній шкірі, цього мені ніхто не відбере. І просила своїх коханків, аби їй виписували на карточці свої прізвища. Карточки ці заносила своїй старій матері, яка найкраще у цілій державі вміла татуувати, і вона затроєною шпилькою виколювала їй ці прізвища на шкірі. Рагатмо стала в недовзі славною у всій середній Індії і багато людей приїзджало, щоби її побачити.

Сьогодня це вже стара жінка, приймає однак завше одвідини всіх великих сагібів. Очевидно не в цій ролі, що раніше — збірка її вже сьогодня замкнена і ні одно нове ім'я не може вже бути додане. Не знаю, скільки каміння зібрала єгипетська дама, але знаю, що напевно гарне колись тіло Рагатмо Умфаль украшене безліччю імен і що від голови аж до кінців пальців нема на ній ні одного вільного місця. Ми найдемо там усі мови: французьку, англійську, німецьку, італійську, голландську, шведську, датську а также грецьку, парську, урду,ベンгалі і таміль. Я віднайшов імя знайомого німецького священика, а під ним літери: S. J. — я зрадів, що набожний член *Societas Jesu* находитися у так чесному товаристві. Я знайшов там теж Монтегазу, а недалеко від нього Оттона Елєрса. Я читав прізвища консулів і вчених, німецьких князів, англійських льордів та індійських магараджів. Дрібненькими літерами — і в дуже діскретному місці — я віднайшов імя Едварда VII., розумного короля Англії — він тоді був розуміється тільки князем Валії.

Рагатмо Умфаль є індускою і по смерти буде спалена. Я вмовляв у неї *par force*, щоби вона на випадок смерти

продала мені свою шкіру. Це бувби для мене золотий інтерес. У Берліні або Льондоні далиб мені за неї всяку, навіть найфантастичнішу ціну. Але Рагатмо не хоче. Вона набожна і хоче, щоби її спалили. А з нею разом полумя знищить найкращий штамбух Індії. — Хто отже прагне знання і хоче побачити найкращу збірку візитних карт, нехай чим скорше іде у Гайдерабад.



## Г'ВАЛІОР.

Одно знаю напевно, що Індія не мала ніколи історії. А може мала її — та тільки не для себе а для других народів. Для греків і парсів, для сараценів, португальців, французів, голендрів і англійців. Але ніколи для індусів. Уява індуса не признає жадної історії, усі історичні події це для нього тільки злий сон. Народ цей не знає минулого, у сьогоднішньому дні вміщається для нього одночасово: Вчора і Завтра. І так дрімає він цілими тисячеліттями — —

Мудрість бе із усіх джерел Індії. Є вона мягким килимом, по якому іде артист через цю країну снів. Однак ніде не зрозумів я так докладно, що неймовірність стала дійсністю а дійсність розпливається у мряках блакитних, як у Гваліор.

Гваліор! У цьому великому саді Ляшкару гуляють по тихих стежках білі пави й ясніють мов срібло. Вивірки граються і скачуть у кущах, зозулясті олександрійки купаються у водогряях парку. Моя коляса минає це все і несе мене у велику палату Сіндіяга.

Це сучасна будівля: пізний ренесанс з англійською домішкою. Будинок гарний — — але такий, яких тисячі бачимо в Європі. Людина, що тут живе, є цілком сучасним князем, говорить чудово по англійськи, грає в покера, гокей і тоталізатора, а телеграми з Калькути і Сімля приймає по телефону. У цього внука великого Сіндіяга не осталось,

здається, нічого індійського, нічого — крім малої червоної плямки: круглого вогненого тавра Шіви-руйновника, яку помітно на його чолі.

З трудом угадовую сміх, коли бачу ці ріжнородні знаки. Знак Вішну — дві прямі червоні лінії а між ними біла, кругла червона пляма Шіви, або інші більш дикі: три білі риски здовж чола. Або ці всі плямки на чолі, грудях і руках, усі ріжні, установлені тисяччю ріжних індуських сект. Часом скромно і незначно — тоненька біла риска або маленьке колісце. То знову дико, фантастично, безглуздо — несмачні індійські малюнки по всьому тілі, якими розмальовують себе побожні йоги або розпусні приклонники дикої Дурги. Зразу мене це вражало — тепер тільки смішить. — Кождий такий знак наповняє мене добрым гумором і тхне веселим поздоровленням з рідного краю. *Made in Germany!* — Кольорові бляшані пуделка, наповнені святими мастиами індусів, покриті високо езотичними малюнками, Ганеша слоноголового, Ганумана, бога малп, або восьмирукої Калі, що їде на своєму тигрі. Напис на пуделках не англійською мовою а тільки індостанською, тамільською, мовою урдів або якоюсь іншою зі сто п'ятидесяти мов Індії. Та походження пуделочка вони не можуть скрити — воно — так і зраджує „найкращу марку“.

\* \* \*

Першого розчарування я дізнав, коли довідався, що найкращий памятник індійської архітектури і взагалі цілого світа, Таддж-Магаль, не є твором ні індуса, ні магометанина, але француза Остен де Бордо. — Другого при Магаванса „прастарій“ книзі Цейльону, яка повторює ще раз Одиссею і то в добрих тисяч літ після Гомера! А тепер, коли знаю, що й святі масти Шіви і Вішну вироблюють над Маном — маю вражіння, що вся Індія висмікається мені з рук. Бо я подався у світ, щоби шукати Індію, а не цього, що має етикету „*Made in Germany*“. *In Germany*, або денебудь в Європі.

Завдяки цим „найкращим маркам“ я довший час настроений був скептично до країни мрій і на кождій палаті чи

храмі шукав уважно етикети. Як це було глупо! Сьогодня знаю досконало, що при строгій аналізі Індії небагато там найдеться річей „правдивих“ — і це напевно не є ті найкращі. Але знаю теж, що схід і захід для індуза це річ байдужа й однакова. І хоча геніальний будівничий Остен прибув з Гасконії, то його твір, який затьмив Альгамbru, стоїть у столиці царя Акбара. Ніхто в Індії не знає його імені, але на могилу Шаха Джагана і його гарної дружини ще й сьогодня ходять на прощу магометане, індуси, джайни, буддгісти і парси. І хоча свята фарба походить з Німеччини — то там, де крівавим пятном вона горить на чолах жреців Дурга, там вона індійська! — Індулом є магараджа Гваліору, не вважаючи ні на його смокінг, ні на фортецю Стейнвайя, ні на Фріца Фейнгальса, який в його грамофоні співає арію з опери „Ганс Сакс“.

\* \* \*

Один з тридцяти слонів несе мене в гору по скелі до старої твердині. Їзда на слоні невигідна і до неї треба звикнути. І чого то Північно-німецький Лльойд не має у гимнастичних салах на своїх пароплавах електричних слонів? Є там електричні верблюди, електричні коні та осли і я з Генуї до Кольомбо кожного дня годину їздив на всякі можливі лади. Та слона не було там і сліду — через те в їзді на слонах я цілковитий профан і тримаюся міцно обома руками.

І я думаю про те, як перед роками я здіймався на інші гори: Еренбрейтштайн. Три місяці мріяв я там високо над Рейном і це був один з найчарівніших снів —

Велітенські статуй виринали з каміння, святі Джайни, релігії, яку оснував Бардгамана Магавіра, суперник Готама Буддги. Так як цей став Буддгою „Просвіченим“, так Бардгамана зробився „Джіною“ — „Переможцем Світа“. Навчання Буддги побідним походом пройшло увесь індійський світ, підбило весь схід і мало найбільше прихильників у світі. Релігія Бардгамани, подібна до Готами, не шукала розголосу. Та коли тисяч літ пізніше старі боги в союзі з ісля-

мом, що вдирався з заходу, прогнали релігію Буддги зі своєї країни, навчання Джайни стояло міцно і непохитно та поширювало незамітно число своїх визнавців; ще й досі живе в Індії вісім міліонів визнавців Магавіри, особливо багатих купців.

Мистецтво буддгізму святкувало своє відродження на північному заході, в королівстві Гандгара в долині Кабуль. Джайнаїзм пустив нові бруньки теж там на півострові Гудшерат. Та коли рвуча гірська струя знищила визнавців пророка Гандгара на завжди, Гудшерат на протязі одного покоління відродився знову — ще пишніший ніж був раніше. Могутні монгольські царі ставили у самовпевнений гордости ісляму пишні будівлі, благочестиві індуські князі фундували буддгаїстичній чернечій братії ріжні святі оселі або старалися переблагати гнів Шіви й Дурги могутніми святыннями. Джайнаїзмові дарували нечувані мистецькі будівлі купці, крамарі й банкірі. Це багате купецтво — секта Джайни — це феникійці індійського середньовіччя: через матеріальний вплив на ріжних малих і войовничих панів і князків у Раджпутанській землі вони забезпечили релігії з Гудшерат відповідне місце у Раджпутана. Могутні стовпи Гваріору і значать шлях, яким ішло навчання суперника Буддги. Двадцять двох велитенських „переможців світа“ сидить і стоїть тільки в одній печері Урвагі; найбільший великан має вісімнадцять метрів висоти. Тридцять шість дальніших Джіна охороняє усю гору.

Врешті тяжке звіря зупиняється. Ми на верху скали, перед Сас-Багн, величезною святою визнавців Джайни. Вся будівля оперта виключно на стовпах Дальше внутрі форту стоїть інша будівля, у формі піраміди — Телі-ка-Мандін, святина торгівців олії. Це одна з вісімнадцяти храмів, що украшають форт.

Властивий замок складається з шести палат з їх подвірями, брамами, валами і мечетами. Будівлі ці казали побудувати Магмет Ггорі, цар Акбар і Шах Джаган. І як мошеля Аврангзеба у Бенарес красується понад тисяччю палат і хра-

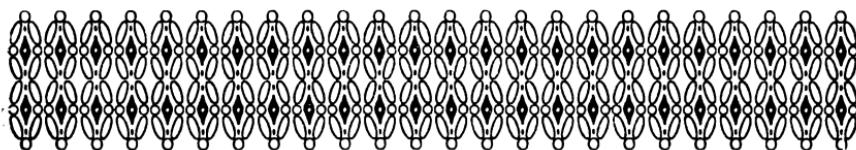
мів над Гангою, так і тут усе мистецтво дітей Вішну, Шіви й Бардгамана зіпхнув у тінь пропор ісляму.

Нема тут на горі нікого. Якийсь блакитний птах сидить на мармурній басейні, листя шумить. Минаю тихе подвір'я, просторі салі і великі лукові брами і йду до мечетів. В низу по камянистій дорозі ідуть водоноші, погоничі верблюдов гойдаються на високих звірятах, а на арабських конях чвалають білі іздці Сіндгія. А геть у низу, в запорошеній долині простягається Гваліор, біле місто Ляшкару, серед якого мов острів видніє парк князя з його срібною палатою. — Але те, що тут на горі, ці палати, мечети і святині, — цей весь казочний світ належить тільки до мене —

Сонце вже заходило, коли я, вертаючи, переїздив через місто. І здалось мені воно новим обявленням, новою картою з „Тисяча і Одної Ночі“. Не було в ньому нічого з Індії: — це стара мавританська резіденція.

Раптом велика площа. Монументальні європейські будинки. поча, міністерство, управа — тут Англія. Нім вернув я у палату, моє око спочило ще на маленькому будинкові християнської місії.

Передчуття мене не зводить: усе це є Індія. Усі віроісповідання і всі народи. Кождий камінь співає іншу пісню, вдаряє в іншу струну історії цієї країни, цієї дивної країни, де ніщо не вмірає, де живе усе минуле. Але я відчуваю, що все те тільки декорації, що це не Індія, якої я шукав. Ця вимріяна країна живе тільки у серцях тих чудних людей, які не знають, що таке Вчора або Завтра, які не знають ніщо ні про Схід ні про Захід. Які так як і я носять смокінг, грають у покера і гокей, а на яких чолі горить кріававе тавро Шіви.



## ЖИДИ СХОДУ.

---

*„Schon war gesunken in den Staub der Sassaniden alter Thron,  
Es plündert Moslemenenhand das schätzereiche Ktesiphon.  
Schon langt am Oxus Omar an nach manchem durchgekämpften Tag,  
Wo Chosrus Enkel Jesdegerd auf Leichen eine Leiche lag“.*

Так оспівує поет в одній із своїх баляд день, коли народилося те, що ми називаємо парсізмом. По правді, то парси терпіли вже раз ярмо неволі, коли то кровожадний король Сетамгар, про якого віщують уже святі книги Заратустри, зі своїми македонцями вдерся у парську країну. Столітню війну він вирішив у користь Єллинів; Сетамгар, якого ми називаємо Олександром Великим, сповнив стародавне слово пророка. Пів століття панували його наслідники, Селевкіди, та їм не вдалось перехилити парсів на сторону олімпійських богів. Не зважаючи на легкий натиск вони залишилися вірними визнавцями вогню, аж врешті в третьому віці по Христі, Сассанід Ардешін Бабекан прогнав чужинців з парської землі. Чотириста років панувала його сім'я; а потім каліф Омар побив біля Нагаренд останнього його потомка Аздіджірда.

Та визнавці Аллаха не були такими толерантними, як розумні сини Греції. Пошлуй коран або вмірай — — і Парсія стала провінцією Магомета. У пустинях та недоступних горах Корассан заховалися останні приклонники Зендавести, святої

релігії Зороастра. Та врешті і звідтіля їх прогнав зелений прапор півмісяця; їм вдалось пробитися і заняти острів Ормуз у парському заливі. Тут якийсь час сиділи вони спокійно, аж доки своїм мореплавством і торговлею не звернули на себе уваги каліфів. І знову почалось: Вмірай або покланяйся коранові; і знову стали проганяти останніх визнавців Зороастра з місця на місце. У восьмому столітті останній їх гурток з'явився на індійському півострові Гудшерат, де раджа Адо Рама забезпечив їм волю. Вісім століть жили вони мирно, та ось знову налякав їх давний їхній ворог, іслям. Довго яснів півмісяць на широких просторах Індії, аж доки шах Магомет з Агмедабат не задумав підбити й Гудшерат. Знову парсів прогнали і розсіяли.

А коли пізніше зявилися англійці, коли з маленької португальської оселі Бом Багія повстрав могутній англійський Бомбай, зібралися визнавці вогню у цьому місті і тут зажили спокійно під охороною лева і вивірки. Сьогодня є їх усього біля 100 тисяч душ (з цього дві третини в Бомбаю), значиться ледви одна тридцята частина відсотка населення індійського царства, дрібненькє зерно піску у цій могутній людській пустині. А всеж таки це зерно піску має для Індії велике значіння, таке, яке для Заходу мають жиди.

Не тільки в Індії, але й на всьому сході парси є уосібленим мамоні. Безумовно і інші покланяються тут грошам; ми зустрічаємо усюди багатих китайських купців, є тут аристократична купецька гільдія джайнів у Гудшерат, є афганістанські дрібні спекулянти з околиць Мадура. Та крім багатих китайців є сотні міліонів убогих; афганці це докучливі блощиці, які з палицею в руках мандрують по всій країні і висисають з людей гроші. Ніде вони не мають охорони закона для своїх спекулянтських справок і промишляють тільки тим, що вони сильніші і второпніші ніж народи Індії і своїх неакуратних клієнтів частують нераз палкою. Секта джайнів більшої рухливости не виявляє і на протязі кількох віків їх вплив не вийшов поза кордони Раджпутана. Четті спекулюють на велику скалю, вони в стосунках

з усіма банками, позичають собі сотні тисяч на пять відсотків і роздають їх опісля на п'ятьдесят. Крім цих чисто грошевих оборотів, вони не займаються ні торговлею ні другими справами. Торговля залишилася парсам. Парс є модерним великим купцем сходу і його вважають цілком слушно уособленням мішка з грішми. Мішка, який розвязується не тільки на те, щоби наповнитися грішми, але й на те, щоби при всякій нагоді сипнути дощем золота.

Без сумніву парси з усіх індійських племен найбільше зближені до європейців. Такі самі білі і одягом теж до них зближені. Чоловік одягається по європейськи і тільки на голові носить чорний, гостро закінчений, незвичайно несмачний капелюх. Одяг жінок характеристичний через великий шаль, який вживається як спідниця і як хустка. Шаль цей дуже коштовний, але завжди дуже дикий в кольорах. З обличча парси подібні до жидів, тільки в них найбільш маркантні жидівські риси незвичайно перебільшені: це жиди в суперлятиві. Багато подорожніх розказують про нечувану красу їхніх жінок — — признаю однак, що я не бачив ні одної гарної, а навпаки страшенно самі гидкі, а їх чистість і чепурність завжди позіставляла дуже багато до бажання.

Мова парсів це старинна мова Гудшерат; у богослужебних обрядах вони вживають своєї прастарої мови, Зенд — так як жиди єврейської. І як визнавцям Мойсея заборонена свинина, так дітям Зороастра не вільно вживати воловини, за те у небі вони матимуть мяса до схочу

Парси є крамарями, банкірами, купцями; зустрічаємо їх і в Сінгапур, і в Гонг-конг, і в Батавії, Шангаю, Йокогамі, Кольомбо, Адені, Каїрі, Олександрії на всіх базарах Індії — подібно, як жидівські фірми на заході. І як у всіх часах жиди прибірали собі найкращі імена народів, серед яких вони жили, як ось Монтефіоре, д'Акоста, Спіноза, Гуцман у еспанських жидів, Гольдман, Зільберберг, Вейльхенфельд у німецьких — — так само роблять і парси. Спершу прибірали вони індійські імена, сьогодня прибирають англійські. І як наші жиди залюбки стають радниками, баронами

і графами, так само і парси мріють про всякі титули. Ми зустрічаємо серед них таких, як сер Ковасджі Редіманей, леді Редгольд і др. Та англійці народ практичний і тому треба добре потрясти мішком, щоби добитися титулу льорда чи барона, або дістати гарний орден. І ось через те майже з кожною монументальною будівлею в Бомбаю звязане ім'я якогось багатого парса. Один тільки барон Редіманей зложив на публичні ціли багато міліонів. На англіканській церкві св. Івана побудував вежу, славний Ельфістон-Колледж постав майже виключно за його гроші, подібно й університет, роскішна криниця на Крофорд Маркет і багато других. Парс уміє робити гроші і часто не перебирає у засобах, але вміє теж і їх видавати — чи ж з жидами не є так само?

Очевидна річ, що не всі парси є крезами. І ми зустрічаємося з цікавим явищем, що менше заможні охоче стають акторами. По всій Індії можна зустріти парські театральні трупи — вистави їхні розуміється не відповідають вимогам європейця. В останні часи вбогі парси опановують і пресу — стають редакторами. В Європі та Америці жиди творять поважний відсоток людей, які працюють у пресі і театрі.

Річчю, якої найзавзятіший антисеміт не може відмовити жидам, є сильно розвинене родинне почуття. Признати це мусить кождий чесний громадянин і християнин — а що я не є ні одним, ні другим, можу собі дозволити висміяти це все. Другим народом, у якого сильно розвинене родинне почуття, що замикає в собі теж почуття расової однодушності — це парси.

Дехто з європейських купців нарікав передімною, що парси є нікчемними шахраями. Я не сумнівався в цьому ні на один момент, бо чи ж найдеться на сході хоч один крамар, який з цілого серця не прагнувби обманювати? Торговля і ошуканство тут синоніми — не вільно отже кидати і на парсів камінням!

Релігія Зороастра, яку визнають ще сьогодня його діти, ані так наївна, як про неї думає Моцарт у „Зачарованій флейті“, ані так могутня, як вогненні слова, які Ніцше під-

шив під це прастаре імя. Є вона в суті річи доволі проста: парси покланяються місяцю і сонцю, крім цього почитають воду, вогонь і врешті корову. Коли до цього додати ще святу Садра — сорочку з серпанку і Кусті — вовняний молитовний шнур, які носять парси, то маємо все. Свята їх є астрономічні та історичні, як приміром 14-го вересня — роковини вступлення на престол Азліджірда III., останнього царя з роду Сассанідів. Мало апетитним звичаєм їхнього культу є „нірангу“ ц. є. сеч корови, якою кожного ранку під час молитви обмивають своє обличчя. Не знаю, чи ця дивна звичка, яка зрештою у вищих колах вже зникає, наказана через святу книгу Zendавеста; я сумніваюсь у цьому. Здається, що вона запозичена від індусів, у релігії яких сеч і відходи корів одіgraють постійно спеціальну роль.

На сході парси відомі завдяки своєму багацтву, на всьому світі через свої *Мовчання* на Малябар-Гіль. Узгір'я Малябар і його околиці окружають пасмом садів і парків дачну частину Бомбаю, сам однак сугорб належить парсам. Широка вулиця веде у браму, на якій написано: „Вхід дозволений тільки парсам“. Але парси є освічені та толерантні: кождий европеєць легко отримує входний квіток у просторий парк, місце вічного супочинку померлих. Це на всьому світі одинокий закуток землі, що належить виключно їм, по всіх інших місцях вони тільки гістьми. Тут, де складають останки своїх померлих, вони у себе дома. І тільки тут, у цьому роскішному саді, розквітає могутня і жахлива поезія цього так незначного і вічно обраховуючого народу.

Сиджу на плоскім вершку сугорба, на широкій мармornій лавці, оздобленій емблемами парсів — сонцем, місяцем, водою, вогнем і таємницею коровою. Од жару південного сонця хоронить мене розлоге гилля дерева, з якого звисають жовті та ліліові орхідеї і на якому гріються хамелеони та чекають на добичу. У моїх ніг розлягається мілонове місто. Серед пальм визирають багаті віллі европейців і парсів, дальше горді готицькі публичні будинки англійців,

мечети магометан і вбогі деревляні хати індусів. А за цим усім блакитне Арабське море — —

Широкою вулицею надтягає довгий похід. На переді мари, біля них іде двоє людей з довгими бородами. Мають вони рукавиці та довгі вила; тільки в цей спосіб можна їм доторкнутись нечистого трупа. За ними парами іде пів сотні парсів.

На горбі взноситься п'ять півкруглих сніжнобілих мурів — це Вежі Мовчання. Вежі? Ні, це низькі тераси, замкнені з усіх боків, до яких входять крізь малі двері. У середині є три круги, які повільно обнижаються, а в кождому є кілька басейнів. Найбільший зовнішній круг призначений для чоловіків, середній для жінок, а останній найменший для дітей.

Похід прямує до третьої вежі, що лежить на схід. Бачу, як проходить проміж деревами а потім щезає за білим муром. І тоді, як там за малою фірткою парси співають монотонний гімн сонцю, вяжуть і розвязують вузол святого шнура, я роздумую над дивною науковою Зороастра. Труп річ нечиста — навчає він, не може отже опоганювати святих річей. Тому не можна його спалити і кинути в ріку, як у індусів — бо зневестивби вогонь або воду. Не можна його похоронити, як у християн, чи магометанів, бо опоганивби святу землю. Не можна теж залишити на повітрі — — святе повітря стало б нечистим. Залишається тільки одно: мертвa істота мусить статися частиною іншої.

Чую стук залізних дверей. Носії вийшли і тільки нагий труп остався в круглому гробі. І раптом незgrabно і тяжко зривається стадо грифів, кружляє у повітрі і спускається повільно у вежу. Приєднується до них кілька галок, які заберуть їм найкращі шматки — —

А в низу чути монотонну пісню жалібників. Але крізь неї мое вухо чує якесь шматування, сіпання, ламання, що доходить із середини німої вежі. Може це тільки сuggestія! Час минає — здається ціла вічність. Насичені птахи здіймаються знову і сідають на ясній, круглій стіні. Трівало це все тільки п'ять мінут — — так мало часу потрібували їх

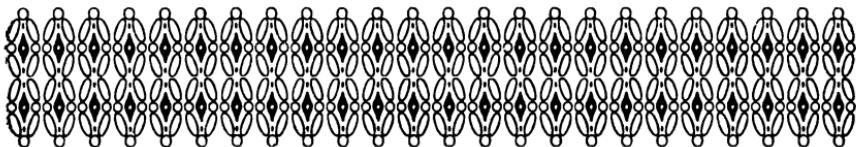
гострі клюви на те, щоби замінити людину в купу розкинених костей.

А тепер повертаються парси широкою вулицею назад у місто. На переді двох синів того, хто спочиває тепер у шлунках двадцяти гидких, товстих, смердячих грифів. Один з синів підносить голову і дивиться на вежу. У його погляді немає ненависті до птахів, а радше німе запитання, чи ви, птахи, колись виклюєте і мої очі й серце?

Парси про цих птахів не дбають. Трупи є їх одинокою поживою. Коли їм їх не вистарчає, нехай самі дбають про харч! Та часами не вистарчає і птахів. Перед кількома роками, коли в Бомбаю ніколи не вигасаюча чума вибухла з великою силою, малі дверцята одчинялись так часто, що навіть для ненажерливих грифів жертя було за багато. Здавалось, що нечисті трупи затроють повітря — — однак тоді великим накладом коштів спроваджено велике число грифів з Пенджабу — —

Ходжу по самотнім чудовім парку, заглядаю у святині. Горить у них вічний вогонь, який давним давно праціди принесли з рідного краю, а який вічно підсичує трьох жерців пахучим сандаловим деревом. Тихі тони прастарої мови Зенд долітають до моого вуха — —

Охоплює мене якесь дивне, майже болюче почування — щось мов нудьга. Але ця нудьга й тягне мене до цих зачарованих садів. Почуваю, що я тут чужий — але й почуваю теж, що маю право перебувати у цім жахливо гарнім парку — —



## ЛІСОВИКИ ЦЕЙЛЬОНУ.

---

Досліди на якімсь дикім племям у середній Африці, південно-американському чако, в Полінезії або на якісь іншій мало відомій території є річчю цікавою, але вони не доводять нас до такого зацікавлення, як пралюдські племена, що живуть у старому світі. Причина цього легко зрозуміла, а полягає на контрасті між таким первісним племям а окружуючою його з усіх боків тисячлітньою культурою і цивілізацією. Тому більш охоче ніж канаками, неграми або чако-індіянами інтересується етнольог первісними індійськими племенами: туда, іраб, бадега, лепга, кота, курумба та ін.

Цейльон є цікавим приміром колекції ріжнобарвних рас, білої, жовтої і чорної і всіх їх проміжних кольорів. Головну частину людності творять сінгалеси і самілі, потім маври, врешті малайці, кафри і еврази, мішанці європейців з тубольцями.

Самі європейці складаються теж з представників що найменше дванадцяти народностей. По моюму найбільш інтересуючі є первісні мешканці Цейльону, племя веддаг, яке ще сьогодня живе в дикому стані.

Коли сінгалеси, а правдоподібно їх північно-індійське племя, прибули на Цейльон — який тоді звався Лянка — знайшли там людність, яку назвали аккга; імя веддаг — мисливці — дістали вони щойно пізніше. Мабуть з початку

не обійшлося без кровопролиття, але внедовзі обидва народи прийшли до порозуміння. Королі сінгалесів визначили лісовикам у своєму кастовому громадянстві визначне місце, рядом зі шляхтою. Найстарша історична книга Цейльону Магаванаса розказує, що король Тандукабгая вшанував їх у цей спосіб, що доручав їм охорону південної брами столичного міста Анурадгапура. Та полохливі лісовики здається нерозуміли а може недоцінювали усіх цих почестей, бо в історії Цейльону про них згадується тільки кілька разів, а саме коли вони рамя об рамя з сінгалесами воювали проти тамілів, які посувалися з південної Індії. Це братерство зброй з сінгалесами виявлялося і пізніше. Вони воювали разом і проти португальців і проти голландців і англійців. Та військове ремесло не дуже то було до вподоби лісовикам. Нокс, який через двадцять років був у неволі у князя Канди, розказує у своїй „Подорожі по Цейлоні“, що веддаг виступили разом з сінгалесами проти голландців, були добрими стрільцями, та після війни подались ще глибше у свої ліси, щоби не наражувати себе ще раз на таке діло. І через те ця допомога, яку оказували у війні веддаг сінгалесам, випливала здається не з приязні або воєнного захоплення а просто з сильнішого або слабшого натиску на них.

Нечисленне це племя заслуговує на спеціальну увагу тому, що живучи в окруженню народів о будь що будь високій цивілізації і зустрічаючись з ними безпереривно на протязі тисячеліть, воно в культурі не зробило ні одного кроку вперед. Є вони сьогодня такими самими лісовиками, як колись у цих предковічних часах, коли сінгалеси запанували над островом. Століття пройшли над ними, не оставляючи ні жадного сліду. Годуються вони мясом, на яке самі полюють, корінцями та медом диких бжіл. Не навчились вони нічого окрім кресання вогню, але й це знають не дуже то добре. Вони полохливої вдачі, живуть у джунглях, печерах і дуплах дерев та ухиляються од всякого зближення з іншими людьми. „Стосунки“ їх з сінгалесами або тамілями полягають у цьому, що ніччю вони приходять у село і кла-

дуть перед хатою коваля листя вирізане мов вістря стріли; мають вони бути зразком до залізних клюг, яких вони собі бажають. Як плату кладуть трохи дичини, воску або меду. Коваль робить замовлені клюги і кладе їх теж під хатою — лісовики приходять за ними у слідуочу ніч. Як низький стан їхньої культури, вказує те, що вони вбивають і їдять маллп, чого не робить ні одно дике племя, яке хоч трохи піднялось з первісного свого стану. У багатьох племен Болівії чи середньої Африки сказати: „вони їдять маллп“, це вислів най-більшої погорди для іншого племені.

Одноким звязком, який існує у племени веддаг, є звязок родинний; поняття громади існує у них на стільки, що певна скількість споріднених з собою родин оббірає собі якусь частину ліса за спільній терен для полювання та збирання меду. Не мають вони навіть релігії у властивому розумінні цього слова, вірять тільки в чорта і демонів, які ніччу мандрують лісами, а яких вони страшенно бояться. Звичаї їх у найбільшому ступні первісні, вони тільки дуже заздрісні за своїх жінок — у противенстві до сінгалесів, яким почуття заздрості цілком чуже. Тому то жінок своїх тримають вони в запертю, що зрештою доволі загадкове, бо поганіших жінок не знайдете на всьому острові.

Цікавіщі од жінок є танці лісовиків. Музика їх найбільш примітивна, яку тільки можна собі уявити: розпростертою долоню бють себе по животі. При цьому шагають повільно вперед, потім назад і обертаються теж повільно довкола. Ось і все. Тільки так зв. „чортівський танок“ виглядає інакше. Музиканти стають кругом, а танечник виконує повільні, потім усе швидші рухи, врешті крутиться з великою скорістю. Раптом кидається мов зомлілий на землю, його підтримують і він танцює дальше. Повторюється це кілька разів, аж врешті падає направду цілком тугий. Тоді підносять його за голову, по хвилі безпритомність його минає — і танець скінчений. Головною річчю при цьому є довести себе до каталептичного стану, при чому темна шкіра танечника стає значно яснішою.

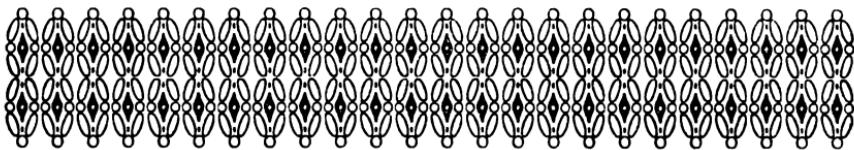
Другою особливістю лісовиків є спосіб, в який вони обходяться з луком і стрілою. Кладуться на плечі, натягають лук ногами, а стрілу кладуть між пальці ніг. Думають, що в цьому вони є майстрами, а по правді, то вони не є гарними стрільцями. Скоріше можуть мисливим віддати велику прислугу у джунглях і служити їм за ловецьких собак.

Англійський уряд робить усе можливе, щоби хоч трохи уцивілізувати племя веддаг. Спеціально зацікавився ними губернатор Макенці в сорокових роках минулого століття. Будував він для них у ріжних околицях цілі села, як Віппаммаду в Баттікаоля, Уменг і Зіллєнгавелявеллі в Ува, роздавав хати, худобу, знаряддя, рижкові поля і кокосові гаї. Будували для них криниці, давали одіж, закладали церкви і школи. Лісовики переїждали у село і здавалися буцім то вдоволеними з цих добродійств цивілізації. Ставали добрими християнами і слали дітей у школу, розуміється тільки тоді, коли за кождим разом щось за те діставали. Та по кількох роках таке життя їм надокучило. Перш усього покинули церкви і школи — бо мали вже усе, отже заплата за вчашання до них здавалась їм за малою. З часом висохли криниці, опустіли поля і врешті вони покинули села і подалися знову у джунглі. Спроба уряду не вдалась; не вдалися теж і інші.

З бігом століть певна частина племені веддаг поселилася в селах сінгалесів і тамілів. Та значна їх частина заховалася у джунглях і недоступних гірських проваллях; вони повільно вимірають, та тільки не через цивілізацію, про що ми так часто маємо нагоду почути.

Незвичайно трудно вияснити їх скількість. В часи сінгалеських королів їх мусіло бути дуже багато, бо інакше вони не шукали їхньої приязні і не цінили їх так дуже. Нокс (в 1689 році) розказує, що він втікаючи через землі короля з Канди, бачив джунглі переповнені лісовиками. Та спис населення з р. 1881 нараховує їх тільки 2200 душ, а спис з р. 1891 виказує їх вже тільки 1200 чоловік. Сьогодня напевно скількість ця зменшилася до половини.

Усі списи стосуються до „освоєної“ частини населення; диких, що мов хижі звірі живуть у джунглях та пустинях, почислити не можна. „Освоєних“ досліджують часто вчені, як ось проф. Еміль Шмідт, які однак не зуміли віднайти ще дороги до „диких“. Недалекий цей день, коли вмре останній з племени веддаг і останеться — подібно, як перед двадцятою роками останній тасманець — випханий для якось музея, щоби свідчити людськості про те, що було колись так дивне племя, яке панувало над великим островом.



## „PIG-STICKING“.

---

**К**оли я ще був учнем і мені у перше прийшлося брати участь у „Pig-Sticking“ здалось воно мені короною усякого спорту. Це було в Сауссі і портсмутський гарнізон уряджував осінні гри гімкгана. Ми, молодь, кожного дня пополудни були на майдані та виявляли незвичайне зацікавлення змаганнями так, що керовник ігранок останнього дня улаштував одну гру для нас, а яку, ми самі повинні собі вибрати. Це було доволі тяжко і ми під час цього здорово посварилися. Що гра повинна відбуватися верхом, ми всі були згідні, та тут і виявилися труднощі. Велика частина вимагала „рубання турецьких голов“; але що списи здалися нам цікавішими ніж шаблі, то ми врешті й погодилися „колоти свиней“.

Ми сіли на здоровенні шкапи кіннотчиків, на яких ма- бути виглядали як малпи в цирку, взяли довгі списи в руки і станули, мов шість дикихベンгалів у лаву. Сержант привязав собі до сідла „свиню“ — грубий, випханий клоччям і морською травою мішок, який волікся за ним на линві яких п'ятьдесят метрів завдовшки. Ледви він став їхати чвалом, полковник свиснув і ми рушили з місця. Я бачив як інші побігли, але моя шкапа вважала це низше свого достоїнства і не рушилася. Я крутив нею на всі боки, тріпав її доволі незручно списом по боках, сіпав уздечку — та це не робило на неї жадного вражіння. Я гукнув якомусь старшині, що стояв

недалеко мене, щоб дав мені свою нагайку, та цей негідник тільки репетувався з мене. Він став репетатися ще дужче, коли якась пані подала мені свою червону парасольку. Сльози набігли мені до очей з сорому і гніву, та я вхопив парасольку, спис взяв у ліву руку і став молотити що сила шкапу по голові. Гучний репет пань і панів залунав біля мене. Та раптом одчинилася парасолька і вогненно-червоний шовк зашелестів перед очами моєї впертої шкапи. Цього їй вже було за багато і вона рушила. Я біг через майдан; мої пальці стискали уздечку, спис і парасольку, а мої ноги з трудом обіймали надто велике для мене сідло. Я і не уявляв собі, як бісова коняка казилася, як перескочила кілька барієр, перекинула якийсь стовп і повернула назад. Я опамятається тільки тоді, коли публіка плескала в долоні і весело гукала до мене. Та всеж таки я був осоромлений, бо у свому бігу я не бачив ні свині, ні сержанта. Я розважав себе тим, що ніхто з товаришів теж не заколов свині. А як ми передтим бились об заклад; як то кождий з нас був певен, що якраз він шпигне „свиню“.

Трьох їздців злетіло з коня, а з них тільки один рішився дальше брати участь у грі. Стартувало нас четверо. На цей раз моя шкапа побігла з іншими. Ми чвалали за сержантом а списи тримали наготовлені. Та нім ще я встиг побачити „свиню“, був уже на другому кінці. Я оглянувся за другими і побачив одного на землі, другий загубив свого списа і чвалав за мною. І тільки малий, рудий Дональд Фергуссон, якого я не переносив, біг навздогінку сержантові якраз біля підскакуючої „свині“. Я вдарив шкапу по боках, побіг йому на зустріч та в цей момент він доволі ловко шпигнув списом у мішок. Спис висмикнувся з малих його рук і сторчав у землі. Моя дøвгонога шкапа підбадьорилася і стала бігти зараз за „свинею“ — немов хотіла надолужити свою нахабність. Дональд став гукати за мною, що це його „піг“ і що я не смію його шпигать. Та мені було байдуже; я підняв списа і шпигнув „свиню“. Тоді витягнув списа вгору, і в цей момент рушила моя шкапа та чкурнула домів. За нею побіг

і строкач Дональда, а на ньому його малий і лютий їздець — без списка і без свині.

Полковник признав мене переможцем і я дістав на пам'ятку гарненьку шпильку. Та Дональд вважав, що я поводився нечесно і ми побилися навкулачки. Він розбив мені носа, я підбив йому око. А потім ми помиралися.

Тоді я був нестерпним хлопчиськом. Не було такої речі, яка не далаб мені нагоди до всяких запитань, а до того у мене був подиву гідний хист ставити такі запитання, на які годі було відповісти. І от я запитав полковника, чому ця гра називається „*Pig-Sticking*“, коли шпигаєш старий мішок а не свиню. Полковник одповів, що я повинен бути задоволений тим, що виграв і не ставити дурацьких питань. І так я нещасний ріc і не мав поняття, що має спільнога „*Gymkhana-Pig-Sticking*“ зі свинею.

Та тепер по довгих роках і цей тягар упав мені з пліч. Цілий тиждень я грав у „*Pig-Sticking*“ і колов справжні свині.

Запросив мене на „*Pig-Sticking*“ магараджа з Ралінкору. По правді то він не спортсмен, бо помилковим булоб вважати його велику пристрасть до свого гарему спортом. Так само і його фанатизм на пункті стайні доволі однобокий, і він обмежується тільки до цього, щоби його гарні коні мали довгі, гарно виплекані хвости і великі близкучі шкляні очі. З трьохсот його коней майже половина має шкляні очі: зелені, червоні, блакитні то що. Не можна заперечити, що все це доволі оригінальне, але питаю, що має спільнога зі спортом?

І всеж таки двір багатого магараджі є одним з найбільших спортивних центрів в Індії. Полковник Превет, британський резидент цієї країни, каже, що магараджа викидає гроші не тільки на шкляні очі своїх коней і справжні очі своїх гаремних дам. Та на мою думку — Господи! я ще не відучився від цих проклятих запитань! — чому його високість любить шкляні очі тільки у коней? Або чи його милуванки мають теж шкляні очі на зміну? Я питав про це полковника: він думає, що ні. Та всеж таки це мене не

задовольняє, бо ні я, ні полковник і кроком не були в його гаремі. Через те це питання залишилося відкрите.

І так Його Високість Магараджа з Ралінкору запросив мене на шпигання свиней. Я жив у роскішному „бангальов“, мав сорок слуг, три карети, два слоні, п'ять верблюдів і багацько ослів, яких розуміється ніколи не вживав. Їдеш возом запряженим ослами, то почуваєш себе мов мушкатний горіх у моздірі, а на верблюді тобі здається, що ти на карузелі. А вже найкомічніше почуваєш себе, їduчи на слоні. Тоді не знаєш, де в тебе кишки, де шлунок, серце, печінки та всяка інша всячина. Раз вони десь біля шиї, то знову в ногах, а тільки не там, де їм треба бути. Коней магараджа нам не дав. Мабуть їх шкодував а може вважав нас надто дурними, щоби ми могли зрозуміти гаразд красу довгих хвостів і шкляних очей. Через те полковник прислав нам своїх коней.

Кожного ранку в п'ять годин він приїздив до нас і ми їхали у джунглі. Було нас десятю, у тому числі дві дами, і кождий мав легку бамбукову палку. З нами було з пів десятка чоловік на верблюдах і один слон. Ми уставилися в ряд, слона взяли в середину і так підтюпцем їхали крізь очерети. Врешті задзвеніла сурма; це магот зі свого високого місця побачив кабана. Ми на своїх поні рушили чвалом і стали переслідувати звіря. Ліворуч і праворуч стрибали антильопи й газелі, втікали зайці, лисиці та шакалі, та ми не звертали на них уваги і тільки гналися за кабаном. Жовта перга хмарою здіймалася над хащами, запорошувала нам очі, втискалася в ніс та кінські ніздри. Хтось спіткнувся, впав з конем, засміявся і піднявся знову. Кабан звернув на бік і ми погналися за ним дальше.

Врешті втомлений і сердитий кабан повернув. Атакує коня враз з його їздцем і списою. Звіря це сильне і відважне, кидається часто-густо на тигрів і слонів і дає собі з ними раду, а навіть не боїться буйволів.

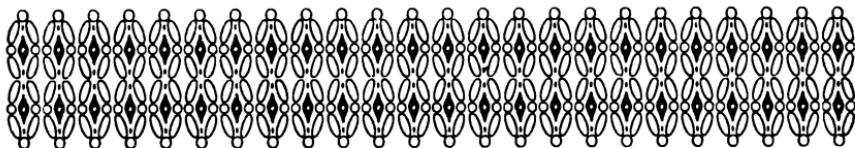
Кабан кинувся на їздця. Цей не витримує і ось осьдастъ сторчака. Та все ж таки він заховав зимну кров. Дав коневі острогами в бік, цмокнув язиком і чкурнув дальше.

Вважає тільки, щоби дістати кабана з правого боку, бо в тому місці удар легший і певніший і врешті набиває кабана на свій список.

Раз бачив я, як ось передімною здоровенний кабан заатакував молоду леді на сильному австралійському поні. Вона вилетіла з сідла а кабан збив своїми гострими клами коня з ніг і розпоров йому живіт. Все це сталося в один момент. Тоді кабан повернувся і кинувся до дами, яка без памяти лежала у траві. І з нею було те саме, що і з поні, колиби цільний удар списа не повалив кабана на землю.

— Я брав участь у всяких полюваннях в Індії, піхотою і на коні, на слоні і на возі; я полював на лямпартів і тигрів, па слонів і буйволів, на всяку грубу і дрібну звірину. Та ні одно з них не захоплювало і не запалювало мене так, як це полювання на свиней у джунглях Ралінкору.

І я радий, що знаю, чому „Pig-Sticking“ зветься властиво „Pig-Sticking“.



## МОДЕРНИЙ КРААЛЬ.

---

Це дуже хитро з моого боку, що в заголовку вживаю слово „Крааль“ (вимовляй Крооль і одкривай при цьому як найширше уста). Бо колиб я написав „полювання на слонів“ кождий сказавби: знову те саме! — І не ставби навіть читати, бо всі читачі газет, з того часу, як маємо кольонії, мають усяких полювань на слонів вище вух. Тому то й пишу „Крааль“ — ще раз прошу одкривати як найширше уста — бо кождий схоче принаймні дізнатись, що це таке і починає читати. А до того я ще присягаю на все, що хочете, що й не думаю розказувати розбалованому читачеві про звичайне полювання на слонів, про яке читав він уже нераз, а розкажу про новий високомодерний метод, який дехто може назве безглудзою видумкою.

Спорт полювання на слонів полягає сьогодня, як зрештою і усі інші спорти, для дев'ятьсот девяносто девятирічних приглядинах. Так як у перегонах виконавцями і кінь і джокей, при боротьбі биків бик і торреадор, при змаганнях наколесників колесо та їздець, а „справжні спортсмени“ сидять на трибунах і що найбільше оплескують, — так мається річ і з модерним полюванням на слонів. Полювання — ну так, нехай буде — спорт, — передовсім роскішне видовище для людей, які цього самі не зуміють.

Перед кількома тисячами років, коли Цейльон звався ще Лянка, коли там, де сьогодня ростуть прапліси, розсілись

міліонові міста, тоді то полювання на слонів було спортом королів. Якийсь праісторик розказує, що в одній битві брало участь 30.000 слонів. Не вірю в цих 30.000, як і не вірю в міліони мешканців міст сінгалесів і багато інших ще річей, про які розказують історики сходу. Коли з їх „історії“ візьмемо 50 відсотків і розділимо це на сто, отримаємо приблизно дійсний образ. Але навіть і ця сотня частина є ще досить барвною, на те, щоби мене переконати, що полювання в часи короля Магінда мені особисто подобалося більше, ніж теперішнє Його Ексцеленції губернатора сера Мак Каллюба в р. 1910. Зрештою про мене не ходить, а людям, які сьогодня беруть участь у Краалю, подобається він напевно таким, яким він є — з цілим комфортом сучасності. Одного тільки при ньому бракує: тов. Cook and Sons. Як організатор є Кука незрівняний; усе у нього і дешево і добре і скоро. Не улягає сумніву, що в найближшому майбутньому Кука організуватиме полювання на слонів, так як і організуватиме Semana Santa у Севіллі, святочні вистави у Бейруті й Обераммергау, парламентарні вибори в Австрії і т. і. Для розваги і втіхи тих, хто подорожує його квитками.

На цей раз Крааль устроєно без помочі Кука, але цілком в Його стилю. О год. 6 хвилин 20 ранку вийшов з Коломбо окремий потяг, забираючи біля 300 осіб, яким дали в потязі перше і друге снідання, а при цьому довільну скількість усіх напитків. З останньої стації на місце полювання вела через джунглі широка дорога. Ми рушили в дорогу автами, повозами та возами — в чотири години були на місці. Там, де мало одбутись полювання, устроєно ціле місто. Лежало воно посеред джунглі, існувало від тижня, а в тиждень пізніше не було з него ні сліду. Був там „Гранд готель“ з цілою масою кімнат, реставрацій, барів і всяких готелевих принадлежностей, крім цього окремі „бенгалів“ для ексцеленцій та інших аж надто достойних осіб, щоби вони могли жити у готелі. З цим білим містом сполучене було — подібно, як у Коломбо — Петтаг: чорне місто тубольців. Були там дешеві їdalyni та шинки, була крамниця

з барвними шалями, які носить тамошня людність, та крамниця з сотнями пляшок цитринового плину, який має забезпечувати від укусення мух. Були теж, розуміється, буди астрольоґа, чародіїв, заклиначів гадюк, десятками теж розставлені були торгівці лімонади та содової води. Більш мешканців було в місті може чотириста до п'ятисот, кольорових у десятеро більше. Були тут тамілі, сінгалеси і маври, було кількох бурггерів і кількох парсів. Серед більш крім англійської чути було багато німецької та французької мови.

З усіх сторін притягнули теж у джунглі товпи хорих і старців, які з поводженням спекулювали на співчуттю зібраних гостей. Усе це разом творило такий типовий ярмарковий рейвах, що кращого не можна собі було й уявити. Одиноке, через що мюнхенському жовтневому ярмаркові треба було віддати пальму першенства, це курки з трьома ногами, двуголові телята і миші з сімома хвостами — та такі чудові речі в Індії ціняться вище; їх зразу беруть у музей.

У барі Карла Петерсена можна було дістати паштет з гусся, кавяр і Поммери; рядом Пакім Сайто продавав одекольон, байрум і другі косметичні вироби Піввета і Аткінсона, а Кара Могамед Каффур торгував срібними ложечками з гарним надписом „Souvenir“. Кілька оркестр грали на переміні „Прінцесу долярів“, і „Чар вальса“ а як припадково траплялася павза, то грамофон гудів „Веселу вдовичку“. Не бракувало нічого з сучасного комфорту.

Зрештою цей власне комфорт і є одинокою новою річчю; само полювання одбувається сьогодня так, як і перед тисяччю роками. Передовсім ставлять заставу для слонів, а саме відгороджують деревами просторе місце серед джунглі. Потім іде в ліс около дві тисячі погоничів, які повинні найти стадо слонів і загнати його у заставу. Не є це завдання трудне, бо слонів у джунглі доволі. Тактика погоничів незвичайно легка. Трубами, стрілянням і криком роблять вони такий пекельний галас, що перелякані слоні починають утикати. Усі збірники води обставлені вогнями і погоничами,

так, що слоні, які люблять над усе воду, направляють самі у заставу, одиноче місце у джунглі, де вони можуть найти воду і сякий такий спокій. На протязі приблизно двох тижнів вони вже напевно у Краалі і кидаються до води: пить, купаються, граються. Під час цього замикають вихід з клітки і на цьому кінчається перший акт драми пралісу; другий оперетковий може початися. Тоді будують місто, іскровий телеграф подає відомість у Кольомбо, що все підготоване і управа залізниць посилає окремі потяги.

Коли у 1910 році ми прибули на місце польовання, дізналися, що велике стадо в числі шістдесят слонів вешталось біля входу, але у заставу воно неувійшло! В день виявилося, що якась стара слониха, яку вже раз були зловили у Крааль і якій вдалось утекти, вдавала Кассандру і як тільки якісь звірятам хотіли наблизитися у ворота, кидалася проміж них і здержуvalа їх. Вечером удалось вбити цю самку і тоді з яких шістнадцять слонів попало у Крааль. На остальних не було способу, щоби їх загнати у Крааль і тому, не бажаючи, щоби і цих шістнадцять утекло, замкнено заставу а решті дозволено спокійно розбрестися у джунглю. Спричинилася до цього ще одна подія, цілком новочасна: заштрайкували погоничі! Вся ця історія здалася їм надто довгою і вони захотіли вертати до дому — —

У ночі замкнено заставу, а другого дня з ранку почалися властиві „лови“. Річ ціла мається подібно, як і в боротьбі биків: видається це все страшно небезпечним, та коли мається трошки обережності і зручности, річ вся дуже невинна. І так нещасний випадок під час цього Краалю спричинили не дикі розлючені звірі, але освоєний слон, який так налякався оглушаючого крику погоничів, що кинувся мов божевільний на барикаду, розвалив її немовби то вона була з сірників, роздавив на смерть кількох погоничів та втік у свою стайню.

За палісадами побудовано високо галереї, які творять цей „достойний ганок“, де панове — рада і лицарі, сидячи біля своїх дам, хотять бути свідками диких боїв. Індійський

король Франц — його превосходительство губернатор, кивнув пальцем — одкрились ворота, достойним кроком виходить кількох освоєних слонів і іде до своїх диких товаришів у Крааль. Вони поводяться незвичайно хитро і зраджують своїх товаришів з великим вдоволенням. Двоє їх підходить до одного дикого, беруть його між себе і закладають йому хоботи на голову так, що він нею і ворухнути не може. Під час цього обережно сходить на землю нузер, який сидить на одному зі слонів, закидає дикому слоневі петлю на задню ногу, а другий її кінець привязує до дерева. Обидва зрадники обводять бідну жертву кілька раз довкола дерева так, що шнур стає чимраз коротший а нузер привязує великану за другу ногу.

Тоді обидва освоєні слоні відходять і в цей момент орієнтується дикий, що з ним зроблено. Шаліє із пересердя, рветься, а грубі шнури врізується йому у ноги глибоко так, що часто приходиться слона вбити. Таким робом усіх слонів по черзі прив'язують до дерев. Ревуть вони мов навіжені, аж усе довкола дрожить і грозить розвалом, але бачучи, що це не помагає, піддаються своїй долі і приймають навіть воду. Два освоєні знову відгривають свою роль зрадників і беруть дикого між себе. Діється це звичайно по двох днях, часом однак трапляються такі тупоголові звірята, що приходиться їх тримати привязаними цілими тижнями а навіть місяцями. — Загалом однак слон після семи до девяти місяців на стільки вже освоєний, що можна його вживати до всякої праці.

Наслідки цієї системи є однак доволі сумні: з п'ятьдесяті слонів, яких зловили у 1907 році, сьогодня немає ні одного в живих, що з огляду на великі витрати праці і коштів утримання Краалю є дуже значною втратою.

Стада слонів находяться у великій скількості на Цейльоні і мене дивує, що замість уряджувати таке видовище, розумнішим було б ловити слонів без цього гармидеру. По правді то це доволі приємно в джунглі, де вчора ще вешталися буйволи і ведмеді і де завтра ревітимуть шакалі та

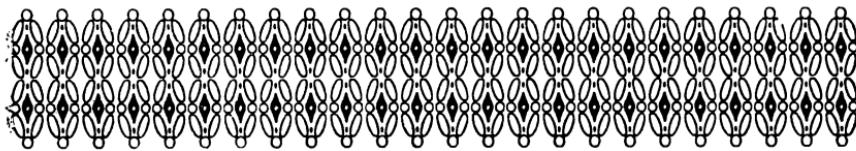
лямпарті, побачити ажурні панчохи та парижські горсети та тільки — — це все вже відоме!

Так виглядають лови слонів на Цейлоні та в більшості околиць Індії. У деяких тільки місцевостях, як у Траванкоре, в південній Індії, вживають інших методів. У джунглях копають глибокі ями і на три четверти наповнюють їх хмизом. Ці пастки зверху вкривають добре галуззям і листям, а улаштовують їх звичайно в місцях, де слоні п'ють воду. Цей рід ловів теж старий і дивне, що тамілі не додумалися до цього, щоби його зробити більш пригідним. Бо коли европеєць не керує ловами, то безусловно нароблять вони повно дурниць. То вони не насиплять у яму хмизу скільки слід і бідний слон ламає ногу і приходиться його застрілити, то знову не вкривають гаразд ям зверху і там падає всяка дрібніша тварина як олені, серни, буйволи або й тигри.

Звичайно копають п'ять а то й шість ям і можна бути певним у кожду зловиться слон, у деякі навіть двоє або й троє. І тут теж користуються освоєнimi слонами, яких завданням є зраджувати своїх диких товаришів. З їх помічю завязують слоневі петлю на ший та дві на задніх ногах. Тоді кидають у яму галуззя, землю, шматки дерева і так помагають слоневі видряпатися на гору. Та на жаль і тут через необережність погоничів-кулів нераз пропадають найкращі звірятта.

Полювання на слонів — „спорт королів“ каже Магаванса. Королі мабуть у ці часи були невибагливі. Я особисто казав би тут радше про спорт погоничів.

А врешті — чи наші полювання з нагінкою є хоч на волос більш королівські?



## ЗАВМЕРЛІ МІСТА ДЖУНГЛІ.

**З**авмерлі міста — я знаю їх кілька. — Не забуду ніколи тих хвилин, які я пережив, стоячи на тяжкім даху готелю Помпей. Від сторони Везувія шаліла буря, над містом ламались блискавки. І не забуду цих годин, які я перемріяв у домі Веті й у святині Юнони — —

Багато років пізніше я був у країні Місіонес, там, де штати Парагвай, Аргентина і Ріо Гранде до Суль межують зі східньою республікою. Тут лежала колись могутня держава єзуїтів: *Respublica Christiana*. Був це найбільше комуністичний твір, який коли-небудь існував на світі: два десятки „*païtres*“ — пани і багато індіян — щасливі звірята. Отці заклали тут тридцять п'ять міст, усі однакові, мов з пудельчика, а життя їх невільників було ureгульоване після годинника від уродження аж до смерти. Але проти єзуїтської конкуренції подали собі руку заздрість чина Августинів і ненависть еспанських колоністів, яким потрібні були індіяне як робуча сила. Опісля вдерлись у цю республіку мамелюки, дики банди голендів і португальців з Ріо Гранде. Вірні індіяне боронили своїх панів, дозволяли вбивати себе тисячами і врешті втікли у Чако. Розвій пущі довершив знищенння. Праліс шумить сьогодня там, де колись розквітала культура. Тридцять п'ять міст проковтнув праліс.

Але ці міста єзуїтів були малі. Кожде з них нараховувало чотири тисячі п'ятьсот душ, не більше і не менше. А в джунглях Цейльону лежать у землі міста великані: Анурадгапура, Сіріпі, Польоннарува.

\* \* \*

З північної Індії прийшли сінгалеси на Цейлон і заволоділи островом. Відношення їх з тубольцями були добрі, боролись вони рамя об рамя з зовнішніми ворогами. Релігія Буддги втиснулася на Цейлон доволі вчасно, можливо через те, що сінгалеси були споріднені з іndo-арійським племенем Магадга, з якого вийшов Готама. Близших подробиць про ці два визначні моменти історії острова Лянка не знаємо, бо обі „прастарі“ хроники Цейльону, Магаванса і Діпаванса по перше не такі то вже й старі, а по друге крадуть, де тільки можуть — наприклад уся Одисея. А до того вони так неможливо переборщують, як ніякі інші хроники на світі. Фактом є тільки те, що релігія Готами з'явилася на Лянка вже в IV. ст. перед Різдвом, отже доволі вчасно після смерті Просвіченого. Вона живе там і досі, хоча дуже звязана, тоді, як в Індії жахливий Шіва винищив її вогнем і мечем.

Могутнє місто Анурадгапура повстало безумовно ще перед поширенням буддгаїзму, а його розцвіт ішов рука об руку з розцвітом сінгалесів. Це не була боротьба нового народу зі старим, який завоювали сінгалеси — ні, це була боротьба проти природи краю і в тому напрямі королі Лянка зробили незвичайно багато. Вони зрозуміли, що є тільки один спосіб, щоби заволодіти джунглями: це систематичне наводнення усієї країни. Їх система штучних ставів, гребель, шлюз і каналів була так гарно розроблена і проведена так широко, що ми ще сьогодня стоїмо здивовані над їх руїнами. Помічним в цій справі була „Раджакарія“ — „праця для короля“ і всякий, старі і молоді, чоловіки, жінки і діти обовязані були працювати даремно тільки за при-

горщу ріжку, щоби утомити голод. І „Раджакарія“ збудувала теж Анурадгапура — —

Вічшая завоював усю країну, а його внук Пандувасудава, властивий основатель держави сінгалесів, побудував Анурадгапура. В часи володіння короля Ticca запанував тут буддгайзм і витиснув на державі сінгалесів цілком окреме тавро. Панування короля Ticca було для Лянки періодом мира, добробуту і побожності. Але вже за його наслідників вдерлись до краю малябари і тамілі і почалась війна між ними і сінгалесами, яка тривала цілі століття (від року 250 перед Христом до року 1200 після Христа) Анурадгапура переходить з рук до рук та обидва народи добре про неї дбають. Король малябарів Елера і його переможець сінгалес Дуттга Гаміні побудували тут роскішні будівлі. Особливо цей останній збудував велітенську „бронзову палату“. Льоганрасада, високу на дев'ять поверхів, яка спіралася на 1600 гранитових стовпах, покритих мегалем, дальнє монастир Марікаватті та титаничну Руванделі-Дагоба. З того часу історія Лянки доволі проста: щораз то нові напади малябарів, розгром і втеча сінгалесів — визвольні війни, прогнання ворогів. А потім у часи міра убивства в королівському домі; особливо улюбленою була отрута і майже ніхто з володарів не вмірає звичайною смертю. Два важні моменти: заложення гірської твердині Сігірі за часів короля Касіяна (470 по Хр.) та преславне панування короля Паракрамаса (1164—1192). За його часів повстала друга столиця Польоннарува а держава сінгалесів стала дуже могутньою. Але зараз після смерти Паракрамаса почалась знову стара пісня: війна, убивства і заверюха. Польоннарува остаточно була здана в 1235 році, — Анурадгапуру спіткала ця сама доля вже 846 року, — тамілі поселились постійно у північній частині країни, виперли сінгалесів на південь і вони там остаточно загинули під напором португальців, потім голендрів і врешті англійців.

Зруйнування столиць приписували очевидно сінгалеси тамілям, але діялось там подібно, як і з так зв. знищеннем

памяток Риму через вандалів; головно винуваті в цьому не германські орди, але охочі до рабунку римляне. Пізніше, коли міста опустіли, каналізаційну систему знищено і запанувала там, подібно, як і в „*Respublica Christiana*“ пустиня: джундля заволоділа знову країною, яку її людські руки загарбали.

\* \* \*

Сьогодня Анурадгапура завдяки англійцям великий парк серед пралісу. Перерізаний він широкими дорогами, що ведуть біля старинних статуй буддгійських королів, які теж англійці видерли з землі.

Пагода Тупарама Дагоба збудована на памятку того, що тут Буддга ступив перший раз ногою на землю Лянка. Круглий підмурок, над ним щось в роді великого дзвона, який завершує маленька вежа. А довкола багато кривих стовпів, що мов шпараги виростають з землі. Подібно Лянкарама-Дагоба, Раванвелі-Дагоба, Кадіджаттіссарама-Дагоба і Абаягірі-Дагоба одна із наймогутніших будівель Азії. Уся вона побудована з цегли — а про її розмір найкраще свідчить те, що з цієї цегли можна б побудувати стіну на три метри високу і пів метра широку з Льондону до Едінбурга. Найбільш характеристичною цією усіх цих пагод і храмів є їх великість і могутність. Про мистецтво тут, розуміється, не може бути й мови.

„Бронзова палата“ — найкраща річ, яку колинебудь бачив світ! — каже Магаванса. Та ця книжка є старою бабою і бреше, де тільки може. Гарною ця палата безумовно не була — а тільки хиба доволі чудернацькою. Кількасот кривих гранчатих камяних стовпів виростає з землі — ось усе, що сьогодня можна тут побачити. Краще заховалися дивні покунас, великі купальні, про яких ми сьогодня не можемо сказати, для кого вони були побудовані, для людей чи слонів. Одиноче, що залишилося молодим серед тих руїн давно минулих часів, це баобаб, який, як каже легенда, виріс з насіння таємного дерева Буддги з Буддгагайя.

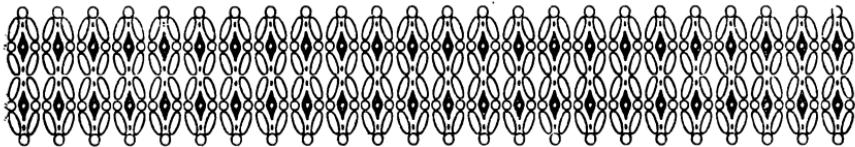
Сігірі — велика скеля серед пущі. Характеристичні галереї, на стінах таємні фрески. Ще сьогодня мінятися у сонцю ріжнородні фарби. Як їх зроблено — останеться тайною, так само як і питання, в який спосіб вдалось артистам працювати на такій висоті. Поза цим зустрічаємо там величезні купелі і малі кімнатки — усе те чудне і дивне.

Польоннарува. Глибоко у джунглі, повз Мінерія, штучно вибудованого ставу, більшого ніж Леахське озеро, повз мало що менше озеро Падавіль, у столицю царя Паракрамаса.

Якась особлива картина! Коли там у долині Ганги індійське мистецтво обєдналося з сараценським і витворило могутній тяжкий стиль, якому знову за часів Джагана додав нових сил італійський ренесанс, тут на Цейльоні відмолоджуючим чинником було якраз староіндійське мистецтво. У місті царя Паракрамаса зустрічаємо подібні будівлі як і в Анурадгапурі, великі, титаничні. Та тільки там усе незgrabne, тяжке, грубе, а у Польоннарува воно мистецький твір. Цар Паракрамас повчився у тамільських завойовників, од яких він — в останнє! — визволив усю країну. І він велів тамільським каменярам ставити буддгійсько-сінгалеські будівлі. Та появився ще один чинник. Старе мистецтво Магадга завмерло — та на півночі, в долині Кабуль з'явилось нове буддгійське мистецтво — мистецтво Гандгара. На цей новий стиль впливав захід — Гелляда; через державу Селевкідів вдерлося грецько-римське мистецтво в Індію і зреволюціонізувало основу не тільки буддгійського стилю, але й стилю Джайни. В який спосіб мистецтво Гандгари зявилося на скрайньому півдні — коли на всьому проміжньому просторі ніде нема ні найменшого сліду — це залишиться тайною. Фактом є, що статуя Буддги з Польоннарува — тридцять метрів висока і викута зі скелі — виказує вплив мистецтва Гандгари. А фалди плаща не мають нічого спільногого з плащем буддгійських ченців — вони наскрізь грецькі.

Ось Кірі-Вегера-Дагоба, монастир Джетавананама, ось Демеля-Магазейя, храм Тгупарама — усе повне південно-індійських елементів.

Усе те у глибині джунглі. Окружене пальмами і бамбукаами і лінями. Папуги кричать на деревах, малпи переганяються, десь у гущавині виє шакаль і лямпарт та чути гострий рик диких слонів — —



## ЯК Я ЗНАЙШОВ У РАТНАПУРА САМОЦВІТИ.

**П**анове консулі! — кажу. — „Ви послали мене до Мустафи Каффура, чи до Мехмет Бічіра, чи як його там звату! Обома руками я гребав в опалях і шафирах, рубінах і смаргдах. Три години я оглядав найкращі самоцвіти. Не купив я очевидно нічого, бо випадково не мав при собі тисячі фунтів“.

Я замовк. Чекав, щоби панове консулі сказали: „Чи не схотіли ви ласково позичити собі од нас тисячу фунтів?“ — Бо навіщож є властиво консулі?

Але панове ці вдавали, що не розуміють у чому справа.

Тоді я попробував іншого способу. Досі вони вважали мене великим промисловцем із вугільного басейна — але я здемаскував себе.

„Панове консулі! — кажу — „я поет!“

Яке це просте — — і яке зворушливе!

Але панове консулі в Кольомбо цим не зворушилися. Мовчали і далі. .

„Так“ — говорю дальше — „чиж ви, панове, нічого не розумієте? Ви прецінь усі три великі купці! А може задурманили вас ваші побічні заняття до цього ступня, що не можете цього зрозуміти. Я — поет!“

„Так“, — одказав імперсько-німецький консуль — „значиться, ви не маєте грошей“.

„Розуміється, що ні“ — кажу скромно.

„А всеж таки ви хотіли мати гарний рубін?“ — спитав імперсько-королівський австрійсько-угорський.

„Ні“ — відповів я — „не рубін — а зоряний шафир“.

„А він вам на що здався?“ — спитав республікансько-бразілійський. У нього на пальці яскрів чудовий зоряний шафир.

„На що він мені здався? Чиж ви думаете, що поет не може так само мати шафирів, як і всяка інша людина? — Я мушу мати такий шафир! А коли ви не маєте в собі стільки любови до мистецтва, щоби почуватися до обовязку позичити мені нікчемних тисячу фунтів, коли так мало дбаєте про сповнення обовязків народів, царів, королів і президентів, яких репрезентуєте — бо всі ваші держави мають відносно мене борг вдячности, — і не вважаете себе щасливими, що трапляється вам нагода кинути мені під ноги найкращі самоцвіти Цейльону — — то принаймні подумайте, в який спосіб достарчити мені такий самоцвіт!“

Усі троє серіозно призадумались. Не сказали „ні“, на це були занадто чемні. Однак не могли додуматись, в який спосіб мені допомогти.

„Дайте мені напиться О. Т.“ — сказав я. — Дали. Я випив. Це огидний напиток, який вживають на Цейльоні, рід спіртового екстракту з паприки, цинамону і перцю. Однак переконався, що поетам після його приходять чудові думки в голову.

І так теж сталося. „Панове консулі“ — кажу — „є люде, які находять на Цейльоні шафири, я теж хотівби щось знайти!“

У головах консулярної братії стало світати.

„Гм“ — сказав імперсько-німецький.

„Ге“ — процідив імперсько-королівський австрійсько-угорський.

„Гм, ге,“ — промимрив республікансько-бразілійський.

Опісля покликали пана Ернста Цагма з Ідар. Це був знавець і вони розказали йому усе. Добродій Цагм подумав

хвилину, потім узяв телеграфичний блянк і написав на ньому звучне слово: „Мегемфатогінабешлюмшарсіг“.

Я прочитав його і оставпілій глянув на пана Цагм. Та він одповів спокійно: Це цілком просте, а значить: „Повідомити Муделіяра з Ратнапура, що післязавтра прибуде там Його Високість князь Іван XI. фон Нібелонген. У його почоті є представники Німеччини, Австро-Угорщини і Бразилії, та ріжні високопоставлені особи з Колюмбо. Його Високість хоче завітати у копальню дорого каміння. Нехай Муделіяр приготує усе задля достойного приняття“. — Депешу цю посилаю до нашого представника у Ратнапура.

Я набрався повітря. „Як звучить це слово? Мегем — —“

Усі три консулі засміялись вдоволено. „Цілком просто! Мегемфатогінабешлюмшарсіг!“

Я кивнув головою. Люде ці виростали у моїх очах, хоча не позичили мені тисячу фунтів. „Мегемфатогінабешлюмшарсіг! — яке це просте! — Алеж мої панове — — з якого часу я став королівською високістю?“

Імперсько-німецький всміхнувся протекціонально: „Для нас „князі слова“ є королівськими високостями! Але бачите тутешне хамло так мало розуміється на мистецтві, що, коли хочемо застати достойний прийом, мусимо прибігти до такої маленької брехні“.

\* \* \*

Два дні пізніше, було це в неділю, досвіта застукав у мої двері якийсь подлив поганець. Вважав, що я мушу встати! Я одгукнув, що ще цілком темно і що ні один порядний християнин в таку пору не встає. На сінгалесі не зробило це жадного вражіння. Заявляв, що вже п'ята година і я мушу встати.

Коли я зійшов у низ, усі три панове консулі сиділи і пили чай. Був ще якийсь добродій з Ідар, пан Зебель і ще якийсь Прауер. Були це теж консулі, здається з товариства Норддейтше Лльойд, чи теж якоїсь другої інтернаціональної

великоможності. Казали мені „Ваша Високість“ і це справляло мені велику приємність —

Перед хатою стояли два великі автомобілі. „Його Високість“ з своїм почотом рушила в дорогу.

Раптом щось закувікало.

„Це що?“ — спитала Високість.

„Порося!“ — засміявся імперсько-німецький. Ми переїхали якраз мале порося“.

„Двоє поросят!“ — поправив імперсько і королівський австрійсько-угорський.

„Це рівночасно мале полювання в честь Вашої Високості!“ — пояснив республікансько-бразилійський.

Мав цілковиту рацію. Коли біля 11-ої ми станули в Ратнапура, ми побили рекорд: зебра, корова, два буйволи і груба гадюка. Крім цього чотирнадцять свинь, біля тридцяти собак, дві гуси і безліч курей. На жаль ми не зловили ні одної кози, ні галки — — ці зірятка занадто спритні.

У Ратнапура зявилися Ратамагатмеа і Муделіар, а за ними товпилася публіка. Обом достойникам — не знаю, чи були це князі, чи графи, чи може герцоги — я подав руку і сказав „Могріжен!“. Я поводився цілком так, як саме поводяться усі високости. Вони повели мене через місто, за нами йшли дипльомати а довкола переливалася товпа і плескала в долоні. Повний приємного очікування ішов я через місто. Я бачив мавра, який різвав рубіни і другого, який шліфував селеніти — — це мені подобалося. І я заявив, що все це дуже гарно і що я дуже радий — — та тільки, де я найду самоцвіти? — Але панове консулі вирішили, що я повинен спершу поснідати.

У ратуші був приготовлений сніданок. Нам подавали дуже комічні речі, але консулі заявили, що це національні страви і тому вони мені смакували. Ми їли мясо крокодиля au gratin, рагу з лап слона в бургундському сосі з пальм, салату з язика буйволів і сир зі свинячого молока. Врешті подали зупу з ящірчих хвостів. Нараз став падати страшний дощ і мені прийшло бажання викупатись. Я роздягнувся

і побіг з паном Зебель — — виявилось, що він є консулем республіки Сан Маріно — вулицею до річки, якої вода була гаряча і страшенно брудна. В цей момент надбігли усі місцеві вельможі і консулі і все населення Ратнапури з великим криком і хотіли нас рятувати перед крокодилами. Але звірята ці мабуть дуже розумні і мають „респект“ перед „високостями“, бо навіть і не показалися.

Ми одягнулися і стали чекати аж знову появиться сонце. Потім сіли на слонів і поїхали у копальню. Обіймала вона приблизно чотири квадратні метри простору і повно у ній жовтої води. Довкола лежали килими, на них стояли крісла. Ми сіли. За нами станули чорні з парасолями. Потім зійшло у копальню двоє нагих драбуг, набрали повен кіш болота і стали трясти кошем у воді.

Я мусів захоплюватися цим усім і кілька разів сказав до Ратамагатмеа: „Бумефу карімку!“. Це значить по нашему: „Незвичайно повчаюче!“

Час до часу драбуги відкладали на бік малі камінці. Це були самоцвіти. Обличча добродія Цагма з Ідар проясніло і він заявив, що ось це хризобериль, а це топаз, це знову спінель, це червоний шафир а ось це олександрит. Всі вони однак були однакові. Не зважаючи на це, я притакнув і сказав: „Дуже цікаве!“

Врешті я спитав імперсько-німецького, як стоїть справа з моїми каміннями.

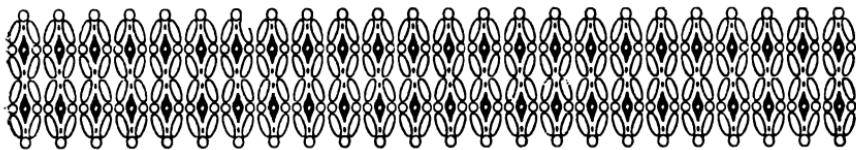
Каже мені, щоби я сам пошукав. Я казав подати собі кіш з цим свинством і став шукати. Знайшов кілька твердих камінців, крім цього взяв кілька з цих, які знайшли хлопці. Знавець Цагм з Ідар заявив, що мені надсподівано пощастило і я знайшов два чудові шафири, три рубіни і багато іншого цінного каміння. Порадили мені залишити це все тут для ошліфування.

Я так і вчинив. Опісля ми сіли в авто. Передтим я дав усім, хто тільки мав яке відношення до шукання самоцвітів добрий бакшиш — я видав понад десять марок. Крім цього-

Ратамагатмеа і Муделіяр отримали мої фотографії з власно-  
ручним підписом. — Трудно. Noblesse oblige!

\* \* \*

По трьох днях принесли мені із Ратнапура ошліфоване  
каміння. Рахунок виносив шістьдесятсім рупій і п'ятьдесят  
центів. Камінці зробились так малі, як головка шпильки.  
Були це цілком звичайні селеніти. У Вертгайма за сотню  
таких платять 47 фенигів.



## „GALLE-FACE“.

---

**В** пів години після прибуття лоцмана закидають якор; пароплав зупиняється в безпечному порті Кольомбо. Штурчний цей порт, один з найкращих і безпечніших у світі переповнений пароплавами під ріжними флягами. У пристані біля берега товпляться кольорові вітрильні судна брунатних, обідрианих моряків з Малядів і Лякадів; дальше за ними розташувалися англійські броненосці. Тамільські й сінгалеські катамаранги і гурува вінтуються поміж тяжкими, великими вугляними суднами; здовж великої греблі, яку монсун закидає піною, стоять торговельні кораблі усіх народів.

Готелеві пінаси та баркаси скучилися біля пароплава й чекають терпеливо аж портовий лікар закінчить оглядини і з пароплава щезне жовтий флаг. Тоді готелеві агенти кидаються на поміст і вихвалюють свої „справді європейські“ готелі. І тільки двоє з них стоять остроронь, придивляються критично пасажирам і розділяють вибраним свої карти. На одній написано „Джі-о-еч“ (Grand-Oriental Hotel) — на другій „Galle-Face“.

Хто зупиняється тільки на короткий час у Кольомбо, вибирає Гранд-готель, який поміщається в європейській торговельній частині міста недалеко берега. Та хто тільки думає залишитися хоч декілька днів, їде у „Galle-Face“, який стоїть у найкращій дачній частині Кольомбо рядом з цинамонним

парком. Пінасса підзвозить його до берега, де митні урядовці залагоджують скоро його багаж. Готелевий кулі грузить багаж на візок, запряжений маленьким зебу а чужинець оглядається нерішений, що йому вибрати: авто, візника чи волів. Врешті рішається на рікшу, одноособовий візок, який тягне брунатний кулі.

Це справді смішне, з яким негодованням приймають у нас добродушні люди (які ніколи не бачили рікші) це, що хтось дозволяє себе везти „людині“! Яке це негідне, яке нелюдське! Тا день у день вони бачуть, як згорблена старуха несе на плечах дрова, як носій тягне візок повен меблів або спітнілій хлопчак везе тяжкі пакети — — але не кажуть нічого. Це для них цілком зрозуміле! Але чи на світі людина це щось гіршого і більш осоромлюючого ніж мішок картоплі? Індійський, китайський та японський кулі, який своєю рікшою незле заробляє, цілком не погоджується з такими „гуманними“ поглядами.

Їдемо скоро через „форт“ повз багаті крамниці та горді будівлі європейців. Рікша минає „петтаг“ — „чорне місто“ туземців, біжить ловко поміж крамничками й будами, повними сінгалесів, тамілів, малайців, маврів і кафрів. Там сторчила у гору буддгійська дагоба, тут мошея, то знову церква або чудернацький храм індусів. Тут зібралися усі раси й усі релігії, а туземці Цейлону, хоча в малій мірі, вміють оцінити цю благодать, якою для острова є англійське володіння.

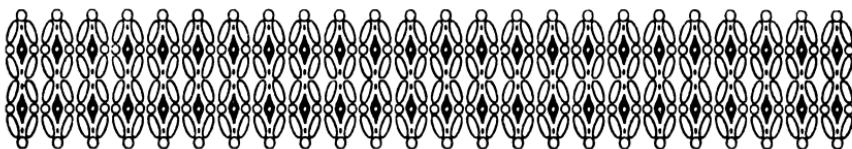
Їдемо повз ставок, по середині якого є „Слів-Айлянд“, острів невільників. І врешті підіжжаємо до ціли: над морем, серед розкішних царських пальм гордо взноситься велітенський готель „Galle-Face“.

На даху пишно майорить „Юніон-джек“ — та вітає вас тут німецька мова. Багаж уже тут; директор успів прочитати імя своїх нових гостей. Виявляється, що він заздалегідь уже дізнався про вас і знає ваші звички й уподобання. Справді нема нічого симпатичнішого, як такий „особистий“ прийом — а чи є людина, у якої не було бы такого маленького шанолюбства? „Galle-Face“ місце зустрічі білої раси в Азії. З пів-

денного сходу тут приїздить австралієць, зі сходу з Індохіни, Китаю і Японії європейський купець, американець з Філіппін, голяндець з островів Сунда, німець з Нової Гвінеї. З південного заходу являється африканець, з півночі англо-індієць, з північного заходу європейці усіх країн. Дипломат зустрічається тут з купцем, плянтаром з морським офіцером, натуралістом з годівцем овець. Ріжнобарвності цій картині надають індійські магараджі, набоби і нізами, японські, китайські та сіамські принци, малайський султан, парські купці і мавританські ювеліри. А всіх їх обєднує разом доволі особлива порода: глобтроттер.

Усюди по всіх галях бігають сінгалеські бой-і у білих жакетах і білих „саронг“, довге волосся їх спняте у вузол великом черепашиним гребінем. Крім них кождий гість має свою власну прислугу мадрасів, тамілів, малайців або китайців, які повинні дбати про його вигоди. Цейльонська аяяг розмовляє з китайською агма: це няньки, які нічим іншим не цікавляться, як тільки дорученими їхній опіці дітьми. Розуміється, що й вони мусять мати окремих бой-ів.

На терасах над морем розложилися чародії. Вони показують боротьбу мунго з коброю, глotaють шкло і вогонь, показують тисячі трюків і лепетять на всіх мовах світа. Гарні жінки у роскішних тоалєтах п'ють чай, гуляють, купують шовки і парчу у смирних купців з Мадури, або селеніти, рубіни й шафири у голомозого сина пророка. У салі грає музика, крутяться пари у танцю, а тут знову панове у фраках грають у білярд, покера і брідджа. Та безупинно, мов мара по всіх галях і салях несеється одно коротке слово, слово, яке рівночасно паном цілого сходу, яке сотні раз з'являється на устах і втискається в уха: „Rubber — how's rubber?“



## АЛІ БАБА І СОРОК РОЗБІЙНИКІВ.

---

**К**оли я у перше побачив на сцені Алі Бабу, не був захоплений. Було це під час Різдва, театр був майже пустий і ми діти померзли. В ті часи директори театрів думали, що для діточих вистав усе є добре й гарне. Режисер здраматизував якусь історію, а артисти грали цю нісенитницю незвичайно скандально. І ми діти не були вдоволені, бо в нашій уяві чарівна байка з „Тисячі одної ночі“ представлялася цілком інакше.

В кілька літ пізніше я бачив далеко кращу виставу „Алі Баби“. Я і ще декілька хлопчаків швендялися якось на ярмарку і після довшого обдумування ми вирішили за останні свої гроші купити квитки у кельнський театр маріонеток. Гра ляльок нас захопила; особливо подобалась нам сцена, коли то сорок розбійників один по другім сходили в льох, щоби їм врубали голову. По правді то з орієнタルної казки не залишилося майже ніщо, та нам це було цілком байдуже.

Незвичайно гарну виставу Алі Баби я бачив минулого року в кінематографі, коли не помиляюся була це роскішна знямка фільму Гомон. Довкола мене сиділи хлопці й дівчата, а їх обличча сяяли — а я їм заздрив. Вони щасливіші були від нас! Ми дітьми тільки читали казки — а вони можуть їх переживати.

Вчора у Кольомбо нагий таміль дав мені зелену картку, на якій по англійськи та в нарічі сінгалесів написане було, що трупа Арія Субодгія Натія Сабга одіграє вечером п'есу „Алі Баба і сорок розбійників“. Я зараз же післав свого бойя за квитками.

Вправді Кольомбо не є осередком тієї культури, яка створила казки Шехерезади. Сінгалеси є буддгістами, тамілі визнавцями Шіви. Парси покланяються вогню, а европейці і бургери є християнами. Крім цього відограє тут велику роль і магометанин — або, як його тут звуть, мурман — він опанував ринок Цейльону, навизначнішого осередка торгівлі дорогим камінням. Вчора я був запрошений на відкриття нової роскішної мошії, а сьогодня вранці я бачив, як три великі пароплави, повні прочан у Мекку, відчалили у Джеддаг.

Трупа складалася з самих сінгалесів. Я знаючи, як виглядає Алі Баба в Європі, хотів переконатися, як видається вона мені в Індії.

Ми були одинокими европейцями і директор для нас, почесних гостей видістав десь кілька крісел, які для більшої урочистості покрив якоюсь ганчіркою. Ми бачили дуже добре та — на жаль — чули теж добре: зараз перед нами сиділа оркестра — по середині якийсь чоловіга з гармонією, біля нього скрипаль а з другого боку якийсь хлопчик ловко і з завзяттям працював своїми брунатними пальцями на двох маленьких бубнах.

Театр був повнісінський: та все тільки чоловіки. Усіх каст і рас. Кількох багатих парсів, а за ними південно-індійські четті. Багато магометан та брудних афганістанських спекулянтів у гостроверхих капелюхах. Бородаті шікг з прибічної гвардії губернатора, та маграти 84 полку з півночі. Дальше малайські полісмени, кількох кафрів та диких моряків з Малайдівів. Індуси, тамільські кулі та сінгалеси. А в перших рядах одягнені по европейськи „гафкести“ — бургери.

Усі подивляли гарну завісу, утриману в стилю німецьких ярмаркових буд. Представляла вона дівчинку на кріслі, якій

инші дівчата і амурчики приносили квіти. Усі вони були властиво голі і тільки там, де слід, мали квіти і газові шалі. Є це стереотипова форма, тільки трудно зрозуміти, як ці квіти і шалі тримаються в цих місцях і не спадають. З правого боку завіси намальований звій паперу, а на ньому надпис: „Heinrich Käseberg, Bielefeld, pīnxīl“. Мене це зворушило.

Біля десятої години підняли завісу і показалась нам правдива сцена враз з лаштунками. Перша частина декорації представляла якусь велику колюмну, друга частину кімнати, третя шматок ліса, а четверта хмари — чи може хвилі. У глибині був малюнок німецького села з сильно падаючим снігом; догадуюся, що це теж діло рук Гейнріха Кезеберга. На землі лежав Алі Баба, його жінка, син і донька, усі були страшенно сумні і гірко плакали, бо їм зле велося. Коли покінчили зі своїм наріканням, опустили внутрішню завісу, яка представляла вулицю у Фльоренції. Алі Баба вийшов, дав знак музиці і став голосити дальше сам. Жалісну свою пісню співав на нуту вуличної берлінської пісні. Публіці це так подобалося, що мусів співати декілька разів. Одягнений був в жовту ніжаму, на якій, на знак його вбогости було нашитих кілька червоних латок. Про його вбогість свідчили теж босі брудні ноги, — була це одинока реалістична по-дробиця у цілій п'есі.

Підняли завісу з вулицею Фльоренції, Алі Баба щез, а в глибині сцени показалася нашим очам роскішна палата, напевно витвір фантазії пана Гейнріха Кезеберга. Був це рід галі, щось посереднього між собором і сталяктиовою печерою. Посередині стояло крісло, а на ньому сидів великий везир, що схожий був на фризієрського помічника на балю у мясниці. Весь вилискувався од смальцю і співав пісню. Коли скінчив, увійшов Алі Баба і просив милостині. Приглядалися вони собі довго, чекаючи на суплера. „Плавали“ — цілковито так, як і в нас.

Гарний фризієр викинув Алі Бабу, який на закінчення заспівав — у Фльоренції — свою попередню пісню. А пізніше пішов у ліс на гору Сезам і став збирати хворост. Раптом

розлягся страшний тупіт, Алі Баба сховався за дерево; — прийшли розбійники.

На переді ватажок, одягнений з гори мов герольд а з низу як неаполітанський рибалка, за ним решта одягнена в те, що награбували подорожним. Один одягнений був англійським офіцером, другий Валенштайном, третій гейшою, четвертий був „королевою ночі“; інші творили костюмову мішанину турків, гусарів, циган, голландських селянок. Мали паперові списи, рушниці, луки і мечі, а ватажок ніс малу гармату. Вони почали муштру — вийшло усе незвично гарно. Думаю, що це робота Кезеберга. — Коли не помиллюєшся, то він на Цейльоні займається не тільки театральним малярством. — Муштруючись, вони зняли таку куряву, що врешті не було нічого видно. Розбитими голосами вони проспівали: „Гей у лісі“. *Nota bene*: щодо музикального проводу, то я знову підозрюю тут Кезеберга!

Ватажок гукнув: „Сезаме, одчинися!“ В глубині з лоскотом одчинилася велика яма, в якій лежали скарби. Розбійники увійшли в середину і Сезам з лоскотом замкнувся за ними.

Скористав з цього Алі Баба, щоби ще раз відспівати свою пісеньку. Якраз встиг її скінчити, коли з Сезаму вилізли розбійники. Почалась знову муштра і пісні, а потім усі щезли.

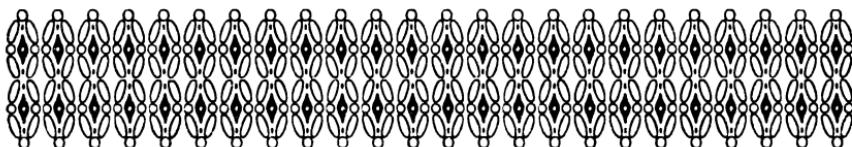
Тепер вернув Алі Баба і сказав теж: „Сезаме, одчинися!“, забрав усі скарби, заніс своїй любій жінці і дітям і всі були страшно зворушені. Виявляли це стрибанням і піснею: „Любко, танцюєш“. Лихий фризієр, який дізнався про щастя Алі Баби від своєї любки, був з цього дуже невдоволений і танцював з нею щось в роді „Кек Уок“.

В слідуючій дії сцена була прибрана паперовими гірляндами, порозвішуваними з низу до стелі. За ними світилися свічки. Публіці подобалось і на салі почулося однодушне „А!“. Алі Баба і його сім'я лежали на килимі і пили мюнхенське пиво, — так принаймні свідчили про те етикети на пляшках. Значиться тепер їм ведеться гарно. Про їх до-

бробут свідчило й те, що уся сім'я розмалювала себе білою фарбою. І взагалі усі дієві особи, навіть розбійники, мали розмальоване на біло обличча і руки. Темнimi залишилися тільки рамена і ноги. — Нараз появився фризієр, всміхнувся приємно — хоча був дуже лютий — запитався звідки то береться багацтво Алі Баби. Той, як чесна людина, розказав йому усе як слід, і навчив магичного слова: „Сезаме відчинися!“

А потім кінцева сцена: фризієр пішов у Сезам, який одчинився з гуком, а опісля замкнувся за ним. Прийшли розбійники, стали муштруватися і почули голос фризієра з ями. Витягли його і катували на всі лади, аж врешті ватяжок застрілив його з гармати. Чеснота побідила!

Кінець! Коли ми вийшли, підійшли до нас директор, недобрий фризієр і Алі Баба і спитали, як нам сподобалося? Я сказав „чудово“ і порадив їм зробити з цією пессою турне по Європі. Дав їм адреси Рейнгардта і Бонна; вони були щасливі, колиб змогли щось подібного здобути для своїх цирків!



## МІСТО НАБОБА.

---

**Ж**ив колись набожний набоб. Був такий багатий, що головну вулицю своєї столиці казав вимостити золотом, а такий набожний, що піддані вже за життя уважали його святым. Будував храми і святі оселі, прочани сходилися здалека, щоби побачити ці дива. У набоба було сто жінок: білі, бронзові і цілком чорні, одні з них були промінні мов рання зоря, інші гарні, як чорна нічка. — Одного тільки недоставало багатому і набожному королеві: не було у нього дітей — —

Я не збираюсь розказувати казки. Усе це щира правда і діялось не так то вже давно. Цей південно-індійський володар звався Тірумала Найяк і помер перед 250 роками. І в цей самий час, коли в Європі лютувала війна, коли церкви і цілі міста йшли з димом, а люде взаємно вбивалися, в цей самий час набоб ставив своїм богам неімовірно роскошні памятники.

Діялось це тоді, коли, здавалось, погасли останні блиски брагманізму, коли визнавці пророка розбрелись широко по всій країні і станули в ній міцною ногою. На північному заході і в долині Ганги панував великий Могул у столиці Дельгі, при гирлі святої ріки жив набоб Бенгалю, а в Деккані нізам з Гейдерабад. Навіть у Бенарес, святому місті Шіви, пишався гордо над Гангою мечет царя Аврангзеба,

а тисяча індійських храмів лежала в розвалинах. Крім цього по всій країні були розкинені більші або менші магометанські володарі. Потім зявилися европейці. На побережжі Малябар засіли португальці у Бом Багія і Гоа, на Цейлоні з'явилися голландці. Ще давніше заснували англійці Мадрас а французи Пондішери. І так Пандіян, король у Карнатак, зістав окружений з усіх боків ворогами. Навіть у його столиці Мадура став підносити голову іслям, опираючись на тому, що там була могила благословленного Аллядина.

І в цей момент, коли доля Індії була цілковито рішена, зібрав південно-індійський князь ще раз усі сили індуїзму. Ще тільки на одно могла здобутись енергія цього народу: на вибух до божевілля сильного релігійного фанатизму. Цей фанатизм сильніший в індусів ніж у якогонебудь з інших народів світа. Немає в нім однак цеї агресивності та завойовництва, які характеризують іслям і християнство; їх дика пристрасть пасивна і тиха, а полягає передовсім на безгравничнім ляку перед жахливими богами, яких індус не любить, але яких боїться і старається їх переблагати через будування святинь і самокатуючі покути. — Цьому фанатичному лякові завдячують Мадура, Танджоре і Трічинополі свої роскішні святині, завдячує Індія єдине чисто індійське, нічим не по-псоване мистецтво.

**Мистецтво?** Не знаю, чи це є мистецтво. Коли так, то відбігає воно так далеко від наших західних понять, що не почуваємо з ним ні жадного звязку. Стоїмо проти нього німі, відкриваємо широко очі і стаємо остоуплі. Шукаємо і не находимо нічого такого, що могли б схватити, ніде немає стежки, яка завелаб нас у істотну глибину цієї давній країни.

Король Карнатаку, Тірумала Найяк, був дуже багатий і жив дуже побожно. Жив у боязні перед Шівою-руйновником і багатьома іншими, які його не менше досвідчували. Бо хоча було у нього триста жінок, але не було дітей. І тому мусів переблагати богів, мусів покутувати, складати офіри і будувати храми.

Посередині Мадури лежить місто святынь, зване „великим храмом“. Вхідною брамою служить велика гопура. Є вона чотирибічна, має сорок п'ять метрів висоти і з гори до долу орнаментована великими статуями. Така гопура взноситься по всіх чотирох боках мурів, за якими простягається перша вулиця святині міста. У внутрішню частину міста ведуть чотири інші гопури. Всі вісім однаково великі, однаково дикі і чудернацькі. Ані одна з цих статуй, що її украшають не є тим, що ми у свому розумінню називаємо твором мистецтва, ані одна не є в наших очах „гарною“. Але вони і не повинні бути „гарними“, вони повинні будити подив і жах. І треба подивляти тамошніх скульпторів, які усіх цих божків і героїв викували з одного бльоку, вибіраючи завжди як найтвердший матеріял. Несправедливим є Гете, коли усю вину звалює на бідних скульпторів, пишучи:

„In Indien möchte ich selber leben,  
Hätte es nur keine Bildhauer gegeben!“

Ці всі чортівські машкари створила брагмінська культура, індійський ляк перед жахливими богами а не скульптори. Та мабуть прав олімпієць, коли усі ці чудернацькі індійські святыни вичеркнув зі святої книги мистецтва.

\* \* \*

У місто святынь прибув я ще до заходу сонця. Не увійшов я однак у середину, а окружив мур і подався до Пуду Мандапам — „нової галереї“. Минув великий деревляний віз, яким рік річно бог і богиня в день свого весілля їдуть на гулянку:

Бог Сундаресварар, який не є нічим іншим, як тільки Шівою-руйновником і богиня Срі Мінакші, гарна донька короля Карнакту, Раджі Пандія. Бо здавен давна володарі Мадури були посвоячені з богами. Раз якось явилися три люті звірі: слон, кобра і корова і хотіли пожерти місто. Але Раджа-Пандія звернувся до Сундаресварара і той перемінив звірів у гори: Анамаляй (гора слонева), Нагамаляй (гадюча гора) і Пасумаляй (гора коровя). Коли однак божок побачив

гарну дочку короля, запрагнув взяти її собі за жінку, що врешті решт не було трудною річчю, бо усі ноучгерль є жінками Шіви. Король погодився, але внедовзі після цього помер і Срі-Мінакші стала королевою. Коли однак бог звернувся до її матері Канджана-Маляй, то вона заявила, що її дочка є дуже сильна і дика і вийде заміж тільки за того, хто її поконає у боротьбі. Мала княгиня мусіла мабуть чи-чати Пісню Нібелюнгів і хотіла бути так одважною, як Брунгельда. Але була ще одна причина, задля якої вона опіралася перед шлюбною ніччю; гарна королівна мала троє грудей, що для всякої жінки є річчю неприємною, тим більше, коли хтось хоче повінчатися з могутнім богом. Сундаресварар погодився, але королівська дочка вирішила, що краще буде почати зразу не від нього, але дати теж шанси і іншим. Рушила отже у світ і по черзі поборювала всяких можливих богів. Коли поборола чотири міліони шістьсот двадцять сім тисяч триста сорок девять божків і демонів, прибула на гору Кіляс, де зустріла володаря світа Сундаресварара. Як тільки цей глянув на неї, її третя грудь щезла. Це було дуже сумно, бо в ній була захована вся її сила, подібно, як у Самсона у волоссю. Але тепер могла без перешкоди повінчатись з богом, що теж і вчинила —



Прохожу біля ставу Джелюдакаль — це значить: сім морів. Створив його сам вдячний бог і подарував своїй тещі, щоби вона могла в ньому купатись і одправляти обряди за свого померлого чоловіка. На мою думку бог виявився не дуже то щедрим, бо „сім морів“ є нікчемною калюжею, міг отже своїй королівській тещі офірувати щось кращого. У відношенню до нього сім'я Радджі показала себе дуже пристойно; це й не дивота, бо треба мати певні зобовязання, коли так гарно видається дочку заміж —

Через велику площу спішу до гарного водограю, подарунку тещі. Потім прохожу біля нескінченої гопури Радджі

Аппайя і великого Чультрі, ратуша для прочан. І входжу у Пуду Мандапам. Стაю посеред колюмн. Темно —

Та тільки через декілька хвилин — —

Раптом од сходу вдирається бліде сяйво. Затріпотало щось серед колюмн, тисячі фігур ожило; заграли барви. Ця гра світла, це видумка короля Тірумаля-Найяк, який з неї був дуже гордий. Чотири ряди величезних колюмн підтримують камяний дах галі, а кожда з них інакше різьблена

представляє предків Тірумалі. Його власна статуя вміщена на середній колюмні. Стоїть він в оточенню своїх шести наймиліших жінок і всі моляться о дітей. Над ними виликується на стелі золотом розмальований індійський зодіак. Усі стовпи і статуй є монолітами і розмальовані на кольор блакитний, червоний і зелений. Та що робити, коли в моїх очах вони здаються деревяними і пригадують звірят на ярмаркових карузелях. А прецінь над цією будівлєю працювало через двадцять два роки тисяча скульпторів, а король Тірумаля видав на це сто п'ятьдесят „ляків“<sup>\*)</sup>.

Пуду-Мандапам призначений не для Шіви, але для Сундарападжа-Перумаль, місцевого божка Мадури. Цей бог — у південній Індії кожде місто, кожде село, майже кожда хата має своїх окремих божків — живе у своїй святині в Алягар-Коіль, дванадцять миль од Мадури. Але що року в квітні приходить до міста, щоби викупатися в ріці Вігай. На случай, колиб схотів під час подорожі спочити, казав Тірумаля побудувати на цьому просторі двісту Мандапам. А для королівської сімї побудував роскішну літню резіденцію Тамкам, з якої міг вигідно приглядатися прогулці божка. Одного дня божок прирік князеві, що кожного року гоститиме у нього в Мадура через десять днів. Щоби його достойно приняти, збудувала ця набожна людина могутнє Пуду-Мандапам.

Але бог Сундарападжа оказался невдячним і народ помимо офір, молитв і будівель не дочекався наслідника..

<sup>\*)</sup> Ляк 100.000 рупій — то є біля 20 міліонів гривень.

Було це з боку божка дуже нечесно і добре йому так, що сьогодня його роскішну оселю наняли сотням торгівців. Роблять вони чудові діла, а жреці Шіви, які забирають гроші, ще кращі. Купую Кукуман, святий червоний пудер, купую Віпудгі, святий попіл Шіви, купую довгі гірлянди білих офірних квітів. Опісля йду у місто святынь —

Чотири вулиці проведені зовні, а три внутрі святої оселі Сундаресварара і Срі Мінакші. Збудував це все Тірумала Найяк.

Цікавить мене Мандапам Лякшмі, дружини Вішну. Охороняють її сини Шіви Субраманіяр і Ганеша слоноголовий. Живе тут Лякшмі у восьми постатах, як Дгана, Тганія, Сантгана, Совбагія, Веера, Віджія, Гаджа і Дгесра, як богиня багацтва, жнив, дітей, здоровля, чести, побіди, слонів і сміlosti. З другої сторони, з Атегія Мандапам чути дику музику.

Іду там і кажу: „Хто мене поведе?“

Наближається кількох брагмінів. Алé не хочу їх. Вони неможливо горді і настирливі, жебрають та погорджують тими, від яких дістають милостиню. „Хочу ноуч“. Приводять мені танечницю, але вона говорить тільки наріччям телугу. „Іншу!“ Приводять другу.

Дитина ця, жінка Шіви, походить з племени тамілів. Породила її ноуч у святині, там її ноучі і виховали до танцю, співу і кохання. Вона молода і невинна. Кохання є для неї побожним обрядом, а віддати себе подорожньому є заслугою супроти бога. Коли бере за це багато грошей — тим краще; і жрець і бог дістають з цього свою частку. Те, що ми називаємо гріхом, є там великою чеснотою — а я люблю цнотливих жінок.

„Ходи мала ноуч і веди мене.“

„Мене звуть Аттам“ — сказала. Аттам — значить тонке золото, золота бляшка, якими вкритий дах храму. „Гарний ти, мій любий“ — сказала. — „Гарний ти, Ферінггі, мій чужинче. Ти білий, як мармур Мінакші, твоє волосся злотисте, як корона володаря світа, а твої очі сяють зеленаво, як вода у ставі льотосів“.

„Весела ти, Аттам, моє серце, ти делікатна і спритна, як ні одна ноуч у святині Шіви. Але памятай, маленька пташко, що знаю добре тебе і всі твої сестрички. Моє волосся ясне, як волосся усіх чужинців, у святому ставі від давна вже немає льотосів, а мармур Срі Мінакші є чорний, брунатний і зелений від топленого масла і гною коров і слонів. Ти, Аттам і другі ноучі повинні його утримувати в чистоті. Але вам більше до вподоби танці, поцілунки і балачка!“

Аттам розсміялася і підскочила в гору. Блиснули на сонці її срібні перстені на ногах і золоті на руках, задзвонили браслети, засвітили на її бронзовому тілі нашийники, попружки у волоссю і кільця в носі.

„День тепер, мала Аттам, а не ніч. Хочу мандрувати через розлогі святині, чи поведеш мене Аттам, солодка дитино?“ Всміхнулася знову — і кивнула головою. Повела мене у іншу салю і сказала з повагою: „Самукам Мінакші Наікер Мандапам“. Поміж колючими провідені були зачлони. Одхилила одну з них і повела мене у внутрі.

„Глянь довкола, найдорожший мій пане“ — сказала. — „Тут панує ще ніч“.

Од стелі звисали свічки, по боках салі вміщені були теж великі позапалювані свічки. „Спритна ти, як ранній день“ — кажу. А Аттам радісно сплеснула руками і засміялась. „Ні, ні!“ — защебетала — „ходи, мій гарний пане, поведу тебе!“

На землі розсіяся крамарі. Аттам купувала і я платив. Ми підійшли до слонів. Ноуч веліла їм приклекнути і давала великі овочі хлібного дерева. „Прикажи їх наново помалювати“ — промовила вона. І я дав маготам гроші, щоби на чолі дванадцяти великанів розмалювали свіжий червоний знак Шіви.

Ми пішли до святих корів і верблюдів; вони пожерли мої квіти. Потім підійшли до Тірувачі, де ясніло сімсот світел і до Пушкарані, ставу льотосів, що зелений, як мої очі. На білих ступнях сиділи брагміни і покутники, — молились.

і пили, а жінки приходили з металевими збанками і наповняли їх. „Дай їм гроші, мій любий“ — сказала Аттам. І я давав без кінця на всі боки срібні монети. Тут була й свята школа, сангам; хлопці виголошували притчі Веданти — і ні одної з них не забула моя ноуч.

„Аттам, мій квіте гібікуса! Візьми й ти грошей. Не годиться, щоб сагіб роздавав усе старцям!“ Вона зрозуміла; взяла срібні гроші і завязала їх у хустину.

Ми прийшли до Дваджастгамбам, велітенських стовпів, вкритих золотом. „Аттам“ — засміялася моя ноуч — „Аттам, Аттам!“ Виняла гріш і дала брагмінові. Та зробила це повільно й нерадо.

Одбігла на часок. Підійшла до крамаря, який сидів на розі, купила квітів і довго щось там числила. Врешті повернула у підскоках, рада з сміхом і криком і показала мені хустину, в якій було повно мідяків. „Це краще!“ — сказала.

„Тут вона народилася“ — промовила, показуючи на льотосовий ставок. „Хто?“ — питало. „Срі Мінакші, наша богиня“. „У ставі? Чейже вона була дочкою Радджі-Пандяса і його дружини Каджана-Малая?“

„Так. Але Каджана-Малай увійшла у ставок і повила там дочку. Цеж таке ясне!“ .

„Так, цілком ясне“ — погодився я.

Ми підійшли до великого стовпа у північній стороні. На ньому вміщена статуя царя Пандія, як він вклоняється дочці і зятеві —

У колюмновій салі, довкола Пушкарані є шістьдесят чотири стінних малюнків — вони вказують на шістьдесят чотири чудес, які довершив бог. „Чи останніми часами появилось якесь нове чудо?“ — спитав я „Ні, тепер вже чудес немає“ — всміхнулася ноуч.

На західній стороні знову свяตиня з чорного граніту ; тут розлягається Срі Мінакші, коли у святочні дні йде купатися у льотосовий ставок. Ідемо повз Мандапам цариці Рані Мамгаммаль, через храм череватого слоноголового бога у велику галю папуг. Сотні птахів гойдаються в обручах,

дарунках побожних прочан. І врешті входимо у храм Срі Мінакші.

Аттам розказує, як услуговують богині. Шість разів на день, од п'ятої години ранку до дванаццятої ночі — бідненька, не вільно їй довго спати — її роздягають, вмивають, обмітають з пороху, потім знову одягають, годують і врешті засвічують світла. Опісля починається це все знову, шість разів денно —

Через храм Субраманіяр у купальню бога Сундаресвара. Повз Нанді та інші велики стовпи, на яких є образи ріжних богів. Фундували їх четті з Натту-Котта, фундують їх ці найхитріші спекулянти Індії ще й сьогодня. Повз малионки нових плянет у галю тисячу стовпів —

Аттам не роздає більш рупій а тільки мідяки. І сміється втішена, коли якомусь гордому брагмінові всуне в руку брудного шага.

„Ох, Ваганами — мушу їх бачити!“ І вона веде мене дальше.

Це карети і верхові коні богів, які виглядають так, як у нас звірята на карузелях. Вішну їде на орлі, Ганеша на пакюку, Шіва на бику, Брагма на лебеді, Калі на тигрі і Гануман на малпі. Ах, це було б незвичайно қомічно грatisся з богами — aux petits chevaux!

Нараз мала ноуч споважніла. Клейноти богів — клейноти богів! Це найкраща річ на світі, але щоб тільки поглянути на них, треба заплатити п'ятьнадцять рупій! „Так заплати!“ — кажу.

Але Аттам похитала головою. Побігла до брагмінів і торгується. Лається, кричить — — врешті вертає.

„Десять анна!“ — каже втішена. — „Я заплатила десять анна!“ І веде мене у скарбницю —

Перли більші від лісових горіхів, рубіни, брилянти, смарагди! Варті вони сотні тисяч, може міліони — не знаю. „Усі скарби Гольконди“ — бренить мені у вухах. Найкращий однак є цей славний смарагдовий нашийник: усе каміння рівне, з однаковим блиском і всі завбільшки малин. Ніхто

не в силі оцінити його вартості. На це він занадто коштовний.

Аттам мовчить. Уся її душа сконцентрувалась в очах.  
„Чи у країні Ферінггі є теж щось такого?“

„Безумовно“ — кажу — „кождий сагіб офірує це в день шлюбу своїй дружині“. Ах, якби вона це хотіла побачити! Нехай отже іде зі мною в Європу, кажу їй. Та їй не вільно. Жадному індусові не вільно їхати морем. Надумається однак над цим. А може стане магометанкою, тоді зможе. „А чого ж не християнкою?“ — питую. „Чи! чи!“ — одказує, це значить: тъфу! „Алеж усі ферінггі є християнами“ — поясню їй. Знає про це. Та це інша справа. Ферінггі є великими людьми, достойними, шляхотними християнами: вони сагіби. А індуси християне належать до найнижшої кasti і страва стає нечистою, коли їх тінь упаде на неї. А вона належить до кasti брагмінів, є ноучю, жінкою бога Шіви. Ні, ні, — християнкою вона не може бути — —

Ідемо у святиню Тіруніянасамбандара — Боже, як ці індійські святі звуться! — і пімо гнанапаль, молоко мудрості. Дальше ідемо у великий Катіяна Мандапам, весільну салю бога і богині а звідціля у салю тисячі стовпів, Аяяракаль Мандапам. У багатьох салах малюнки богів, героїв, демонів і святих. Ось статуя благочестивого Каннапа Найянар, який в честь Шіви виколов собі очі, ось знову статуя царя Гарігундра і Раджі Пандія з довгим вухом. І громовик Арджуна, пів чоловіка-пів жінки і Пуруша Міругам, пів людини-пів звіра —

Аттам веде мене до місць заборонених для європейців. Брагміни заходять мені дорогу. Колиб я їм дав не знати скільки срібла — взялиб, але мене не впустилиб. Та мала ноуч дала їм мідяків, вилаяла їх і усунула з дороги. Я бачив камяні лінгами Шіви — Бог один знає, чому священики їх тут так скривають, під час коли в Бенарес їх повно на вулицях. Я бачив багато сороміцьких сцен в камінню і дереві, а мала пояснювала мені це все докладно: усе це в її уяві

було святе, благочестиве і чесне — безсороюність стала тут моральністю.

Пращаючись, оддала мені решту грошей — усі мідяки. Просила мене зйти вечером, коли буде танцювати —

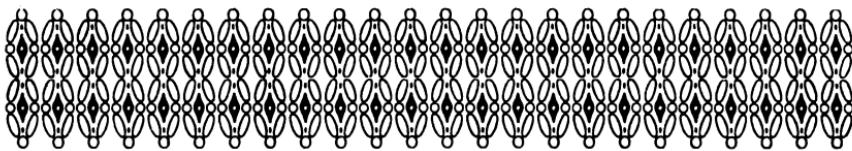
На памятку дала мені пиллюлю, яка очищує з найтяжких гріхів і лікує найгрізніші хороби. Це панчагавія а зроблена вона з усього, що дає свята корова: з молока, масла, сечі і навозу — —

\* \* \*

Мій легкий візок несе мене геть. У палату царя Тірумаля Найяка, в якому сьогодня міститься суд. Дивне, що сам Тірумаля погордив індійським мистецтвом; його роскішна чарівна палата взноситься на велитенських стовпах, а кождий з них навряд чи обнялоб троє людей. Вона у пізньому сараценському стилі з домішкою італійського ренесансу; оба ці стилі об'єднують і мотиви індійські. Іду дальше у Теппакалюм, повз велитенський банан, якого стовбур широкий сорок стіп, а його тінь має в обемі понад чотириста стіп. Теппакалюм великий штучний став, на якому боги раз у рік гуляють на човні довкола маленького острова. На острові є галя Мія, яку вкрашають статуї Тірумаля і його коханих жінок.

Вертаю назад у місто, на велику базарнувулицю Маасі Веедгі. Мушу купити шовку, тяжкого, червоного, золотом тканого шовку з Мадури. І занесу його Аттам, малій ноуч-герль — —

Сьогодня — на ніч — —



## ОДШТОВХНЕНІ.

---

**У** всіх народів і у всіх епохах були групи людей, з якими поводились загально так, як з тими, хто стоїть поза скобками державного і громадського устрою. Мало це завше якусь окреслену причину, яка однак з бігом століть ішла в забуття і в кінці ніхто про неї не знат. У багатьох країнах були жиди „outcasts“ людьми, для яких творили окремі закони, які були одмежовані від решти людей і стосунок з якими у більшій або меншій мірі опоганював. Причина тут була ясна: ріжниця віри. З моментом, коли середновічний жид вирікся віри батьків і охрестився, ставав рівноправним членом громадянства. Не так легко було циганові, до якого ставилися з погордою і через його кочуюче життя і через поганство. І хоча деякі з них, як наприклад в Андалузії, осіли на землі і приняли християнство, завдяки чому стали офіційно рівноправними, то однак через сотні літ відносились до них з підозрінням і погордою. Далеко гостріше ніж у відношенню до жидів і циган виявлявся сепаратизм до каготів, що жили в Гасконії, у підніжжя Піренеїв (*Cahets*), потім у Бретанії (*Saouens*), а врешті в Пуату (*Colliberts*). Ніхто не знає, звідки вони взялися; знають тільки, що помилково виводять їх рід від Візиготів — *canis gotis*. Ні одна крапля готської крові не пливе в жилах каготів; готи були панами краю а не рабами і тому, коли хочемо

шукати їхньої крові, то треба починати від найстаршої шляхти. Так само нестійними є теорії, буцім то вони є наслідниками маврів, жидів і аріян. Остання врешті гіпотеза, в яку довший час вірили, що каготи є кретинами і ідіотами, теж узята з повітря. Нічим не доказано, що вони іншого походження, чи іншої конструкції, ніж оточуюча їх людність, а однак через сотні літ відносились до них у Франції, як до покидків громадянства і майже невважали людьми. Велика революція, яка щойно направду закінчила середньовіччя і винищила в Європі стільки бурянів, надала і каготам людські права; та ще й сьогодня, після більше як сто літ, не вигасло соціальне упередження до них. Одна тільки дрібничка ріжкнить їх од справжніх французів: бракує їм завше долішньої частини вуха. Але чи не зустрічаємо чогось подібного і у паражан? А що дівчата каготів найкращі у всій Франції, цього їм рішучо брати за зло не можна!

Дивне — те саме зустрічаємо і на Цейльоні у одштовхненого племені Родійя. Жінки їх гарні навіть у наших очах; жадна жінка сінгалесів ні тамілів не може й порівнятись з ними.

Кажучи про найнизші і найбідніші громадські кляси, вживаваємо часто назви „парія“ і „чандаля“. І справді, ці касти в Індії найбільш покривджені, та однак стоять вони в ище від родійів, які взагалі до жадної касти не належать.

Переказ говорить, що праотці родійів були мисливими короля Канди і повинні були постачати на його стіл звірину. Одного разу принесли королеві спеціально смачну печеню; вона так йому смакувала, що він велів подавати собі її щоденно. Аж врешті голяр довідався, що те, що приносили мисливі і що так смакувало королеві, було людським мясом. Злочин цей розгнівав короля і він став придумувати, як покарати виновників. Був він майстром у катуванню людей: розстріли, шматування, палення і четвертування належали до щоденних його розваг. Але, щоби заслужити на таку смерть, вистарчило сказати якесь небачне слово. Та як покарати за таке страшне злочинство? Врешті

вирішив король, що мисливі, усі їх своїки і знайомі мають бути на віки вічні виключені з сім'ї людей, вони та їх потомство аж до найпізніших поколінь мусять жити у великій погорді як — родій.

Джерело цього переказу ясне. Шукали причин такої ганебного становища цих людей і вміли знайти її тільки у страшній, неможливій до відпокутування провині. А після законів буддгістів, для яких вже убийство дрібненької тварини є злочином, не могло бути нічого страшнішого, як подати людське мясо святій особі царя.

Каготам у Франції не вільно було брати води з загальної криниці, коли проходили через міст, не вільно їм було доторкатись поруччя. Були вони християнами, а у церкву могли входити тільки через окремий вхід і мали власну хрестильницю. Щоби дати себе пізнати — бо доторкнутись їх вважалось опоганенням — мусіли припинати до одежі червону шматину, або в інших околицях шкарлупу з яйця; не вільно було їм ходити бoso, щоби не опоганити землі. Подібні приписи існували в Індії для касті родійя. Крім цього не вільно їм було мати землі, їх хати могли мати тільки одну скісну стіну і не вільно їм було лежати на землі.

Одягом для них був тільки набедрник. Коли зустріли когось по дорозі, мусіли бігти тридцять кроків у глибину джунглі і там голосно кричати про свою опоганюючу присутність. Заборонене їм було займатися рільництвом і ремеслом, могли тільки виконувати найнижші роботи: тяти коровячу шкіру на ремінь і крутити линви. Те саме було і одноким ремеслом, яке дозволялося і каготам, а погорджували цим тому, що воно було звичайно заняттям ката і його помічників.

Англійці зробили на Цейлоні те, що велика революція у Франції; вони надали тим проголошеним поза законом права. Сьогодня родійя може мати землю, будувати хату, одягатися як йому завгодно і займатися якою хоче роботою. Перед судом і законом він зрівнаний з усіма іншими мешканцями Цейлону, *de facto* одинак ним погорджують, як

і раніше. Ніхто крім европейця не продасть їм землі, ніхто не купить їхніх виробів. В цікавий спосіб вони дивляться на одежду: коли гола дівчина зустріне европейця, то заслонюється хусткою — бо, як каже, англійці не можуть дивитися на голі груди. Але коли вона одягнена і зустріне тубольця, то зараз обнажує себе — щоби його не зневажити. Почуття погорди і виключення поза рямки людськості сильно закорінилося у самих родійя, як теж і в інших тубольців. Ще сьогодня не одважиться родійя увійти в хату сінгалеса або таміля. Недавно трапилось таке, що якийсь родійя вбив другого. Мали його увязнити. Але поліцейські не хотіли діткнутися його. Вважали, що можна його тільки застрілити.

Родійя є значно кращі від інших мешканців острова. Риси їх майже шляхотні, кольор шкіри ясніший, збудовані значно правильніше; їх ріст, спеціально ноги більш пропорціональні. Виглядає так, немовби ці погорджені люди творили аристократію Цейльону.

І не улягає сумніву, що в жилах їх тече найкраща кров, кров королівська — —

Якраз це призирство, з яким до них ставляться, було власне причиною змішання крові. Так, як у перші часи середньовіччя феудальні панове і барони північно-західної Європи карали своїх віроломних жінок і провинних сестер в цей спосіб, що кидали їх старцям, калікам і прокаженим — так на Цейльоні віддавали родійям провинних жінок із вищих каст. Була це найтяжча кара. Коли в присутності усіх брав її родійя і вstromляв їй в уста своїми нечистими губами дрібку напів розжвяканого перечника, вона була вже на віki виключена з громадянства, сама ставала нечистою, а її віддих затроював повітря.

Ясніщий одтінок шкіри є в Індії, як зрештою і по всьому світу, ознакою кращої раси. Брагміни, „двічинароджені“, ця найвища індійська каста, є значно ясніша від решти людності, а в деяких місцях вона небагато темніша від европейців. Чим низша каста, тим темніший кольор шкіри а про змішання крові, при суворій індійській касто-

вости, не можна й думати. Жінки, яких кидали на знушення родійям, були доброї раси і мали ясну шкіру, звідси походить у цих погорджених ясніший кольор шкіри і шляхотніші форми.

Факт, що індійські родійя, як і французькі каготи у своїй мові мають багато слів циганського походження, не причиняється до вияснення їх родоводу. Пояснити можна це тим, що ці погордженні єдналися з погордженими і кочуючими по всьому світу циганами і від них приняли багато слів. Але є ще інша річ, яка може кине певне світло на походження родійів і каготів.

Я згадав уже, що одиноким ремеслом, дозволеним каготам, було кручення лінв, а погордженному племені Каке в Британії теслярство. Обидва ці ремесла були у великій погорді, бо мотузкар доставляв катам петлю, а тесля шибениці. Вважали їх отже помічниками kata. Родійям дозволено було займатися мотузкарством. А з найстаршої історичної книги Цейльону „Магаванса“ ми довідуємося, що тамошні королі дозволили поселитись у себе значній скількості південно-індійських чандалів, людям найнижої касти, з якої підбирались кати і тюремна сторожа. Кляса чандалів сьогодня на Цейльоні щезла, зіллялась з позісталою людністю, залишились однак родійя, які сьогодня, як і колись, виробляють лінви, продовжують отже ремесло помічників kata. Можна тому думати, що їх предки, помічники чандальських катів, були останніми покидьками громадянства.

Сьогодня мандрують родійя по всій країні; є вони чародіями і заклиначами, а їхні дівчата танцюють. Дівчат цих ненавидять: їх батьки були катами. І вони гарні; їх матері були королівськими дочками.

КОНЕЦЬ.

АРТУР КОНАН ДОЙЛЬ:

# ПРОПАЩИЙ СВІТ

ФАНТАСТИЧНИЙ РОМАН

Переклад з англійської мови Софії  
ВОЛЬСЬКОЇ.

— — — — Вінєтка В. СІЧИНСЬКОГО. — — — —

Львів, 1922. — — — — Стор. 244.



ЗМІСТ: Вступне слово. — Скрізь доокола нас є геройські вчинки. — Попробуйте щастя у проф. Чаленджера. — Він людина неможлива. — Це найбільше звіря у світі. — Це ще питання. — Я був бичем Божим. — Завтра углублюємося у незнайому країну. — Перші віщуни нового світа. — Хто міг передбачити? — Довкола нас самі дивні дива. — На цей раз я був героєм. — У лісі було дуже страшно. — Ніколи не забуду цього видовища. — То були справжні підбої. — Наші очі оглядали дивні дива. — Походом! Походом!

19<sup>th</sup>  
48 | 4-39

